

Petri Scriverii Laure-crans voor Laurens Coster van Haerlem, eerste vinder vande boeck-druckery

<https://hdl.handle.net/1874/179778>

PETRI SCRIVERII
LAVRE-CRANS

2002
LAVRENS COSTER

Van Haerlem,

Eerste Vinder

Vande

BOECK-DRVCKERY.

TOT HAERLEM,

By Adriaen Rooman, Ordinaris Stads-Boekdrucker,

cl3 l3 c. XXVIII.

PETRVS SCRIVERIVS

Aen sijn

Tegenwoordigh Boeck.

DE wijl men noch te MENTZ niet op en hond van liegen,
En anderen noch soeckt met valschejdt te bedriegen;
Soo gaet hem toe, MIIN BOECK. Gy gaet, maer niets te vlieg.

En schoorvoet: jae, gy wijckt al deysende te rug.

Wat schorter, 'slechte k'leed? en woudt gy meer braggeren,

En stouffen op't gewaet? Wat! 'leydt niet in de k'leeren.

Gaet aen, MIIN BOECK, gaet aen, eenvoudigh en sprechte.

Die met de Waerheyd komt, gaet nimmermeer te slecht.

Al mogtmen u wel bet en ziereliker smucken,

Soo keunt gy hem dan noch de croon van't hoofd wel rucken.

Die croon komt HAERLEM toe. Doch blyfse daer althans,

Soo brengt den Vinder t'huys dees mijns LAVRE-KRANS.

Verbidt die groote siel, dien goed' lick te omfangen,

En om het waerde' hoofd, tot spijt van Mentz, te hangen.

Al ist werck ongesien en vrij ont-harteweydt;

Het salt hem doen, tot dat een ander werdt bereydt.

Dit's soo wat nae de tijdt: een ander krans te leesē,

Die Roma prussen mogt, kan inder yl niet wesen.

Indien't afgunstig oogh u SCHRIEVERS naem berecht.

MIIN BOECK, en wilde wel een ander krans gevecht:

En soo daer yemandt vraegt, Waer toe dit ondersoecken

Van d'oude Druckery, en lang-vergeten boecken?

Geeft antwoord aen de Nydt, doet ALLEMAN bescheyd,
Dat om ons HAERLEMS eer die werck is aengeleyd:
En dat daer toe de pen met dese bladen strecken,
Op dat ick nyt het graf de dooden mogt verwecken.
En soo ick dan met haer magh Lethes vloedt ontgaen,
'T is wel, MIIN BOECK, 'tis wel: en daerom ist gedaen.

OP HANS EUYST.

De eed'le Druckery, dy, HAERLEM, is benomen,
En is also tot Ments en 't land voort door gekomen.
Hoe heeft dit Hans bestaen, hoe heeft hy 't soo gekuyst?
Hy stack sijn hand recht nyt, greep toe, en sloot sijn EUYST.

AEN DIE VAN MENTZ.

Wat meinstu Meintz, dat wy u van u eer beroven?
Neen, sekerlick; ò neen: want wy wel grootlicks loven.
De wercken van u hand. Maer d'hand van uwe knecht
En nemen wy niet aen, die bleef niet even recht.

AEN DE SELFDE.

Ick sie veel over-hoecks my vreeselick aen-kijken,
Als oft ick Ments de croon socht van het hoofd te strycken:
Beroofde van haer eer: en stiet haer nyt 't besit
Van Gutenbergers erf. Jae Ments, dit is het witt.
End' op dat ghy u mogt noch meer en meer verstooren,
Dewyl dit enckel een maer leeft, en komt te voeren,
Dus in ons Moeders taal: soo sal 't niet eer wel gaen,
Of 't sal in goed Latyn voor u beschreven staen.

Zer-gedachtenisse

van

HANS GVTENBERGER.

HA! Schaleck, ha! sijt ghy hier? sijt ghy't Hans Gutenbergher?

Hoe, past u dese naem? jac dubbel-Schaleck, en eigher?

Mer dievery berucht, ó eer-vergheten bloed,

Mijns oordeels dit verwijdt u schelmstuck niet voldoed.

Om dat ghy Laurens goed gingt berghen en wegdragen,

En schalckelick benaemt; soo hoortmen nu ghewaghen

Van Goedenberghers loff: hoe datmen dat verbloemdt,

En van den Goeden-berg den Gnyten-berg vernoemdt.

Nae Straetsburg dan oft Ments soo sijt ghy heen gheweken,

En hebt daer in een hoeck u selven lang verstecken,

Niet soo aensienelick als t'Haerlem aen het Sandt.

Doch niettemin ghy quaemt, ghy quaemt noch voor de handt.

En dacht het is eens tijdt mijn hoornen op te steken,

Mijn Meester woond soo verr', die kan hem qualick wreken.

De Perffen staen ghereet, en alles is bereydt,

Tis reden darmen nu aen t'werk de handen leydt.

Ments laght vast in haer Fuyt: de nieuwe waer van Boccken

Quam met verwondering een yder daer opsoecken.

Elck kost, en braght wat t'huys. Hans Fuyt u cameraet

Alléen niet nac de winst maer oock nac eere staet.

Diet druckt sijn naem op't werck: en heeft een naem verkregen; *4 A. 1465;*

En Gutenbergher is allenskens soo verweghen.

Maer op dat ghy oock yer mogt hebben tot u loon,

Soo staet daer als een Dieff in dit Tafreel ten thoon.

*Moguntia
Domus Be-
ni-montis,
Zum Gut-
tenberg.*

*Isaetze Gande tsee Figuren
tot dit Werck.*

*D' Afbeeldinge van LAVRENS KOSTER, voor in't Boeck
pag. 4. tegens ober de Versen In effigiem.*

*De Druck-perse met die Latynsche Versen/aen't eynde van't
xxi^{ste}, Capittel.*

TAFEL

TAFEL VAN DEN INHOVD, ENDE VERDEE-
LINGHE VAN'T VVERCK,

- P. S. Aenspraeck aen de Stad van Haerlem, in rijm, pag. 5.
- Voorreden aende Magistraet der Stadt Haerlem, vervatende den eerste aenvang van't Boecke-Drucke: met een Poëtische waeyinge voor de windgevers van Mentz, in rijm, p. 7.
- Het eerste Capittel: Inleydinge tot het Vverck: mitfgaders een Discours genomen uyt Hadriani Iunij Batavia, over de erfindinge vande Druckerije tot Haerlem: als mede oock Dierijcks Coornherts ende Lowijs Guiccardijns woorden vande selfde materie, p. 15.
- Het II. Cap. Van het verloren Boeck nopende de Haerlemsche Druckerije, wijlen eer inghesteld ende beschreven door Mr. Ian van Zuren: Ende eenige memorien uyt de overblijffelen van't selve werck ghetrocken, p. 28.
- Het III. C. Ettelijke getuygenissen der gener die de Druckerije de Stad van Mentz in Duytschland toeschrijven, en voornaemelijk Nic. Serarii, p. 34.
- Het IV. C. Andere getuygenissen voor die van Mentz, van Scario byghebragt, p. 38.
- Het V. C. Verscheyden andere ghetuygenissen, va Scario niet aengeroerd, dienende die van Mentz, p. 41.
- Het VI. C. Dat Ian Futh, ofte Pieter Schoyffer, en niet Ian Gutenberg, voor d'eerste bekende Drucker van Mentz moet gehouden werden, p. 45.
- Het VII. C. Memorie vand' alleroudste Boecken tot Mentz gedruckt, p. 48.
- Het VIII. C. Aenteykeninge van eenige Schrijvers, die d' erfindinge vande Druckerije de Stad Straetf burgh toe schrijven, p. 51.
- Het IX. C. Onceenighyde der Schrijvers over den vinder vande Boeck-Druckerije tot Straetf burgh, p. 56.
- Het X. C. Dat tot Mentz eerder dan tot Straetf burgh Boecken gedruckt sijn ende dat d'eerste daer van meer Mentz dan Straetf burgh toe te schrijven is, p. 58.
- Het XI. C. Andere reden waerē Straetf burgh voor Mentz niet behoord ghesteld te worden, p. 62.
- Het XII. C. Vande Druckerije tot Augsburg, p. 63.
- Het XIII. C. Vande Druckerije tot Basel, p. 64.
- Het XIV. C. Dat de Druckerije door gansch Duytschland gemeen is geweest, ende verspreyd, p. 66.
- Het XV. C. Hoe ende wanneer de Druckerije uyt Duytschland in Italien, en voornaemelijk te Romē, ghebragt is, p. 67.
- Het XVI. C. Register van ettelijke oude Boecken, in verscheyden Steden van Italien ghedruckt, met de naemen vande Druckers daer by, p. 80.
- Het XVII. C. Dat de Druckerije tot Romē ende in Italien niet eerder dan in't jaer nae Christi geboorte MCCCC LXVIII gekomen is, p. 84.
- Het XVIII. C. D'aller oudste gheheugnisse vande Druckerije by de Historischrijvers, ende anderen, p. 85.
- Het XIX. C. Affscheyd van Italien naer Nederlandt: met het Vertoog van eenige oude Druckerijē aldaer, p. 88.
- Het XX. C. Dat oock in ouden tijden tot Haerlem boecken gedruckt sijn, p. 92.
- Het XXI. C. Naerder openinge, dat d'eerste vande Vindinghe der Boeck-Druckerije de Stad Haerlem toe komt, DE RECHTE LAVRECRANS voor Laurens Coster, p. 93, P. SCRIE

EER-DICHT
OP DE HAERLEMSCHE
DRVCKERIE.

By den hoog-geleerden ende
wijd-beroemden

PETRVS SCRIVERIVS

Ingesteld, ende in het licht gegeven.

Dit Boek herdoond en leerd op sek're vaste gronden
Dat eerst de Druckerij te Haerlem is gehonden;
Dat Mentz de eer daer van sich seugenachtig geeft,
Die haer niet eerst bedacht, maer ons ontstolen heeft.
Dit heeft de long wael-eer met slijtigheyd geschreeven,
En met getroussigheyd en dapperheyd gedreeven,
Dat Schrijver in dit werk noch meer en naekter doet.
Die eere blijft ons day, gelijk sy billijk moet.
Mijn Burgers, wilst den geest van onsen Koster prijsen,
En wilst ulla Schrijvers hand geen minder eer sijn:
Hy heeft die groote konst door Godes geest bedacht,
Dies ons in 't vol besit van desen roey gebragt.

*Hadrianus
Iunius in
Harlemo.*

SAMVEL AMPZING.

P. SCRIVERII EPIGRAMMA

In effigiem

summi & incomparabilis viri,

LAVRENTII COSTERI, HARLEMENSIS,
primi ARTIS TYPOGRAPHICÆ inventoris.

VAna quid archetypos & præla MOGVNTIA jactas?
HARLEMI archetypos prælaq; nata scias.
Extulit hic, monstrante Deo, LAVRENTIVS artem.
Dissimulare virum hunc, dissimulare Deum est.

Nae-sporinge van't selfde.

**Op d'afbeeldinghe van eenen hooghen
ende onwaerdeerliken Man!**

LAVRENS IANZ. COSTER, VAN HAERLEM,
Eerste binder vande Boeck-Druckerpe.

MENTS roemt van't eerste boeck nyt hare pers ghesonden
Tot HAERLEM is nochtans de Druckery ghevonden.
Dees LAVRENS heeft de konst mee Godt daer voortghebraght.
Verswijgt men desen Man, soe word oock Godt veracht.

P. S.

P. SCRIVERII

AENSPRAECK

Aen de Stad van Haerlem.

Niet, Haerlem, om u lucht, die ick hier heb ghetoghen,
Niet om u Spaerne-vliet soo nering-ryck gheboghen,

Niet om u trots ghebou van Cloosteren en Kerck,

En Koninglick Pallays, en ander timmer-werck;

Niet om u Gheestlickheyd, en woonstee der Templieren,

Hoewel lang uytgheroeyt; niet om, die u noch Zieren.

Met Kerck en huys en hoff, de Heeren van Sint Jan,

En ander Ordens meer, die ick niet noemen kan;

Niet om u Oudheyds wil, en edele Gheslachten,

Niet selfs om's Princen hoff, end' hoog ghebooren Maghten;

Niet om u Oorloghen te water en te land,

(Vergheest my, dat ick die moet stellen nytter hand;)

Niet om u groot begrip; niet om u starcke wallen;

Niet om u straeten oock, die meest op't Marchtveelt wallen;

Niet om u Drapery ; niet om u Linnen stoffe
Niet om u smaecklick bier, of om u Brouwers loff,
Niet, om dat ick aen u thien Poorten soude reizen,
En roemen het gbeluyd der Damiaescheschellen ;
Niet om u soete streeck, en liefflick ghebucht,
Daer menig stad op siet, en menig stad om zucht.
Niet om u lystogts wil van Duyn, van Zee, van Meeren,
Van't suyvel-rijcke gras, en warmen mag begeeren ;
Hoewel dit vry wat is soo onder een ghebiet,
Nochtans daerick om kom, en isset. Haerlem, niet.
Veel liever is u Bosch, dat houd my meer verbonden,
Om dat de Druckery daer wijlen is ghevonden.
D'hoogloffelicke Konst door Laurens voortghebraght,
Doet, dat ick uwe Bosch ver boven't ander acht.
Loop door des werelds rond ; de lystogt en waeranden,
De neringhen daer by, sijn oock in and're Landen.
Het trefflick ghebon met and'ren is ghemeen :
De Vinding vanden Druck hebt ghy, o Stad, alleen.
Waerd nu in myne maght de Boomen te herstellen,
Al d'Ypen en de Elst sonda' ick te neder vellen ;
Daer son niet een Abeel de blaenwe wolcken slaen ;
Om onse Laurens wil moest't Hout vol Laurenten staen.

P. SCRIP

VOORREDEN,

AENDE MAGISTRAET DER STAD HAERLEM.

Wat isser nutter Konst dan't Drukken van de
boecken?

Wat kan ick nutter doey dan slijtig ondersoekken
wie d'eerste vinder was van't onsaerdeerlick goet?

Mijn Haerlem, duyd ten best dat usse Schrijver doet.

ICK sie u eer gekrenckt: ick sie een ander stecken

En zey aen ussen Deyst. Hier tegey moet ick spreken,
En stoppen Mentz de mond. Leent, Keeren, t'gun-
stig ooz;

Al halt de reey wat lang, sy loopt niet buyten spoor,
Bepaeld in 's Waerheyds krijt. Ten sijn geen oude droo-
men

Way[†] Lem, oft[†] Eselooz. Saer sal wat anders komen,

En sekerder bescheyd: mey noemt hier may en paerd,

En^{*} Coster, die ons heeft de[†] heymenis besaerd.

Die eerst ghebondey heeft de letteren te snijden;

Met taerey inckt en pers, om dat door't drukken sijdey

Op't uyt ghestreckt papier oft Pergameney held

Jy haest een leesbaer schriift moght werden hoor gesteld.

Mey vind de teyckens hier, die sulcx ons obertuyghen;

Noch wilst onschamele hofc dey hardey neck niet buygen!

Mey vind een-sijds papier met beelden en met schriift

Wtdruckt lick afgerecht, en tot een boeck gestift.

Dit wijst Bonatus aen in Holland eerst herbooren;

Waer bay Accursi pey en^{*} and'ren sijn te hoorren.

Tot Haerlem is dees vrucht niet elders jeerst gepluct,

Op hout bay blad tot blad ghesneden, en ghedruct.

Mey

† Siet de be-
lachelicke
Historie der
Friesche Ke-
ninghen.
* Laurens
Iansz Co-
ster, ontrent
† jaer 1440.
† Palladiu.

† Mariange-
lus Accur-
sius, de quo
infra.

* De Cool-
sibe Cronijck
ghedructe
Ann. 1499.

Mey heeft noch coorts daer na wel ander blyck vernomey,
Als onse dappre held wat hoogher was ghekomen.

Het hontwerck liet hy staen. God stierd' het in sijn sin,

Dat hy een hond bedacht van letteren in tin.

† Spiegel
onser be-
houde-
nisse.

De Spiegel sy ghetuyg, en oock meer and're boecken,

Die onse burgher kan voorthaelen uryt de hoecken.

Daer aen ick my beklaeg' een ding, dat a ster bleef.

De Zucker, met de tijd, wanneer hy sulcx bedreef.

Enhoudig, groot, oprecht, en met het haer te vreden
Was inde wand'ling 't volck van ons' en and're Steden:

De grootsherd queld' haer niet; en meest alhier te land

Wierd werelddicke eer versmaed, en trots verstand.

Verhalven moghen haer de Burt sche pocchers schamen,

Die ons soo lofsick werck onheuschelick tenamen,

Verroofden van ons eer, en van soo waerden pand,

Verboerd uryt onse Stad verr' in een ander Land.

Nu, Mentz, geloofst het wy; 'tkomt niet van u burg-sa-

Maer uryt een ander hoeck: wilt ons die eere laten. (ten,

Verbreyd de Konst, ick lijd't; den Vinder eert en prijst,

En hoe hy verder woond, hoe meerder eer sessijst.

De Konst die komt ons toe, end' is alhier ghesooren:

Maer hebben die (o schand!) eerlooselick verlooren,

Door u, niet onse schuld. Wisse t'huys ghebracht

Door slinxen diebery, en hebt se meer betracht.

Ons' Ouders, sijn te slecht ghesceest in haere saecken;

Verseghen haere naem; dien ghy soo groot gingt maec-

En stelden allesins de Zuckers a ster op, (ken,

En zierden soo te uret ons' af ghehaelde pop.

Sit durde menig jaer, dat plaets met naem en mercken

En vder vanden toogh aen't eynde vande wercken.

En naderhandt is noch daer toe ghekomen, dat

De naem te vinden was op't hoozste Titel-blad.
(Tbegin

M. Tul. Cic.
Officia, etc.
gedruckt toe
Mentz by
Ioh. Eust.
Ann. 1453.

T'begin des Konst is slecht: ey eerstmael opgheresey
En isse niet ghebraght tot haer volkomen wesen.

Wat God scheidt, is volmaect: Se mensch een ding
beginnd,

Waer toe een ander doort so nu sooday wat vindt.

De Surtsey ebenssel ey sijn niet eens in't noemen:

Hier Straetsburg, ey daer Mentz, haer uyttermaten
roemen

Way wegen dese Const, ey wissien met kraeel: (scheel,

En Augsburg soeckt oock d'eer. Nu midd'len by het

En deplen't Haerlem toe. Hier, daer de boomey stondey
Van't groot vermaerde Bos, daer is de Const gebonden;

Saer is sijn opgequeect. Saer in de keemden lag

De sodderlijcke Day, ey speelden al dey dag;

Saer Salatheea noyt haer wulpsse lust kon woeten;

Saer't al in roeren was; de ronde Satyr's woeten,

En Faunus horen. Dul; ey namey haeren gang

Het oude Wennebroeck, ey 's Szabey Wog'se-sang;

Saer Heemste, Weel'ge berg; de Maiades van't Sparen

Met d' Hamadryades by een vergadert waren;

Saer heeft ons Zuygher oock besteedt sijn lege tijd,

Onleedig self. Want siet! hy in een' wind-braeck snijd,

Oft way een Woecken-boony, oft way een Eyck ghe-
komey:

ICK houd' het met de Eyck; hoessel ick heb vernomey

Way eene Woecke-schorz. Maer segt mij, Sang-go-
din,

Hoe is doch dese saeck de may geballen in?

Als Laurens sich in't hout, ey op de soete weghen

Mae't middaghmael begaf (sulcx als de rijcke pleghen

Tot tijd en spijs verdozij, ey lichtung van huy maeg)

So nam hij't mes ind' hand, ey was tot snijden graeg.

Biet de ewi-
siende Schry-
ver hier af-
ter in ons
werck.

* Een stuck
houts ofse
sack door de
wind afge-
broken.

Hy wandelde vast heen, en hond de Gult van tackey
(Corts hadd' het stijf gessaed) t'was niet van nood te haec

Hy greep een op, en sneed drie letteren oft hier (Key;
Wtssendig in het hout, en stackt soo in papier,

Als in een omme slag: oft, na ons and're segghey,
Heeft hy het los papier daer w'bey op gaen legghey.

Daer nae soo ist gebeurd, dat hem de slaep feliep,
En't regende terwijl dat Laurens lag en sliep.

Dus van des aerdrichx hocht, oft van geballen regghen
Heeft onberhoets 't papier een letter-form ghekegghen;

Alsoo het Yrckenhout, wanneer't hij't water raectt,
Een hersee van tanayt, of haele swart sel maectt.

Mu als hy wierdt ghesceekt door regghen ofte donder,
Wernam hy letter-druck; het scheen te wesen wonder:

End' als hy sag verkeerd in't wit de lett'ren staen,
Soo is hy andermael aen't snijdey weer ghegaen.

Ey heeft een regel schrijfts verkeerd in't hout ghesnede:
Ey nette doe 't papier (g'lijck als men doet noch heden)

Ey druckt op de form. Ey, siet de liebe hond!

Tgeen op het hout verkeerd, doe recht hoor ooggen siend.

Dit was de eerste voet, waer door hy is ghestegghen
Tot op Parna ssi top, en heeft de konst verkegghen.

De' slaep, die hem tebing, had wat bijsonders in,

Ey oock de regghen was van gheestelichey sijn.

Mey segt, dat Jhesus dit water heeft ghegraven

Met sijn gheleerden hoef, om Laurens dorst te taben;

Dat God door Morpheus hem het oor soo raecten wout,

Op dat wanneer hy rees, wat Godlicx rijsey sou.

Door dese middel is de Clercken rust ghegghen;

Sie hoerden doe de pey, en ons de boecken schreben.

Mu lebert een meer weercx, dan doe drie hondert de' en.

Niets heeft de slugge pey met Laurens konst gemeen.

¶ Dus

†Vide Prae-
mium
A. Perij Sa-
tyrographi,
Nec fonte
labra, &c.

Deus nobis
hæc otia
fecit. Virgi.

Sus woude' hy' Cadmi teest. Sus is de Konst ont spron-
ghey,

Ey wort ghesterde held der wolcken heey ghedronghhey.

Hier hoort de Laure-crans. Spreeckt, Zoomey,
't'Jonnis uyt,

Ghy hebt de lett rey eerst gheleden in u huyd.

Die a berechtis ghedruckt, de' kind' rey onderweseey,

Ey oeffenden in't stuck bay wel te leeren lesen.

'Thegij sehalt hey wel: hoozts ijbert hy te deeg,

Tot dat hy had de Konst; die hy behild', ey sweeg.

Den aerfeyd wies vast aen: de lust se gon te smaecten,
Eoo dat hy knechten nam (alleen kon hij't niet maecten,)

Met dieren eed verplicht. Sit braght hey in't verdriet.

De swintst bekoort een knecht, en word een deuge-niet;

Past op bequame tijd. Sen Cozs-nacht gingmen dieren;

Al't huyf gesin was uyt. Doe moght hy hrij lijck tieren,

En brenghen op een hoop al dat ter konst behoord.

Des morgens glipt hy deur met'toop'nen hande poort.

Daer gaet de gaesse dief met sack en pack heen strijcken,

Met 'tharde letter. turg (op't hout wuld' hy niet kijcken)

Drie letters ' self van naem. Meer met van dese fiel,

Want ick niet gaerne sag, dat hy een naem behiel.

Gulcx miyd oock 't oude eeuw te noemen en te melde',

Die haer Dianaas kerck in lichten brande stelde,

Dat schoone s'werelds roem. Gulck volck met bin-

g'ren wijst;

Ghedencat niet hy de naem, de schelmery misprijsst.

Sus wierd ons liebe Zyrd geschaeckt. geschend, ghe-

broken,

Tot dat sy quam te Mentz, daer is sy weer ontloken,

Ghelijck als hy de Son in't held een roosse lacht:

Daer is dees nieuwe hond herbreyd, en hoog gheacht.

† De letteren
by Cadmus
eerst in Pha-
nise gevon-
den.

† Voornamē
lic sijn neef-
kens, daer
andere haer
met gefibre-
ven boeck-
kens moestē
behelpen.

† IAN, of;
FVR, triana
literarum
homo.

De Wader Hande Zynd doet niet dan treurig queelen,
Verbloeckende de daedt van dit meyn eedig steelen:

End' ony op nieuws de hond te nemen by de hand,

Was nergghens nae de lust soo groot, als sijn verstandt.

't stuck stiet hem op de borst: 't verzeemde sijne sinney,

Omy hoor-voets aey het werck van druckey te beginnen:

Hy was 't gereetschap quijt. End' oock soo had de may

Waer van hy seyen kon; en't quam daer niet op an.

Meer onlusts ey verdziets is daer oock uyt gheresey,

Omy datmen nu begoy den druck van Mentz te lesen.

Hy kende daer sijn kindt: hy sagh sijn maecksel aey,

Ey seyde, 't swaggher siet, nu ist met ons ghedaey.

De Konst vloog door het lijck, ey bleef niet in die paley.

Ey datmen anders sou van Haerlem moeten halen,

Dat haedemen van Mentz. Te Vomen, te Milaen,

In andre Steden meer begon de pers te gaen.

De we-clag hielp al niet. De Surtschen sijn te Vomen

Als Winders Hande Konst eerbied lijck aenghenomen.

Veneetse heeft oock plaets den Druckers in gheruynd,

En al het geen ter Konst mogt dienen, niet verfuymd.

Ons Laurens gaf de gheest, met Lauren loof te zieren,

En eer van't gantsche Land, en roem der Batabieren;

De alderwaerste man, Gheleerdheyds eeuwig licht,

Verlaet de wereld (laes!) soo hoog aen hem verplijgt.

Dus is ons onderkloecht, dus is de Konst ghenomen,

En hier in d'as gheraecht. Dus isset ony ghekomen.

Men eerd de Minnemoer; de Moer men niet en kendt:

En onse Druckery gheraecht soo aen het end.

Daer leyt het Haerlemsch kindt, met haer ghesessinde

Wader:

En ghy meyn-eedighe leest, och leest ghy, o Verrader!

o Huyche-

* Alexandri
Doctrinale,
& alia, Mo-
guntia. cnsa
a°. 1442. te-
ste H. Iunio.
' Thomas
Pietersz. vā
den welcken
Iunius is te
lesen.

O huychelaer! ô dief! ghy at uss Heeren brood,
 Die u heeft opgheboed een adder in sijn schoot.
 Maynt ghy, dat u de Mayndeess schandbleck kan uyt-
 wassen?
 Met al sijn watter niet. 't Waer ketex metter assen
 Te strogen 't sondigh hooft, en duycken nae kene en,
 Seer komt een ander toe, die u brengh opte teen.
 Waeck, Const-goddinnen, Waeck! de Const is ons ge-
 stolen.
 Hoe lange sal noch sijn dees diebery verholen?
 Hoessel nu gaet in swang het heymelijck verraed,
 Mijns oordeels, tot ons lof de weg noch open staet,
 Tsa, Schrijver, grijpt een moed: wilt tegens Surystland
 schrijven,
 En haere schelmery haer Grij in't aensicht wrijven.
 En hoorts, wat Rooy selangt, ontdecken metter Gaert.
 Het sal te ketex gaen, als ghy hier niemand spaert.
 Dit trouloos schalck bedrijf eens quants uyt diengebesten
 heeft Junio beliest, ons Vaderstad ten besten,
 Te straffen. Maer wat is? Se Leugentael ghecozt,
 Voert ebenwel den beek, den neus sy noch opschort.
 Er, gaet hun dan te keer: verbied doch Mentz te lieghen,
 En and'ren meer met waen en leughens te bedriegghen.
 Tgebreeckt u aen geen stof: begint maer, 'tis ghedaen,
 En al der Surtschen roey sal, als een roock, vergaen.
 Du bist de rechte man: du konst den twist beslechten,
 Gaen and're slimme pa'en, herboegdij in de rechten.
 Du salst haest meester sijn. Al is de Leughen suel,
 De heldre Waerheyd kan haer achterhalen wel.

Scribebam Kalendis nov: anni 1628. Harlemi.

Overfettinge van de Latijnsche verzen
staende onder de Beeltenisse van
LAVRENS COSTER.

W At roemt gy MENTZ den vond van't drucken vande Boeken?
Gy moet den meester hier te HAERLEM komen soeken.
'Tis KOSTER die die konst door Godes Geest bedacht,
Versaekt gy desen man? dat is selfs God veracht.

S. AMPZING.

VANÆ VOCES POPVLI AVDIENDÆ
NON SVNT, ait Iurifconsultus.

HET EERSTE CAPITTEL.

D'Inleydinghe tot het VVerck : mitfgaders een Discours ghenomen uyt Hadriani Iunij Batavia over de cryindinghe vande Druckerye tot Haerlem; als mede oock Dircx Coornharts ende Lo. vyijs Guicciardijs vvoorden vande selfde materic.

M gedenckt/dat ick ober ettelicke jaeren in sekere Bries in openbaeren druck uytgegeven aen den Ed. Heer Jacob van Dyck / mijnen medeburger ende insondere goede vromdt/ doemaels by de Hoog. Mog. Heeren Staten van weghen de Koninglicke Majesteyt van Sweden hier te Lande Raed ende ordinaris Am-

bassadeur / belooft hebbe yet vande Haerlemsche Druckerije by gheschriift te stellen ende in't licht te brenghen/ tot naeder berechtiginghe van dien. Verhalven my oock veel Liefhebbers niet onghemoeyt en hebben ghelaten/ my gestadiglick tot dit Werck aenporrende/ ende vermaenende niet het oude Segs-woord/ dat belofte schuld maect. Het is alsoo ; ick bekenne het rondelick. Ende alhoewel het soo noodigh niet en is het spoor vanden haes nae te spoozen ende op te soecken / dewylmen het wilt ghevangen heeft ; nochtans soo sal ick / des versocht synde / sozgbuldelick trachten/ nae mijn ghering vermoghen/ dese belofte te voldoen/ ende my daer van te supperen:naectelick voor oogen stellende/ al wat my van de saeck bewust is / boven'tgheene dat voor desen daer van by onbesproken ende gheloofwaerdighe luyden/ tot verdeddinghe vande Haerlemsche eere / inghestelt ende in't licht ghegheven is. Doch al eer wy komen tot naerder openinghe/ sal het (mijns bedunckens) niet onbequaem nochte ondienstigh wesen/ alhier voor aen inden beginne / als eene schoonen Gevel van ons timmeragie / te stellen het gheene vande Haerlemsche Druckerije.

A. 1568.

Druckerije, ende de erbindinghe van dien / de wijtvermaerde
 ende hoog-gheleerde H. Iunius, nu inde tseftich jaeren gheleden/
 ter liefde vande Waerheydt ende sijne woonstede / in gheschreffe
 ons naerghelaten heeft: Onder een Capittel oock daer hy boes-
 ghende het ghene dat daer van uytgegeven is by D. V. Coorn-
 hert; die mede alhier langhen tijdt gheleest heeft / ende in dien-
 ste gheweest is. Verde onse naebuyzige Landfluyden / d' eene
 van Hooyn / ende d' ander van Amstelredanne gesproken; bey-
 de van aensien / ende die hier woonende / daghelix met de besten
 vande Stadt ende t Landt verkeerden: onder soeckende ende
 deursnuffelende alles met grooten blijt ende naerstigheyde / dat
 eenighsins ter saecke moght dienen ende voordeligh wesen.
 Sprekende oock met die luyden die van hooghen onderdom
 waeren / ende goede kennisse der voozleden geschiedenissen had-
 den: sels sijnde bedaegde / erbaren / versochte / ende dappere
 Mannen. Insonderheydt de voozste / hy ons met recht eerbie-
 diglick ghenoeint: ick segghe Iunius, sonder weergae / ende een
 eeuwig licht van Hollandt: Den welcken ick weet dat in t jaer
 ons Heeren Dijstien hondert en vier ghebooren / ende in t heet-
 ste vande Nederlandesche Oorloghen * ghestorben is. † Coorn-
 herts overlijden ende grifshapen sijn noch inder Menschen ge-
 heughenisse. Ende alsoo de derde strenghe / als men seyt / de ka-
 bel bind / hebbe ick hier noch ten eynde aenghehecht het gheene
 dat een Florentijnsch Edelman in sijn Beschrybinghe vande
 Nederlanden vande Haerlemsche Druckerije gheuygt. Voort
 bygaende ontalliche andere uytheemische Schrybers / die de er-
 bindinghe vande Druckerije Haerlem toeschryben.

A. 1561.
 & sequenti-
 bus.

* Ao. 1575.
 dē 16. Junij.
 † Gestorven
 Ano. 1590.
 dē 29. Octo-
 bris, oud 68.
 jaeren.

Batavia c.
 XVII. in Har-
 lemo.

De eyghen woorden vande Heere Iunius luyden in t Latijn/
 mette oversettinghe in Nederduydsche spraecke daer nevens
 staende / aldus:

*Vrbi nostra [Harlemo] pri-
 mam inventa isthic artis Ty-
 pographica gloriam deberi, &
 summo jure afferendam ajo, ut
 pote propriam & nativam; sed
 luminibus nostris sola officii in-*

Onse Stad [Haerlem] segghe ick
 de eere van de Vindinghe der Boeck-
 druckerije toe te komen; die haer oock
 toe te schryven is als haer eyghen-ge-
 boren: maer die veroude en ingebraen-
 de meyninghe verdwelmd hier onse
 veterana

*veterata illa & qua encaustri
modo inscripta est animis opi-
nio, tam altis innixa radici-
bus, quas nulli ligones, nulli
tunei, nulla rutra revellere aut
ernere valeant, quâ pertinaci-
ter credunt, & persuasissimum
habent, apud Mogontiacum,
claram & vetustam Germania
urbem, primò repertas literarum
formulas, quibus excenderentur
libri. Utinam hic incredibilem
illam dicendi vim, quæ in Car-
neade fuisse perhibetur, voto
exoptare possem, qui nihil de-
pendisse unquam, quod non pro-
barit; nihil oppugnasse, quod
non everterit, dicitur, ut saltem
refugam illam laudem postli-
minio revocare, & hoc quasi
tropheam erigere possem, Veri
interpolator: quod ego non aliò
optarem, quam ut Veritas, re-
tè à poëta veteris Temporis
silia nuncupata, aut (ut ego so-
leo) $\chi\epsilon\delta\iota\upsilon\upsilon\ \iota\alpha\sigma\tau\upsilon\varsigma$, tandem de-
regatur; quæq; juxta Demo-
critum, altissimo in puteo de-
mersa hæctenus delituit, in a-
peritum proferatur. Si glorio-
sum certamen suscipere non pi-
guit *Aegyptios & Phœnicias,*
de literarum inventione; bis
Deo duce earum inventum ad
se trahentibus, quando tabulas
 *$\chi\epsilon\delta\iota\upsilon\upsilon\ \iota\alpha\sigma\tau\upsilon\varsigma$ hoc est, à Deo**

ooghen, die sulcke dappere wortelen
heeft geschoren inde herten der men-
schen, dat sy met gheene graven nochte
houwelē uyt te roden en is, waer door
sy vastelijck gelooven, ende voor seker
houden, dat de druck-letteren eerst te
Mentz, een oude ende vermaerde Stad
in Duytschland, souden gevonden sijn.
Och! ofte ick hier met wunschen ver-
krijgen konde die sonderlinge kracht
van welsprekendheyd, diemen seyde in-
den Philosoph Carnades geweest te
sijn, die noyt yets voornam te verdedi-
ghen, ofte hy heeft het selfde bewes-
sen; noyt yets bestrede, dat hy niet te
gronde en heeft omghekeerd; op dat
ick de ghevlughte cere wederhalen,
ende dit segge-reycken haer oprichten
moghte, als een opsoecker en herstel-
ler der Waerheyd: dat ick tot geen an-
der eynde en soude begheren, dan op
dat de Waerheyd, by den ouden Poëet
een Dochter van den Tijd ten rechten
ghenoemt, ofte een Aenseghster van
den Tijd, als ickse plagh te noemen,
moghte ontdeckt ende te voorschijn
ghebraght worden; de welcke (op
dat ick met Democritus spreekte) tot
noch toe in eenen seer diepen put
heeft ghesoncken gheleghen. Soo het
die van Egypten ende Phenicias niet
verdrotten en heeft eenen eerlijcken
strijd van de vindinge der letteren aen
te nemen, desen door beleyd van Godt
de vindinghe der selve sich toereke-
nende, wanneer sy de tafelen van Godt

*exaratas jactant: illis à se re-
 pertas Grecia intulisse glorian-
 ribus, quando Cadmus Phœ-
 nicum classe vectus, rudibus
 Grecorum populis artis illius
 auctor, eas commonstravit.
 Rursus, si Athenienses Ce-
 cropi suo, Thebani Lino, ean-
 dem laudem vindicant: Pa-
 lamedii Argivo excogitatorum
 characterum gloriam Tacitus
 & Philostratus deserunt: Ut
 Hyginus Latinorum Carmen-
 te Evandri mari. Si itaque
 controversam dubiamq; glo-
 riam cuncta gentes ad se ceu
 propriam rapere non erubue-
 runt, quid vetat quo minus
 indubitanda laudis possessio-
 nem, de qua per socordiam avi-
 tam exturbati sumus, quasi
 postlimini jure repetamus? E-
 quidem non invidia, aut ma-
 levolentie studio transversus
 agor, ut huic asseram, quod al-
 teri derogem ac detraham:
 Crassi impudentiam non imi-
 tabor, hinc Scævole sanctimo-
 niam & gravitatem affectando,
 illinc prebensionibus favo-
 rem hominum eblandiendo.
 Haud is sum. Corruptis arbi-
 tris planum agere non decevi.
 Veritatem illam unam perspi-
 cuam, quam uti coeleste Solis
 jubar nulla nox, nulla caligo,*

geschreven by sich voorgaven: die an-
 deren daerenteghen roemende, dat sy
 die ghevonden hebbende, de selve in
 Griekenland hebben gebragt, als Cad-
 mus doot de vlote van Phenicien over-
 ghvoerd, het rouwe Grieksche volck
 die konst aenghewesen heeft. Weder-
 om, soo die van Athenen hunnen Ce-
 crops, en die van Theben hunnen Li-
 nus de selve eere geven: soo Tacitus en
 Philostratus den roem van de ghevon-
 dene letteren den Griekschhen Pala-
 medes opdragen: ghelijck oock Hygi-
 nus de vindinghe der Latijnsche lette-
 ren Carmenta de moeder van Evander
 toeschrijft. Indien derhalven alle volc-
 ken niet en hebbē ontsien die twijfel-
 achtige en twistige eere als haer eygen
 tot sich te treckē: wat sal ons verbinde-
 ren, dat wy het besit der ontwijfelijske
 eere, waer van wy door onser voorou-
 deren sloffigheyd verstootē sijn, nu niet
 rechtelijck en souden wedereytschen?
 Ghewis, ick en w orde door nijdigheyd
 ofte quaetwilligheyd niet verruickt, dat
 ick het den eenē soude benemē, en den
 anderē gevē. Ic en sal de onbeschaemd-
 heyd van Crassus niet navolgen, nu de
 heylicheyd en defticheyd van Scævola
 nabootsende, nu niet stroken en streken
 de gunste van menschen astroggelende.
 Ick en ben die man niet. Ick en hebbe
 niet voorghenomen den valschaerd te
 spelen door bedorven en bedriegelijcke
 segs-luyden. Ick wil alleen, soo veel in
 my is, die klare waerheyd vertoonen, de
 quantum-

quantumvis alta, obtenebrare potest, exhibiturus, quantum in me est, idq; simplici ac minimè fucato orationis filo, quod illa amat. Quòd si optimus ille testis est, auctore Plutarcho, qui nullo obstrictus beneficio, neque alterius addictus studio, liberè quod sentit loquitur & intrepidè, meum testimonium merito locum habeat, qui nec mortuum aut heredes posterosve cognatione attingo, neque gratiam aut beneficium inde expectem, qui quicquid huius feci, id totum sepulchris manibus pietatis ergò impendi. Dicam igitur quod accepi à senibus & auctoritate gravibus, & Reipub. administratione claris, & qui à maioribus suis ita accepisse gravissimo testimonio confirmarunt, quorum auctoritas jure pondus habere debeat ad faciendam fidem. Habituavit antè annos centum duodeviginti Harlemi in adibus satis splendidis (ut documento esse potest fabrica, que in hunc usq; diem perstat integra) foro imminentibus, è regione Palatij Regalis, Laurentius Ioannis cognomento A dituus, Custos ve, (quod tunc opimum & honorificum munus familia

welcke, als een hemelsche Sonne-strael, gheen nacht, gheene duysternisse, hoe dick oock, kan verdonkeren, ende dat met eene eenvoudighe ende onghelancette rede, de welcke sy lief heeft. Indien hy, naer het ghevoelen van Plutarcho, de beste ghetuyghe is, die door geë weldaed verplight, nochte in eenen anderen gehouden, vry uyt spreect dat hy ghevoeldt, soo laet dan mijne ghetuyghenisse met recht ghelden, die den dooden ofte sijne Erven ende Nakomelingen in Bloede nochte Macghschap niet en be-sta, nochte eenighe gunste nochte weldaed van hun en verwacht, de welcke wat ick hier in doe, alleen schuld-plighlich doe ter eeren van den begravenen. Ick sal dan segghen wat ick van oude ende aensienlijke luyden ende Magistraetsperfoonen ghehoort hebbe, de welke dier ende hooghlijck betuyghden het selve van hunne voor-ouderen alsoo verstaen ende ontfanghen te hebben, welcker deffigheydt met recht by ons ghewight behoord te hebben om ons dese saecke te doen ghelooven. Daer heeft voor † hondert ende achtentwintich Iaeren binnen Haerlem in een heerlijck Huys (ghelijck het * ghebou, dat noch teghenwoordigh staet uytwijfen kan) aen het Marcktveld, tegen over het † Konincklijke Paleys, een Laurens Jansen Koster ghewoont (van welck vet ende eerlijck Ampt dat gheslacht de naem

† Dat is an.
1440. Iu-
nius sebreef
dit omvrent
an. 1568.
* Nu is e ver-
smal deelt.
† Nu het
Raedshuys.

eo nomine clara hereditario jure possidebat;) is ipse, qui nunc laudem inventa Typographica recidivam justis vindictis ac sacramentis repetit, ab alijs nefarie possessam & occupatam, summo jure omnium triumphorum lauream majorem donandus: Is forte in suburbano nemore spatiosus (ut solent sumpto cibo, aut festis diebus, cives qui otio abundant) cepit faginos cortices principio in literarum typos conformare, quibus inversa ratione scissatim charta impressis versiculum unum atque alterum animi gratiam ducebat, nepotibus generis sui liberis exemplum futurum: quod ubi feliciter successerat, cepit animo altiora (ut erat ingenio magno & subactio) agitare, primumque omnium atramenti scriptory genus glutinosum tenacissimum, quod vulgare lituras trahere experiretur, cum genero suo Thoma Petro, qui quaternos liberos reliquit omnes ferme Consulari dignitate functos, (quod eo dico, ut artem in familia honestam & ingenuam, haud servili, natam intelligant, omnes) excogitavit: inde etiam pinaces totas figuratas addidit

droegh ende erfelijck besat;) die selve, die nu den vervallen lof van de ghevondene konste der Boeckdruckerije, van anderen schendigh gherooft, ende beleten, met recht is achterhalende, ende wedereyschet; met allen waardigh met de hoogste eere te bekroonen. Hy dan by ghelegentheydt in het Bosch, dicht onder de Stadt ghelegghen, wandelende (ghelijck de Renteniens ende rijke Burghers nae de Maeltijdt ofte op Feest-daghen pleghen) begon allereerst Boeckeschorfelen tot Letters te snijden, dewelcke hy seghels-ghewijs averrechts ende omghekeert op papier ghedruckt hebbende, alsoo een regel ofte twee uyt lust maecte tot nut en dienste van sijn Swaghers kinderen. Het welcke als hem wel gheluckt was, begon hy grooter dinghen te bestaen (ghelijck hy een man was van groot ende diepsinnigh verstandt) ende bedacht eerst met sijnen Swagher Thomas Pieterzoon (de welcke vier kinderen naghelaten heeft, die meest alle vande Raede ofte Wethouders sijn gheweest, dat ick daerom segghe, dat een yghelijck verstaen magh, dat dese Konste in een eerlijck ende waardigh Gheslachte is ghevonden) eene soorte van dicker ende taeyer inckt, om dat hy bevond dat de ghemeyne inckt vloeyde ende kladde: waer mede hy oock gheheele gebeelde Tafelen ende Formen met byghevoeghde letteren ghedruckt heeft.

characte-

* Ofte, letter voor letter, elek bysonder.

* Lawens dochter ghetroude hebbende.

characteribus expressit: quo in genere vidi ab ipso excusa Adversaria, operarum rudimentum, paginis solum adversis, haud epistographis, (is liber erat vernaculo sermone ab auctore conscriptus anonymo, titulum praferens Speculum nostrae salutis;) in quibus id observatum fuerat inter primas artis innotabilia (ut nunquam ulla simul & reperta & absoluta est) uti paginae aversa glutine commissa cohaerescerent, ne illae ipsae vacua deformitatem adferrent. Postea fraginas formas plumbeas mutavit, has deinceps stanneas fecit, quo solidior minusq; flexilis esset materia, durabiliorq;: è quorum typorum reliquijs quae superferant conflata cenophora vetustiora adhuc hodie videntur in Laurentianis illis: quas dixi, adibus in forum prospectantibus, habitatis postea a suo pronepote Gerardo Thoma, quem honoris causa nomino, cive claro, ante paucos hos annos vitâ defuncto fene. Faventibus, ut sit, invento novo studijs hominum, quum nova aere, nunquam antea visa, emptores undique exciret cum uberrima quaestu.

Op welke wijze ick van hem ghedruckt ghesien hebbe eenighe "Proeven, het beginsel van sijn werck, alleen op eene sijde ghedruckt: dat was een Neder-duytsch Boeck van eenen onbekenden Auther beschreven, gheintituleerd *Spiegel onser Behoudenisse*. Waer in dat waerghenomen was onder de eerste beginfelen van dese Konste (ghelijck dan gheene te ghelijck gevonden ende voltrocken word) dat de bladeren teghen malckanderen ghepapt waren, op dat de ledigheyd der selve niet misstaen en soude. Daer na heeft hy de Boecke-staven in loot veranderd, ende die oock wederom in tinne, op dat sy te min buyghsaem ende te vastter ende ghedruigher souden wesen: nyt welcker letteren overblijffel noch † huyden Wijn-kannen ghesien worden inde ghemelde huysinghe van Laurens voornoemd, aen de Marckt ghelegghen, naderhand van sijnen na-neve Gerard Thomaszoon bewoond, dien ick om der eere wille noeme, een vermaerd Burgher, ende oud man, voor weynighe jaeren ghestorven. Als nu dese nicuwe ware, noyt te voren ghesien, van alle kanten Koopluyden verweckte, soo is door de overvloedighe winst de liefde tot de Konste met een aenghewassen, de arbeyd ende rwerck oock, ende daer sijn werck-gasten aenghenomen, het welcke het eerste beghin van het quaed is gheweest, onder

Adversaria.

† A°. 1568.
naderhand
door de Trou-
blen en an-
ders ver-
donckers.

crevit simul artis amor, crevit ministerium, additi familia operarum ministri, prima mali labe, quos inter Ioannes quidem, sive is (ut fert suspicio) Faustus fuerit ominoso cognomine, hero suo infidus & infustus, sive alius eo nomine, non magnoperè laboro, quòd silentium umbras inquietare nolim, contagione conscientia quondam dum viverent tactas: Is ad operas excusorias sacramento dictus, postquam artem iungendorum characterum, fusilium typorum peritiam, quæq; aliam ad rem spectant, percalluisse sibi visus est, captato opportuno tempore, quo non potuit magis idoneum inveniri, ipsâ nocte qua Christi natalitius sollemnis est, quâ cuncti promiscuè lustralibus sacris operari solent, chora-gium omne typorum involat, instrumentorum herilium ei artificio comparatorum supellectilem convasat, deinde cum fure domo se proripit, Amstelodamum principio adit, inde Coloniam Agrippinam, donec Moguntiacum perventum est, cen ad asyli aram, ubi quasi extra territorum istum (quod dicitur)

welke ghesellen een seecker Ian is gheweelt, het sy dat hy (als men vermoed) Faust was toeghenaemd, sijnen Meester ontrou ende rampsalig, of yemand anders met dien naem, daer my niet bysonders aengheleghen en is, om dat ick de begrave dooden niet stooren en wil, in hunne conscientie onghetwijfeld gheraeckt sijnde terwyl sy leefden. Dese Ian tot de Druckerije onder Eede aengenomen knechtē, na dat hy de konste van het letter-setten, ende de wetenschap van het letter-gieten, ende wat meer tot die saecke behoord, nu meynde vvel te vveten, hebbende gheleghen tijdt verspied, boven welcken hy gheen en bequaemer en konde bekomen, heeft op den Korskacht, in vvelcken alle 't Huysghesin het Gheboort-Feeft vierden, alle het letter-tuygh ende ghereedschap tot dese Konste dienende opghepackt, ende is als een Dief ten huysse uytghe-streecken, ende eerst 't Amsterdam ghevught, ende nae te Keulen, tot der tijdt dat hy te Mentz is ghekomen, als in eene verseeckerde plaetse, daer hy buyten scheuts veylig moghte woenen, ende met open winckel den rijcken vrught van sijne dieverije macyen. Want het is seecker, dat binnen 'sjaets, inden Iaere 1442, met die selve letteren, die Laurens te Haerlem ghebruyckt hadde, in 't licht ghekomen is *Alexandri Galli Doctrinale*, welke *Grammatica* doe ter tijdt in seer

positus tunc degeret, suorum-
que furtorum apertâ officinâ
fructum uberem meteret. Ni-
mirum ex eâ, intra verten-
tis anni spatium, ad annum
à nato Christo 1442, ijs ipsis
typis, quibus Harlemi Lau-
rentius fuerat usus, prodisse in
lucem certum est, Alexan-
dri Galli Doctrinale, quæ
Grammatica celeberrimo tunc
in usu erat, cum Petri Hi-
spani Tractatibus, primâ sæ-
cturâ. Ista sunt fermè qua
à senibus annosis fide dignis,
& qui tradita de manu in-
manuum quasi ardentem, ta-
dam in decursu acceperant,
olim intellexi, & alios ea-
dem referentes attestantesq;
comperi. Memini narra-
se mihi Nicolaum Galium,
pueritiæ meæ formatorem,
hominem ferreâ memoriâ &
longâ canitiæ venerabilem,
quod puer non semel audie-
rit Cornelium quendam bi-
bliopægum ac senio gravem,
nec octogenario minorem (qui
in eadem officinâ submini-
strum egerat.) tantâ conten-
tione ac fervore commemoran-
tem rei gesta seriem, in-
venti (ut ab hero suo accepe-
rat.) rationem, rudis artis
polituram & incrementum,

groot ghebruyck was, met Petri Hispani
"Tractatibus, sijnde de eerste vrucht. " *Logica.*
Dat sijn meest die dinghen die ick eer-
tijds verstaen hebbe van seer oude en-
de ghelooftwaerdighe luyden, ende
die sulcx niet anders als eene branden-
de toortse in eene loop-bane van hand
tot hand ontfanghen hadden, ende
hebbe oock anderen bevonden die dat
selve mede alsoo verhaelden, ende
betuygden. My ghedenckt oock noch
dat Nicolaes Gael, mijn School-mee-
ster in mijne jonckheydt, een Man
van eene ysere memorie, ende aen-
sienlijck door sijne grauwe hayren,
my plaght te verhalen, dat hy jong
sijnde meer dan eens ghehoord hadde
eenen Cornelis Boeck-binder, eenen
ouden destighen Man, weynig onder
de tachtig jaeren (die oock in Lau-
rens Winckel voor knecht ghediend
hadde) met sulcken yver ende hef-
tigheyd sijns gemoeds de gansche ghe-
legghenheyd van de geschiedenisse ver-
tellen, de maniere van de Vindinghe
(ghelijck hy 't van sijn Meester ver-
staen hadde) de verbeteringhe ende
aenwas van de rouwe Konste, ende an-
dere dierghelijcke dinghen, dat hem
oock teghens sijnen danck van vve-
ghen de onwaerdigheyd van de daed
de traenen uytbersteden, soo dickwils
als van dese Dieverije ghevrag ghe-
maect werde: ende dat de oude Man
om dese onstolen eere sich soo ont-
stelde ende vergramde, dat oock schein

aliq̄, id genus, ut invito quoque præ rei indignitate lachryma erumpent, quoties de plagio inciderat mentio: tum verò ob ereptam, furto gloriam sic irâ exardescere solere senem, ut etiam lictoris exemplum eum fuisse editurum in plagiarium appareret, si vita illi superfuisset: tum devovere consuevisse diris ultricibus sacrilegum caput, notet q̄ illas damnare atque execrari, quas unâ cum scelere illo, communi in cubili, per aliquot menses exegisset. Quæ non dissonant à verbis Quirini Talej Cos. eadem ferè ex ore librarij ejusdem se olim accepisse mihi confessi. Ista dictare me compulit cupiditas & studium defendende Veritatis, quamvis illa odium sui plerumque parere soleat: in quâ tuendâ potius quàm ut deserere vadimonium velim, ad suscipiendum odium paratior sum ac promptior. Nam istud facile ponent, qui rem ipsam sincerè ac candidè indagabunt & expendent, tanquam in Critolai bilance appensam: at Veritatis, quæ Dei imago quadam est, qui non libenter patrociniûm suscipiat, vix hominis appella-

dat hy desen Dief wel hadde willen vernielen, indien hy in 't leven vware gheweest: dat hy oock desen eerloosen Fielt ter Hellen toe vervloecte, ende die nachten verfoeyde ende verdoemde, de welcke hy te ghelijck met desen Schelm in eene slaepkamer eenighe maenden hadde overghebragt. Welcke dinghen overeenstemmen met de woorden van den Burghemeester Quirinus Talesius, die my verhaelde ghenoeghsaem het selfde uyt den mond vanden ghemelden Boeckverkooper vvelcer verstaen te hebben. De lust ende yver tot de bescherminghe der Waerheyd heeft my ghedronghen dit te segghen, of sy schoon ghemeynlijk sich selven haet pleegte baren: ghereeder ende bereyder sijnde dien haet te draghen, dan mijn schuldighe pligh in de bescherminghe der Waerheyd te verlaten. Want alle die dese saecke billijk ende bescheyden, als in Critolaus weegschale, sullen overweghen, sullen dien haet lichtelijck afegghen: maer die de verdedinghe van de Waerheyd, de welcke het beeldt Godts is, niet gaerne aen en nemen, achte ick den naem van eenen mensche schier onwaerdig; boven vvelcker sorghe ende liefde niemand yers heyligher nochte liever en behootde te wesen. Door het beschermen van de Waerheyd sal onse Stad haere eere ghenieten, de eere van eene d'allerheerlijkste vindinghe vveder-
tionem

tionem mereri existimo; cuius curâ atque amore nihil cuiquam vel sanctius vel antiquius esse debet. Tuendo Veritatem & constabit suis Urbis nostra honos, in cive ereptam inventionis pulcherrima gloriam recuperatura, & caderet eorum arrogantia, quos falsam aliena gloria hereditatem cernere non puduit, & quasi dejectis de ponte sexagenarijs alieni juris possessionem superbè usurparunt. At vereor, ut surdis ista auribus canantur: Uicunque tamen erit, iuvabit me & memoria Inventoris & gloria Urbis pro virili consuluisse, dum apud leves & Veri incuriosos animos plus valet prejudicium opinionis (quod antea quoque testatus sum) quam cum ratione auctoritas. Quae injuria missitanda est & devoranda parùm lubentibus. Quamquam dolendum minus foret, eam laudem in clarissimam Germania urbem, velut a liam in familiam, transisse, si non plagio, sed rectâ ratione factum id fuisset. &c.

krijghende, die haeren Burgher onnomen was; ende hunner trotz ende hoogmoed sal te nederfincken, die sich niet gheschaemd en hebben in eens anders erfdeel vermetelick te vallen, ende de selve aen sich te trecken, de gherechtigde ende waere besitters verflootende. Maer ick vreesse, dat ick dit voor een doof mans deure singhe: hoe 't dan noch uytvallen sal, soo sal my dit niettemin goed doen, dat ick voor de ghedachtenisse vanden Vinder, ende de eere vande Stad, naer mijn uiterste vermoghen het beste ghedaen hebbe, terwijl dat by lichtvaerdighe Menschen, ende die nae de waerheydt niet en vrAGEN, het voor-oordeel van hunne meyninghe meer gheld (als ick te vooren oock aengheroerd hebbe) als alle reden ende aensienelijcke gheloofwaerdigheyd. Welck onghelijckde beroofde ende des t'onvredene Burghers moeten in-kroppen, ende verdouwen. Hoe-wel minder te beklagen soude wesen, dat dese lof tot eenen wijd-vermaerde Stad van Duytschland als tot een ander Gheslachte ware overghegaen, indien sulckx niet door dievrije, maer door rechte wegen, ware gheschied gheweest. &c.

Dus verre de voortreffeliche ende gheloofwaerdigste Iunius. Laet ons nu eens besien het gheene D. V. Coornhert van de selsde erbindinghe der Druckerye aen zijne ghebedende Herren den Burghemeesteren/ Schepenen/ ende Raede der Stede van

Haerlem is schryvende / in sekerer Toe-eygheningh-brief ghes-
steld voor de vertaelde Officia Ciceronis : Beginnende de selfde
Brief aldus :

My is menigmael in goeder trouwen gheseyt, Eerfame, Wijse ende
voorsichtighe Heeren, dat de nutte *Conste van Boeck-printen* aller eerst
alhier binnen Haerlem ghevonden is ; hoewel nochtans in een seer
ruide maniere ; soo 't lichter valt het ghevonden te beteren, dan niet
te vinden. Welcke *Conste* namaels van een onghetrouwe knecht
ghevoert zijnde tot Mentz, alsoo seer aldaer verbeteret is, ende daer
door oock die stad, overmits het eerste verspreyden, in sulcken na-
me van d'eerste vindinghe dier *Consten* ghebraght heeft, dat onse
mede-burgheren soo luttel gheloofs hebben, wanneer sy dese eere
den rechten Vinder toeschrijven, als dit wel door onwederpreke-
lijke kennisse alhier van veelen gheloofte ende onder de ghemeene
oude Burgherije ontwijfelijk en gheweten wordt. Oock en is my
niet verborghen, dat dese fame van Mentz door onser voorouderen
roeckeloofte onachtsaemheydt soo diep in elck mans opinie ghewor-
telt is : dat gheen bewijs, hoe blijckelijck, hoe claer, ende hoe on-
strafbaer het oock welen moghte, maght soude hebben om desen
ver-ouden wane uyt des volckx herten te doen ruymen. Maer want
waerheydt te minder gheen waerheyden is, al ist soo dat die van
weynigh volckx gheweten werdt, ende ick het voorschreven oock
vastelick gheloove, door de gheloofvvaerdighe ghetuyghenisse van
seer oude statige ende grauwe hoofden, die my niet alleen het * ghe-
flachte vanden Inventoor alhier, maer oock † diens name ende toe-
name dickvils ghenoeemt, d'eerste grove maniere van drucken ver-
telt, ende des aller eerste Printers ‡ vvooninghe metten vingheren eer-
tijds ghevvesen hebben : en hebbe ick niet comen laten, sulcx niet
als een benijder van eens anders eere, maer als een beminner der
Waerheydt, tot vorderinghe vande veel-verdiende eere deser stede,
in't corte maer te roeren. Welcke behoorlijke ende rechtvaerdighe
eergierigheyt oock oorfake schijnt gheveest te zijn, dat dese Druc-
kerije alhier (als een spuyte uyt de vvoortel van een oude bome) van
nienus vveder opghecomem ende begonnen is. Want het is dickvils
ghebeurt, dat de Burgheren, hier afby ghevalle onderlinghen spre-
kende, hun beclaegden dat anderen dese eere tonrecht ghenoten:
ende

* De Co-
stare
† Met name
Laurens
‡ Insz. Co-
ster.
§ Ad' t Sant,
of de Marco

ende dat noch (soo sy seyden) sonder yemants vveder-segghen, over-
 midts dese hanteringhe van niemant in dese stede ghepleeght en
 vverdt. Door dese daghelijxe clap ist ghevallen, dat mijn mede-
 ghesellen ende ick (die oyt eerlijcke oefeninghe boven ledigheydt
 beminden) van sinne zijn ghevorden een Druckerije op te stellen
 binnen Haerlem: om de stede te eeren, yeghelijck nutte zijn, ende
 profijt buyten yemants schade te bejaghen, &c.

Hier hebby de ghetuyghenisse van D.V. Coornhert, als een
 waerborghe van Junius. Daer toe hem selven oock presenteert
 een Edelman van Florence/ met name Lodovicus Guicciardinus,
 in sijn Beschryvinghe der Nederlanden: gaende meer andere
 uytheemische Schryvers (als wy gheseyt hebben) willens en
 wetens doorby: ende sullen die nusschien hier nae (des nood
 zinde) aenvoeren ende ghebruycken. Nu/ laet het ghendeg zijn/
 alleen Guicciardin aen te hooren. Die aldus spreckt inde Bes-
 chryvinghe van Haerlem:

In dese Stad (niet alleenlijcken naer het ghemeen segghen der
 Inwoonders, ende van andere Hollanders; maer oock volghens som-
 mighe Anthouren ende andere Memorien) is aller eerst ghevonden
 de Conste vande Boeck-druckerije, ende de vyfse van letteren te
 gieten; ghelijckmen die teghenvoordigh gheheel Etropen door is
 ghebruyckende. Maer alsoo de Vinder quam te sterven, eer dat de
 Conste in haere kracht ende volkomenheyd noch vvas, soo is zijn
 dienaer (soomen seyde) tot Mentz gaen woonen: alvaer hy dese
 nootwendige werenschap in't licht brengende, blijdelijck ontfan-
 ghen is: ende de selve aldaer naerstelijck in't werck ghesteld zijnde,
 gheraecte tot alsulcke volmaecktheyd, door de kennisse die sy al
 arbeydende bequamen; datmen zedert heeft ghemeynd, ghelijck het
 gherucht hier van over al ghelooopen is, niet anders dan off de Boeck-
 druckerije tot Mentz ghevonden waere gheweest. Doch ick en kan
 nochte en wil niet lichtvaerdighlijck oordeelen vande waerheyd de-
 ser saecke; my verghenoeghende dit met een woord aengheroerd
 te hebben, om dese Stad ende het Landschap van Hollandt niet te
 verkorten.

In't oversetten van dese plaetse hebben wy de Fransche Co-
 pie/ghedaen by P. de Welle-Forrest Conningeois/ gevolgt/ al-
 soo de

*Dese L. Guic-
 ciardin heeft
 zijn Beschrij-
 vinghe van
 Nederland
 in Italiaen-
 siche sprake
 eerst inghe-
 steld, in's
 jaert 165. en
 naderhandt
 grootelycks
 vermeerders
 Gedruckt by
 Chr. Plan-
 tin tot Ant-
 werpe, en el-
 ders, in ver-
 scheyden ta-
 len.*

*† Nutter dan
 de Son en
 's sons.*

** In haer sa-
 re ende ghe-
 rechtighyde.*

De Inven-
toribus re-
rum lib. 2.
cap. 7.

soo de Italiaensche reyt des Autheurs by der hand niet en was.
Hy vervolgt noch voorts het stuck vande Druckerge/ uyt Poly-
doro Virgilio: de Dindinge daer van (God wouds) eens vermen-
den Duytschen Edelman en Ridder / Jehan van Gurrenberg/
toeschijvende. Met noch wat daer bytjen / streckende tot groot-
maeckinghe vanden vermaerden Drucker Aldus Manucius.
Vande welcke wy oock hier nae meynen te handelen.

HET TVVEEDE CAPITTEL.

Van het verloren Boeck, nopende de Haerlemsche
Druckerije, vviijlen inghesteld ende beschreven door
Mr. Jan van Zuren; Ende eenighe Memorien
uyt de overblijffelen van t selve
verreck ghetrocken.

Ofnodigh (achte ick) waere gheweest de drie vooz-
gaende passagien aen te trecken; ende onse Stad soude
bytjen twijfel in t holle besit vande Boeck-Druckerije
wesen / ende d'eere daer van sonder opspraak / in spijt van alle
Benijders / reghenwoordig noch / als behoord / ghemieren; by al-
dien niet onachtsamelijk waere berroecheloost het by onder
Boeck dien aengaende by Mr. Jan van Zuren ghedaen / langhe
voorz de Nederlandsche Troublen doe hy als Schepen en Weer-
houder waerdiglick de banck alhier tot Vaerlem beklede / en tot
het Burgemeesters ampt noch niet en was beroepen. Hy deert
voorzwaer ende jammer ten hoogsten / den Titel van dit dienst-
ghe Werck te sien / niet weynig overghebleven bladeren / alleen-
lijcken de Dooz-reden ende d' Inleydinghe verbatende; Daer
d' Historie selfs ende t bewijs van sone sedighe ende snedighe
Doozstellinghe en is daer niet; Ende men weeten niet by wat
seyten of weggen tselfde achter ghehouden wordt / ofte verloo-
ren is. De Titel leyd aldus / in t Latyn; want in die tale is t
gheleerdelick inghesteld ende beschreven;

ZURENVS JUNIOR,

sive

De primâ & inauditâ hactenus vulgo & veriore
nomen Artis Typographica inventione,

DIALOGVS,

Nunc primum conscriptus, & in lucem editus,

auctore

IOANNE ZURENO, HARLEMEO,

AD Amplissimum Virum N. N.

We dese Titel/ ende uyt het navolghende blœck / dat d' Heers
 Zurenus dese Materie verhandeld heeft by forme van een Esa-
 menspraek tusschen Zurenus de Vader/ en Zurenus de Soon.
 Ende Door-reden klaegt hy/ ende verwondert sich daer ober/ dat
 dese soo hoog- noodige ende onwaerdeerlycke Wetenschap/ soo
 spade in t'licht ende kennisse der Menschen ghekomen is. Ver-
 clarende voorts / dat hy dit stuck de subtili, ingenioso, solertiq, invento,
 non ita multis abhinc annis mortalibus divino consilio prodito, ac in hanc lu-
 cem ac hominum usum producto, by der hande ghenomen heeft tum
 ipsius Veritatis amore, tum Patria quoque studio, &c. **Doeghende daer**
hy: Quo ego profectò meo scripto, etsi id facile contemni potest, nihil tamen
 Magnum mensi quicquam. Reipublica unquam, detractum volo, aut de
 illius etiam hujus inventi gloria diminutum tantillum, cujus ego quo-
 que nomini faveo pra ceteris multum. Fruantur illi certè, idq, me nec
 invito, nec reluctante quidem, laude sua præclarâ certè, quâ jam an-
 nos multos, in hominum sermone ac scriptis, nec immeritò gaudent. Sit hac
 ipsis quoque quietâ & justâ longissimi temporis prescriptione possessio; quâ
 ipsos turbare, profectò nec justum, nec etiam humanum (arbitror) foret.
 Hoc tantum (precor) animo ferant equo, ut liceat mihi hanc Patria fidem,
 ne an pietatem dicam? præstare, quæ mihi certè hujus & lucis & institu-
 tionis nonnullæ initium extitit primum, & causâ præcipua, ut non sinam hoc
 patrimonium laudis, quod adhuc in recenti patrum memoriâ heret, à geni-
 toribus suis sibi per manus traditum, aliquando tandem perire, & ex omni
 hominum memoriâ extinguï deleriq, ut perpetuis deinceps tenebris obrua-

Vide can-
 dorem op-
 timi atque
 integerrî-
 mi viri!

tur, cuius ad seram posteritatis famam decebat, nos presertim memoriam conservare sempiternam. Illa quidem civitas, merito predicanda, olim hanc rem acceptam à nobis prima certè publici juris fecit, & in hanc lucem altius evexit, & rude admodum informeq; inventum, in formam tandem redegit elegantiorē, ut quidem tum ferebat etas. Quo nomine quis non insigni sanè laude ac merito perpetuò celebrandam ac predicandam illam quoq; profecto iudicet, quæ etiam vel in primis, quamquam non sit difficile inventis aliquid addere, tanti tamen beneficii bonitate orbem sibi de vixit universum. Caterùm hoc teneat velim Amplitudo tua N. N. in hac urbe nostrâ Harlemensi prima esse jacta opificij hujus præclari fundamenta, rudia fortasse, sed tamen prima. Hic nata & in lucem edita Typographica est (quod Maguntinensium pace dictum velim) suisq; membris formata, ut succrescere possit; ac diu certè, ut nuper nati infantes solent, tractata figuratq; sedulo; multoq; his annos intra privatos tantùm parietes stetit, qui sunt modo, quamquam ruinosi, tamen adhuc salvi & incolumes, tanto pridem partu suo orbatu ac spoliati miserè. Hic est profecto educata, sumptibus tenui diu nutrita & alta parcius atque restrictè nimium, donec tandem tantquam privati laris angustias & paupertatem aspernata, extero cuidam se comitem dedit, sordibusq; patrijs majore sui parte relictis, nacta amplissimas opes, ad postremum apud Maguntiam se publici juris fecit; ubi brevi adeo tempore in tantam excrevit amplitudinem, ut ea jam propemodum magnitudine labores suâ. Quæ omnia tua Amplitudo, hunc nostrum cum filio Zureno Sermonem per otium aliquando legens, latius cognosceret. Ende
boorts noch/ nae eenighe tusschen beyden-loopende bladeren/
spreekt hy eyndlick aldus: Nam cum res sit profecto non miraculo
 solum, postquam est cognita, sed & utilitate quoque, non tam usu tamen suis
 quàm fructu, & summa per se, & hujusmodi merito etiam predicanda semper;
 cuius item in amplitudine ac ubertate mirabili, ac omnem stylum superante,
 compendium tantum, & in angustum quoque, pro tam copiosi fructus
 magnitudine, contracta brevitatis extat, varias sanè dabit nec inamandas
 nobis multa & narrandi & disputandi occasiones: cum & de commodis illius
 multiplicibus, tum incommodis quoque nonnullis intercurrent; quæ
 sunt alia hujusmodi multa non contemnenda profecto: ut nihil dicam quoque
 de ejus inventionis primâ, quam falsò hætenus totus propemodum orbis
 unanimi consensu Maguntinensibus ascripsit. De quo vel solo negotio,
 sili, sæpè mecum multa soleo tacitus cogitare, ac nonnihil etiam subinde
 hæsi-

† Prope-
 stantes in
 forum, &
 curiâ: nunc
 in duas
 tresve do-
 mus par-
 titi ac divi-
 si. Ipsum
 typogra-
 phicæ an-
 tiquum ad
 clariss. I. C.
 Dobbium
 pertinet;
 habitatum
 hodie à Bi-
 bliopego.

hæsitare, mussitandane sit hac res inter nos clanculum magis, ne quid quis forte eorum exaudiat, qui hanc huius inventi gloriam Maguntinensibus eripi, tamq̃, iacundâ ac diuturnâ possessione turbari, nunquã a quo animo patientur; an potius, manifesta nobis presertim rei veritate subnixi, cujus adhuc recens in hominum memoriã testimonium extat, Patria etiam hanc pietatem grati præstemus, ut ipsam tandem in avita hereditatis possessionem, opinatione nostrã ac animo nunquam quoque deperditam, per reliquam etiam nonnullam, orbis partem aliquando tandem restituamus, eig̃, hoc tanquam patrimonium laudis simul in hominum animis, ad posteritatis memoriã, confirmemus; securi qua nobis inde tandem nasci excitariq̃, possit tempestas, & fortasse etiam bellum nonnullum.

Meer dien aengaende en vinde ick niet inde origimele Char-
 tren / die ny door een goed vunde behandighd sijn : ende en
 kan doek niet bemercken / dat het selve exemplaer / twelck ick
 ghebruycke / verder gheschreven oft voltrocken is gheweest.
 Een saeck voorwaer ten hoogsten te beklaghen : terwylmen
 aldaer ooghen-schynelick bespeurt des goeden mans oprech-
 ten handel ende wandel / trachtende door gheene onne-we-
 ghen / maer door enen rechten wegh ende heerbane tot de
 Waerheyd te gheraecken. Hoe zedighlick ende loffelick spreekt
 hy van die van Ments ! alwaer nochtans de Druckerij niet
 van wettighen / maer van over speeldersehen bedde is. Dat hent
 lichrellick stond te bewysen ; ende ons onghelyck meer moey-
 tens veroorzaecken sal ; sijnde soo veel later / dan hy / opte we-
 relde ghekomen ; ende soo niec ghestijft nochre ghesterckt / als
 wel de Heere Zurenus sal. ghedachtenisse was. Wy sullen al
 eben wel by dit Boeck den moed niet verlooren gheben / ende
 nae ons krank vermoghen / alles voorwenden / tghen wy heb-
 ben konnen binden / oft bedencken voorderlick ende waerach-
 tigh te wesen : Ende in't midden onbekommeret doorgaende /
 sullen wy noch ter linker noch ter rechter syde afwijcken / om
 eyghen haets willen. Dertrouwende / dat ick niet waerheydt
 den Lief-hebbers ende goed-willighe Lesers yet sonderlings
 mede sal konnen delen ende ontdekken, dat Zurenus misshien /
 ende Iunius sekerlick / niet en hebben ghewoten. De laeste van
 de welke / het verlies van't voornoemde Boeck des eerstes / ten

*Iunius sua
 de Typogra-
 phi à magnã
 partem vide-
 tur hausisse
 ex Zurenus
 Commentario
 M. S.*

dese mijns bedunckens herbullen en boeten kan / met het geen
 wy hier vooren ghetrouwelick in Latijn verteld / en in Duytsch
 ghesfeld hebben. De passagien van Zurenus, in desen gheroed/
 hebben wy soo noodigh niet gheacht te vertalen / ende met een
 Nederlandsche tonge te doen sprecken; terwijl die / als ick ghe-
 seyde hebbe / maer een Vertoogh ende Inleydinghe tot het voor-
 ghenomen Werck sijn verbatende / ende slechts te kennen ghe-
 ven / dat de Auteurs tot voorstand ende verbedinghe vande
 Haerlemsche eere / ende het Patrimoniale erf-goed / van de
 Druckerije windloopig (soo't schijnt) wilde handelen / ende de
 waerheyd byelick uitspreken; daer quame dan af / wat het
 wilde. Segghende /

Dat de Konst van Boeck-drucken tot Haerlem aller-eerst is
 ghevonden.

*Als mede
 noch byden
 op desen
 dagh, hoewel
 verandert
 en verfinal-
 deeld. Als
 aē t' Mart-
 veld is sien
 en.*

Dat de Winckel / daer de Druckerije eerstmael ghepleeghe
 is / t' sinen tijds / doe hy schreeff / noch in wesen was; met den ghe-
 volghe van dien.

Dat de nouwe ende als doen noch routwe Konst door een
 byemidling verberd is:

Van hier nae Nents ghebraght:

Aldaer ghehuyst / ghehoort / ghehand-haest / voortgheset / ende
 grootelijck verberd is.

Dese ende dieghelicke Pointen vande Druckerije verhan-
 delde ende verkondigde onse Zurenus. In-middels van't groot
 Gerief ende Ongherief; oorbaerlick Gehuyck / ende schadelick
 Mis-huyck vande selve Konst; met andere stichtelicke ende
 aenghenarne Discoursen tusschen beyden inlyende. Welck
 al ver-waer-loost / ende aen een kant gheraecte sūde; (ick en
 weete niet by wat rampvalligheyd) moeten wy / vande noot
 een deugd maeckende / ons metten ghetrouwen dienst vanden
 wackeren Campioen Iunius, die soo mannelicken voor ons met
 sijne penne ghestreden heeft / ende noch voort met het gheene
 dat by my nu ghedaen werd / berghenoegen ende te vreden hou-
 den. Menghesien ons jammer en klaeg-redenen over't verlies
 van dit Boeck weynig helpen.

Quis pudor, ô cives! aut quis respectus amicis
 Privatos aded suadet amare lares?
 Plena laboratis Zureno scrinia libris,
 Plurimaq; est propriâ charta norata manu,
 Et mavult aliena tamen committere praelo,
 Quàm sua; cum possit dignius ipse legi.
 Et praestet liber iste, novam qui vindicat artem,
 † Auctoremq; suum tollit in astra, teri;
 Atque alij factus, & doctæ pignora dextræ.
 Sed vetat austerus (proh rata vota!) pater.
 Hinc cum tot possent diciq; legiq; libelli,
 Hi periere alijs, & periére patrii.
 Iamq; suum praelis decus immortale Batavis
 Staret, & Harlemo non temerandus honos.
 Non sic ex rapto præclara Moguntia vivat,
 Aut primo impressas arroget ære notas.
 Zurenus, tacitos inter numerandus † Amyclas,
 Heu, quantum muto perdidit ore decus!

† Lauræus
 Costerum,
 Harlemen-
 sem, artis ty-
 pographica
 inventorem.

† Amycla in
 sendo perie-
 rit, teste Lu-
 cilio Saccro-
 grapho. Vide
 Erasimum
 in Adagijs.

Overgheset
 door S. A.

*Mijn burgers, lieve toch, wat schaemte sonder reden,
 Wat aensien van een vriend houd ons so laag beneden?
 En steekt ons binnens huys verschoven in een boek
 Met menig heerlijk schrift, met menig nodig boek?
 Zurenus heeft by sich veel kisten met papieren,
 Die hem en onse Stad met eren konden Zieren,
 Veel liever drucke hy noch het werck van and're lieden,
 Daer hem die ere selfs behoorde te geschien,
 En daermen alderlieft dat boek behoord te lesen,
 Daer hy de Druckery van Haerlem heeft bewesen,
 Waer mede hy den vond van dese Konst beweerd,
 En haeren vinder prijft, en onsen burger eerd;
 En and're vruchten meer van sijn verstand gegeven,
 En and're vruchten meer van sijne hand geschreven.
 Wat op't is dit toch? waer heeftmen meer gehoord,
 Dat oyt een vader heeft sijn eygen vrucht vermoord?*

Daer hadden dan (eylaes!) veel boeken kunnen leven,
Die nu als in den dop so droevig sijn gebleven.

Sy sijn dan, ja sy sijn tot onsescha vergaen!

Wat heeft de vader nu? by beester ook niets aen.

De Bataviersche perx sou in haer ere blijven,

De roem van onse Stad van Haerlem sou bekliven,

Mentz waer van haren roef en roem al lang ontkleed.

Die sich so valsch den vond der Druckery vermeet.

Soud dan Zurenus niet in t^t Swigers gild behoren,

Die door stil-swigendbeyd hun leven selfs verloren?

Eylaes! hoe heeft by ons in d'eer van sulken vond

Verachterd en verkort door sijnen stommen mond!

† De Amy-
clen, die door
honne stil-
swigend-
beyd verlo-
ren sijn ge-
gaen.

HET DERDE CAPITTEL.

Ettelicke ghetuygenissen der gener die de Druckerij
de Stad van Mentz in Duytschland toe-schrijven:
ende voornaemlijck Nicolai Serarij.

Tot Haerlem is dan de Druckerij ghevonden/naet
uytwijsinghe van Iunius, Coornhert, Zurenus, ende an-
deren. Hier reghen komen die van Mentz/ende andere
die niet haer aenspannen. Allegader en sal ick die hier niet op-
halen. Dat onlangs tot haere verdedinghe wjds en sids ghe-
swest ende gheschreven is / sal ick cortelick aentrecken / ende
daer by ophouden / tot beter ghelegghendhepd. Een naemkon-
digh ende gheleerd man/ Nicolaus Serarius, nu onghewaerlichen
vijffentwintigh jaeren gheleden / spreect aldus: *Moguntina ur-*
bis ornamentum Typographia est; non eo tamen modo, quo ad alias com-
plures urbes nunc pertinet, sed alio quodam praecipuo & singulari, quod ea
scilicet hanc primo artem excogitavit, pepererit, caterisque, apud quas nunc
est, civitatibus, & orbis huius nostri nationibus omnibus tradiderit. Sed
omnium ferè magnarum laudatarumq; rerum laudem ad se, per fas ac ne-
fas, rapinum plerique, & sicut olim Homerum Colophony civem esse suum
dixerunt, Chij suum vendicarunt, Salaminij reperierunt, Smyrnaei vero
suum esse confirmarunt: ita etiam hodie artem Typographicam se inve-
nisse,

Moguntinae
urbum rerum
ab initio us-
que ad Ar-
chiepiscopis
& Electorem
D. Ioannem
Schmichear.
dum libri v.
auctore Nic.
Serario S. I.
Theologo, ac
in Aca-
demia Mogun-
tina Profes-
sore, editi
Moguntia
a. 1604.

nisse, ad aliosq; omnes propagasse, non autem Moguntiam, jactitant nonnulli. Hæc ille lib. I. cap. 36. Et cap. 37,

I. *Argentina*, inquit, inventum & natum, ex *Argentinesis* Episcopatu, & *Selestadiensi* urbe tradit *Jacobus Wymphelingus* in *Rerum Germanicarum* Epitome cap. LXV. Hinc lib. VIII. cap. XI. credidit *Fulgosius*, & qui *Vrspergenſis* *Abbatis* *Paralipomena* conscripsit.

II. *Ad Hollandiam* verò ejusdem artis inventionem rapit *Hollandus*; sed ita, ut *Moguntinis* convicium etiam faciat. *Perijsti* *Moguntia*, quæ ab infido, furaci, & fugitivo servulo inanem falsamq; hæctenus gloriam quaesisti! *Ni caveas*, in te invadent *Hollandi*: te ulciscuntur: sua scilicet repotent, &c.

III. *Antonius Campanus* homini *Gallo* eandem inventionem adscribit.

IV. *Gallus* autem *Genebrardus* lib. IV. *Chron.* addo, inquit, *Themistaneos*, quorum urbem patrum memoriâ *Castilij* in novo Orbe occuparunt, *Typographicæ* auctores esse.

V. *Et Lusitanus*, homo gravissimus & eloquentissimus, *Hieronymus Oforius* lib. XI. *De rebus Emmanuelis*, remotissima *Sinarum* nationi tam mirabilis inventi laudem, eamq; non nuper natam, sed pervetustam, penèq; canam, tribuit. In libris, ait, describendis, & rerum memoriâ propagandâ, æneis formis uti solent *Sinæ*: quarum usus adeò antiquus apud illos est, ut qui primus eam artem excogitavit, ignoretur. *Italus* verò *Jovius* ante ipsum similia.

VI. *Quid*, quod *Pomponius Lætus* hanc *Impressoriam* artem à *Saturno* inventam docuit.

De Wederlegginghe daer van huyd met syne woorden in forme als volgt:

I. *An Argentinesis* fuerit hujus artificij auctor, itemq; an inibi de hoc aliquid aut cogitavit, aut etiam tentavit, mihi haud liquet. Unus, quod sciam, tantum est qui aserit *Wymphelingus*. Posset videri velle istud, cuiusmodi est, supra veritatem dare patria. Quia tamen potuit aliquis esse domo *Argentinesis*, & civitate tamen *Moguntinus*, aliquid *Argentinae* cogitare, atque conari, hocq; idem ipsum *Moguntia* jam in lucem efferre ac perficere: denique quia citra causam, idoneosq; auctores, non est quisquam facile mendacij arcerendus; credet, qui vobis, illi affirmanti. *Credidit* certe *Jo. Arnoldus Bergellanus*.

II. *An etiam* in aliqua *Hollandia* sylvâ quidquam tentavit *Hollandus*

lus aliquis, an item domi literas deformavit aliquas, nolim pugnare. Nam forte & alibi pluribus tale quid in mentem aliquando venire potuit. Quem admodum viatores, sic & hominum cogitationes in eadem aliquando incurrunt vestigia. Et hoc forte tantum vult vulgaris illa Harlemaensium fama, de qua Ludovicus Guicciardinus.

Equum verò esset, ut bonis vel testimonijs, vel indicijs doceat Hollandus, fuisse suo illi [Laurentio] servum, & quidem, tunc temporis Moguntinum, aut illum cujuscunque urbis gentisve hominem ex Hollandia (Harlema) profugisse Amstelredamum, deinde Coloniam appulisse: & cur potius haec in viâ serbes, quam alia tam multa nominentur: et Typographicum forte ibi aliquid inceptarit: doceat denique Moguntiam illum venisse: hic fuga finem fuisse: hic furtum suum in lucem dedisse: & quod alienum erat, quasi suum venditasse. Alioqui si satis sit dicere, alium quem esse furem, quis, ut à veterum quodam dictum est, innocens & non fur? &c.

III. De Gallo, res facilis est. Nam qui primus artem istam Italiae planè admirabilem Romæ ostendit, Germanus quidem fuit Vadalricus nomine, sed cui cognomen esset Germanicum Han, quod Latine valet Gallum Gallinaceum: Eaquæ res audita Campano imposuit, uti loco citato indicat Wymphelingus.

IV. V. Ab hac quoque removendos Sinas censeo, & omnes ignoti Orbis alios. Cùm enim an hoc vel illud hic aut illic omnium primò usitari coeperit, differitur, satis constat non agi nisi de notis gentibus. Quod enim si apud Antipodas, Borealis Australisque poli homines, id jam, ignaris nobis, ceptum esset?

In Sermoni-
bus Convi-
vialibus de
Mirandis
Germania.

VI. Pomponio Lato refutando faciunt ista Conradi Peutingeri: Movit mihi stomachum præceptor meus, rerum vetustarum alioqui solertissimus inquisitor, Pomponius Latus: Voluit enim nobis Germanis invente artis Impressoriae laudem prætipere. Nam ad Augustinum Maphæum scribens, ita ait: Imprimendi facultatem, multis sæculis intermissam, paulo antè revocatam esse. Vnde hoc diceret, ego plurimos percunctatus sum, tandem ex Francisco Cardulo Narniensi didici eum D. Cypriani sententiâ fidentem fuisse: Is enim de Idolis scribens inquit: Saturnus literas imprimere, & signare nummos in Italia primus instituit, qui, licet rarus apud Pomponium vetustatis investiganda Christianus testis est, fidem tamen non facit D. Cyprianum de eâ impressoria

pressoria arte, quâ nunc utimur, locutum fuisse. Sed & Saturni tempore calami & pennæ usus non erat: litteras fortè ferro vel lignis impressit, cæterosq; docuit, non conjunctim, verùm singulas particulam imprimendo debito ordine locare: vel, ut idem noster Episcopus Tergestinus opinatur, Saturnum docuisse litteras imprimere eas quæ in nominatis expressæ sunt, non quæ nunc papyro imprimuntur. Signavit enim æris primùm in Italiâ cum Iano monetam, & in æs impressit litteras.

Hæc sententia omnium optimâ.

Spindelich tot betweeringhe dat de Druckerge aller-eerst toe Menez/ ende niet tot Straetsburg / ofte elders in Holland ghebonden soude wesen / brenge hy verscheiden ghetuyghenissen boort / ende eerst eene van onsen grooten Rotterdammer Desiderius Erasmus : om dies willen / seyd hy /

Non quia omnium optimus, sed quia Hollandus fuit, patriarum rerum peritissimus, Typographica arti deditissimus, domesticarum præco vocalissimus. Is igitur suis in S. Hieronymi Epistolam ad viduam Gerontiam, sive Ageruchiam, Annotationibus ait: Huic urbi [Maguntia] omnes bonarum literarum studiosi non parum debent, ob egregium illud ac panè divinum inventum, stanneis typis excudendi libros, quod illic natum affirmant. Polydorus Virgilius De Inventorib. lib. II. cap. VII. Trithemius Exhortationum lib. I, hom. VII. & Epistolâ XLVIII. Andreas Althamerus in Taciti Germaniam, Pærus Appianus Cosmographie parte II. Conradus Pentingerus l. s. d. Genebrardus Chron. lib. IIII. Middelendorpius in Acad. qui & Colonienſia citat Chronica, Georgius Bruin Tomo I. Vrbinum, Celtæ ad Rhenum, Sebastianus Munsterus lib. III. Theodorus Zwingerus in Theatro, Pærus Ramus in Mathematicis. Adjiciantur primi denique artis hujus modiolî, quos antiqua hîc domus, quæ in Cerasini hortii plateâ, Sewleffel vocatur, custodit; quosq; mihi nuper Albinus xylographus monstrabat. Jo. Arnoldus in Chalceographici Encomij præfatione: Hodie, ait, vetustissima quedam in eum usum ab auctoribus comparata, quæ vidi, instrumenta extant Moguntiz. Doctus Iudæ Moguntinus Professor, in lapide, qui Iurisperitorum domus interiori filicidio subjectus est, hæc inscripsit;

IOANNI GV TENBERGENSI MOGVNTINO,
QVI PRIMVS OMNIVM LITERAS AERE IMPRIMENDAS
INVENIT, HAC ARTE DE ORBE TOTO BENE
MERENTI IVO WITIGISIS
HOE SAXVM PRO MONIMENTO POSVIT, 1508.

HET VIERDE CAPITTEL.

Andere ghetuyghenissen voor die van Ments,
van Serario byghebraght.

Lib. 8. cap.
37.

Iunius, &
ex eo. Ber-
cius in Ta-
bulis Geo-
graphicis.

Strabon.

Cap. 38.

Hans.

Hans.

Serarius gaet boorder / ende looghghent met stijbe ka-
ken dat de Druckerije elders / dan te Ments / aller-eerst
ghebonden soude wesen: 'twelck roepen / seyd hy / die boor-
ghenoemde Ghetuyghen / ende de merck-teyckenen daer van
sijnde in't onde hups Sewlesfel. Sulchs dat hy de dieberije ont-
kiend / est dit verwoyt seer oebel neemt; daer over de Hollanders
bestraffende / die hy gaerne sag dat belesdeliker ende met min-
der bitterheyde van Ments spraken. Welcke Stad / nae dat hy
boor-gheest / den Hollanders huare eere / die sy souden moghent
hebben soo in letteren als in andere dinghen / niet en benijd / noch
en beneemt: ondertussche beschermende de eere / die sy van haer
Ouders heeft ontfanghen / ende in welckers besit sy nu langhe
gheweest is; die soo veele ende soo treffeliche ghetuyghen / ont-
der de welke dock wytheemische ende Hollanders (hier by ver-
staet hy onsen grooten Kottenammer) haer toe schrybē. Maer
wat van eenighe deser Ghetuyghen sy / sullen wy beneden wat
naerder insien / ende scharpelick overtweghen. Nu / alsoo wy
voorzghenomen hebben rondelick ende oprechtelick in desen te
handelen / sonder eenighe de minste affectie ofte passie: sal ick
hier / nae tredende de boestappen banden ghemeldē[†] Serarius
verhaelen de gantsche gheleghendheyde bande erbindinghe der
Druckerije aldaer. De eerste Inventooz / ende die de Konste bes-
acht heeft / is gheweest[†] Iehan Gudenbergher: sijn medehulpers
met raed en klinkende daed sijn gheweest twee andere Wur-
ghers van Ments / Iehan Faust, ofte / ghehijck sy doe spraken
ende

Ende schreeven / Fust, met Iehan Medinbach. Dese Gudenbergher hadde een jongen ofte knecht / Pieter Schœffer: die nae / sijn Swa- gher worde / ende veel grootte wercken ghedrucht heeft: als daer sijn van S. Hieronymus, dewelcke leggen inde Librarie van s Clooster t Eberbach. Dese drie / ofte vier / aenghe sijn sy alle de konste ghevoorderd hebben / ende d'een d'ander behulpsaem gheweest sijn / moghen alle te samen telle- gnelle Inventoors sijn / ende voor Alroons vande konste ghhouden werden: in vier voeghen nochtans / dat de eerste plaecse Jehan Gudenber- gher rechtelicken toe kome. Den welcken wyt wat reden: **Kid- der** mag genoemd werden / en kan ick niet beproeden. **Cmagh** gheschieden (nae de gissinghe van Serarius) om sijne verdiensten wille / ende datmen gheoordeeld heeft de **Vindinghe** ende open- baringhe vande **Druckernij** sulcke eene **Ridderlike** **Ordje** wel waerdigh te wesen. Doch hadde hy met dien **Titel** in sijn le- ven bereerd gheweest. Ivo Wittegis en soude sulckes niet op de **Graft-steen** / de welcke hy ter eere van hem in t jaer 10. 10. VIII. dede oprechten / versupmit hebben te stellen: daer nu maer staet / I. Gutenberg-nsi Moguntino, etc. als in t voorgaende Capittel te lesen is. **Sockt** meyne ick / datmen hier van meer bescheyds be- hoorden te hebben. **Twelck** dewyl aster blifst / moet het my ten goeden ghhouden werden / dat ick hem een verneynden **Edel- man** en **Ridder** ben noemende, daer ic hier hooren L. Guiccia. din aentrecke. In ghelijcke soude hy met desen **Titel** buyten twij- fel waerde by alsoo vereerd ende opghepronckt werden by den **Sturheer** / den welcken doorgaens de voor schreeven Serarius ghe- bruyckt. De woorden van desen **Onghendoemden** swerfer luy- den aldus:

† 72 Tabellus
cus en ande-
re De Cool-
sche Chro-
nyck noemt
hem Louc-
ker.

*Hoc urbis nostra Moguntiaci (inquit Manuscriptus) triumphale per-
petua laudis est praconium, quod ingeniosam characterizandi artem non
solers Italorum indago; non celebris Graecorum sapientia; non multiformis
Gallorum scientia; neque callidum Barbarorum reperit ingenium, sed
industriosis nobilis urbis Moguntiaci cives, scilicet Ioannes Gudenberg;
qui cum omnem substantiam suam propter artis difficultatem fere profu-
disset, tandem auxilio Ioannis Fusth, Ioannis Medinbach, & aliorum
concivium, adintus rem perfecit. Post quem Gudenberg, qui morabatur*

M. S. in k-
ma vera-
staus.

zum Iungen, qui usque nunc ejus artis nomine nuncupatur, Petrus Opi-
lionis, id est Schœffer, ejus gener, artis Impressoria dilatator extitit. *Qui*
etiam suo tempore multa impressit opera. Ecclesia Dei quanta provenerit
ab hac arte utilitas, quis sufficienter eloqui valebit? dum multi codices ob-
solexi pulverulentis olim reclusi Bibliothecis, nunc impressi palam modico
feruntur pretio venales. Haectenus Anonymus.

Hier uyt/sietmen/ heeft Serarius 'tgheme' hy bande drie Ian-
nen verhaeld. Van hier en word noch jaer / noch tyd uytghe-
drukt / wanneer dit gheschiede. Verhauen hier noodig diend
uytgheteyckend / d' Historie bande Druckerje / soo die aen't eynde
de van het Breviarium Historiarum Ioannis Trithemij Abbatis, inde
Stad van Ments ghedrukt / wat naecker ende dupdelicker
verclaerd staet. Ich bidde den goetwillighen Leser / een luttel
ghedulds te willen hebben; en dewyl de woorden bande Chro-
nyck-Schryber van Ments in verscher ghesenghenisse sijn/
doek op dese met aendacht te letten.

Impressum & completum est praesens Chronicarum opus anno Domini
M. D. XV. in vigilia Margaretae virginis, in nobili famosaq; urbe Mo-
guntina, hujus artis Impressoria inventrice prima, per Ioannem Schœffer,
nepotem quondam honesti viri Ioannis Fustli civis Moguntini, memo-
ratae artis primarij auctoris. Qui tandem imprimendi artem proprio in-
genio excogitare speculariq; coepit anno Dominicae nativitate M. cccc. L.
indictione XIIII. regnante illustriss. Romanor. Imperatore Friderico III.
presidente sanctae Moguntinae sedi Reverendiss. in Christo patre D. Theo-
dorico, Pincerna de Erbach, Principe Electore. Anno autem M. cccc. LII.
perfecit deduxitq; eam (divina favente gratia) in opus imprimendi: operam
tamen ac multis necessarijs adventionibus Petri Schoeffer de Gerns-
heim ministris, suisq; filij adoptivi, cui etiam filiam suam Christinam Fustlin
pro digna laborum multarumq; adventionum remuneratione, nuptui de-
dit. Refinuerunt autem hi duo iam praenominati Ioannes Fustli & Pe-
trus Schœffer hanc artem in secreto, (omnibus ministris ac familiaribus
eorum, ne illam quoquomodo manifestarent, iurejurando adstrictis) quo ad
tandem anno Domini M. cccc. LXII. per eosdem familiares in diversas
terrarum provincias divulgata, haud parvum sumpsit incrementum.

Hier siet de Leser / dat de woorden van dese Drucker met de
Chronyck-Schryber niet over een en komen / nopende 't hulwe-
licke

lick van Pieter Schoeffer: hier de Dochter van Jehan Fusth/
 ende daer de Dochter van Jehan Gudenbergher te wijbe kint
 ghende. Daerom was het / dat ick op de woorden wel gheleet
 wilde hebben. Hoe die wesen kan / sie ick niet: d' een off d' ander
 moet hem vergruypen. Serarius (mercke ick wel) volghet sijnen
 Chronyck-Schryber; en ick heb hier liever 't Brevier van Tri-
 themius te volgen / als daer de Huisvrouw van Pieter Schoe-
 fer de naem van de Vader Jehan Fusth medebrengt. Ten waer-
 men wilde seggē / dat hy twee Wyfve hadde gehad / en dat haere
 beider Dochters / van de welke hy d' een Weduwenaer soude
 ghetrouwt hebben. Datmen niet beschreven vindt. Ick ben ver-
 wonderd / dat Serarius dat soo onghemerckt door laet gaen.
 Onsekerheid van de saeck / laet ick my voorstaen / dat hier-
 uyt ten deele kan bespeurd werden / hier nae breeder by ons aen-
 te wijfen.

HET VIIFDE CAPITTEL.

Verscheyden andere ghetuyghenissen, van Serario
 niet aengheroerd, dienende die van Ments.

Wij sullen hier noch aentepckenen eenighe Op-
 schriften van oude gedruckte Boecken tot Ments /
 dewelcke ter kennisse van Serarius niet ghekomen
 sijn. Tot Ments sijn ghedruckt Officij Ciceronis cum ejusdem
 Paradoxis, dragende aen't epide dese Memoirie / die ick selve heb
 afggeschreven:

*Presens Marci Tuly clarissimum opus. Johannes Fust Mogun-
 civis. non atramento. plumali canna neque aerea. Sed arte qua-
 dam perpulcra. Petri manu pueri mei feliciter effeci finitum. Anno. M.
 CCCC. LXV.*

Die Boeck is ghedruckt in formaet van groot Quarto / ofte
 kleyn Folio / op papier / ende oock eenighe exemplen op Perga-
 ment oft Franchyn. Soodanighe ick een hebbe / ende om geen
 gheld missen wilde. Met recht magt wel voor een Juweel be-
 waerd

waard ende ghehouden werden. Dierghelick is gheweest op
franchon gedrukt het gheene dat Petrus Ramus ghehadt heeft.
Dierghelicke werden verhoond op de Publicke Bibliotheken tot
Augsburg ende tot Leyden: maer dat laetste is op papier, als
oock noch een aldaer / berustende onder de S. Franchons van
Raphelingen / in een goedgunstige vrucht. Andere dierghelicke
meer (achte ick) besitten andere Gheleerde luden. Van Ramus
eremplaeer word veel ghewaghs ghemaecte / en hy selve in syne
uytghegheven Schriften ghetuygt daer van aldus:

Ramus in
Scholis Ma
themati-
cis, lib. 2.

*Primum (inquit) Typographia exemplum Moguntia editum, anno
1466. (imo 1465) à Petro Gerneso puero Joannis Fusbei: ut constat de
Ciceronis Officijs, quae prima omnium typis aeneis impressa sunt. Exem-
plar Officiorum istorum habeo in membranâ impressorum, quae ad finem
adscriptionem continet: Praef. in M. Tullij, &c.*

Ik hebbe oock selve ghesien ende in eyghe handen ghehadt
een Boeck gheintituleert *Institutiones Iuris Justiniani cum Glos-
sis*, op Franchon ghedrukte / in grooter ende heerlijcker formaet /
inden jaere 1468, ende in't selve achter op ghebonden dese schryf-
telicke vermaninghe:

*Præsens Institutionem præclarum opus alma in urbe Moguntina in-
clita nationis Germanica, quam Dei clementia tam alti ingenij lumine
donoq; ceteris terrarum nationibus præferre illustrareq; dignatus est, non
atramento communi, non plumali canna, neque area, sed artificiosa qua-
dam ad inventionem imprimendi seu characterizandi sic effigiatum & ad eu-
sebiam Dei industrie consummatum per Petrum Schoyffer de Gernsheim
anno Domini incarnationis Millesimo CCCC LXVIII, vicesima
quarta die mensis May.*

Dit Opfchryft is by-nae van een sin met het voorgaende ach-
ter de Officia & Paradoxa Ciceronis: behalven / dat Jehan Fusb
hier intghelaren werdt / ende de naem van Pieter Schoyffer van
Gernsheim breeder uytgedrukt. Misschien was Jehan Fusb
doe overleden. Syne naem word oock voorbygegaen achter op
het Werck van Valerij Maximus, ghedrukt tot Mentz in't jaer
1471. Alwaer ick dit navolghende gheschryft ghebonden hebbe:

*Præsens Valerij Maximi opus præclarissimum in nobili urbe Mogun-
tina Rhevi terminatum anno M CCCC LXXI, XVIII. Kalendis Julij,*

per error

per egregium Petrum Schoyffer de Gernsheym artis Impressoria magistrum feliciter consummatum.

Van gelijcken worde Jehan Fust verswegen inden druck van S. Augustinus de Civitate Dei, tot Ments int jaer 1473 gedrukt: luydende de Memorie aldaer als volgt:

De civitate Dei opus praeclarissimum binis Sacra pagina professoribus eximij (Thoma Valois & Nicolao Triveth, ordinis Praedicatorum) ad commentantibus, rubricis tabulaz discretum, praeclara in urbe Moguntina partium Alemanniae non calami perfrasin, characterum autem apicibus artificiose elementatum, operose est consummatum per Petrum Schoyffer de Gernsheim, anno Domini M. CCCC. LXXIII, die. V. mensis Septembris, Praesidibus Ecclesia Catholica Sixto tertio Pontifice Summo, Sedi autem Moguntina Adolfo secundo Praesule magnifico; Tenente autem ac gubernante Christianismi monarchiam Imperatore serenissimo Frederico tertio Casare semper Augusto.

Met ghelijck- formige letteren als dese mijne Augustinus, ende niet verswinginghe van Jehan Fusth / is mede tot Ments int jaer daer aen volghende ghedrukt Speculum aureum Fr. Henrick Herp. Twelck opte Leydsche Bibliothecque berust: draghende aen t eynde dit Opschrift:

Fr. Henrici Herp Speculum aureum Decem Praeceptorum Dei opus praeclarum in nobili urbe Moguntiacâ, quam Imprimendi arte ingeniosâ gratuitoq; dono gloriosus Deus plus ceteris terrarum nationibus praefrens illustrare dignatus est, non atramento plumali ereaq; penna, cannâ ve, sed adinventione quadam perpulcrâ, per honorabilem virum Petrum Schoyffer de Gernsheym feliciter est consummatum, anno Dominica incarnationis M. CCCC. LXXIII. mensis Septembris Idus quarto.

Jehans Fustens naem is oock mede achterghelouden opte Sassenche Chronick; daer oock alleen Pieter Schoyffer ghoenaemt werd. Maer dat en is soo seer niet te verwonderen/doordien dese Chronick wel vierentwintigh jaeren later ghedrukt is van de voorsz. Institutiones Juris. De woorden achter op staende, luyden aldus:

Susse Kronecke van Keyseren Ende anderen Afsux-
ken Ende Stedey der Sassen mit oren wapen, heft
gheprent

gheprent Peter Schöffers van Seruiffberij inder eddeley stat Mentz, die eyn anefangk is der prentery, in deme jaere na Christus geboort Susent vierhundert LXXXII, Oppe deyn Sestey dach des Mertzey,

Veelc andere Boeckcn/ buppen twyffel/ syn aldaer noch ghebruyckt/ alhoewel sy my nu niet booz en komen/ draghende diers ghelycke Memorien. Van ick val verdrietigh ghenoech/ met het ophaelen vande boogaende Stucke/ dewyl die de Stad Mentz d'eere vande Druckerge gheuen/ ende in't minste onser Stede Haerten niet eens ghedencken. Ende mijne Burghers lieber haer eere wilden aenhooren. Daer toe ick my haest sal begheuen. Van hier moet ick noch by stellen twee Opscheyften van Boeckcn tot Mentz ghedruckt; het eene in't jaer 1509, ende t'anders in't jaer 1513. In de welcke een Jan Schoeffers getoent word: de soon (soo't hier blijet) vande boomoede Pieter Schoeffers. Het Boeck van't jaer 1509, is gheintituleert Breviarium Maguntinense, novissime impressum, ende/ ghelyck inde Door-reden gheseyt wordt/ lucundissimo & emendato caractere elaboratum, en schreef aen't eynde leestmen dusdanig gheschryft:

Breviarium secundum ritum inelyta & insignis Ecclesie Moguntinae summa cum diligentia castigatum & emendatum, ad laudem & gloriam omnipotentis Dei, &c. impressum. Moguntia, impensis & operibus honesti & providi viri Joannis Scheffer, civis Moguntini, cujus avus primus artis Impressoriae fuit inventor & autor, anno Salutifera incarnationis Domini Millesimo quingentesimo nono, in vigilia natiuitatis Mariae.

Het Boeck van't jaer 1513, draegt de Titel van Missale Maguntinense exactissima cura castigatum, ende aen't eynde staet

Finit Missale Maguntinense, revisum, castigatum, diligentissime, emendatum, sub Presulatu Reverendissimi Domini, Domini Vrielis, Archiepiscopi Moguntinensis, per Joannem Scheffer in urbe Maguntina, hujus artis Impressoriae inventrice elimatriceq; prima, feliciter consummatum & impressum. Kalend. Januarii. anno Domini Millesimo quingentesimo decimo tertio.

HET SESTE CAPITTEL.

Dat Iehan Fusth, ofte Pieter Schoyffer, ende niet Iehan Gутtenberger, voor d'eerste bekende Drucker van Ments moet ghehouden vverden.

De voorigaende Af-schrijven leeren ons / ende de waerheid is sulcks / dat Iehan, oft Hans, Fusth d'eerste bekende Drucker van Mentz is geweest / ende niet Iehan Gутtenberger, den vermynden Edoelman ofte Ridder / van dewelcken wy hier vooren ter loop gesproken hebben / en hier nae verhoopen noch breeder te handelen. Toudste Boeck dat ick gesien hebbe / is M. Tull. Cicero de Officijs, &c. gedruckt / upwijsende mijn Franchynen exemplaar / tot Mentz in t'jaer 1465. ende noch twee andere papieren exemplaren: het eene van Raphaelengius / ende het andere vande Leydsche Bibliothecque. P. Ramus stelde hier t'jaer 1466. Van gelijcken doet Henricus Salmuth ad Guidonis Panciroli Nova Reperta, ende ghetuyght dat in het exemplaar / legghende inde Librarje tot Augsburg / staet: *Tit. 12. De Typographia.*
Præfens M. Tully clarissimum opus 70. Fust. Moguntinus civis, &c.
manu Perri de Gernsheim p. m. sel. eff. Finitum anno MCCCC. LXVI.
 die IV. mensis Februarij.

Siet! hier word de Dienaer van J. Fusth niet met sijn Coyn-naem alleen Pieter, als mijn Exemplaar doet / maer met de by-naem van sijn geboorte-plaets / oft ghelacht / genoemt Petrus de Gernsheim: Ghelyck als mede in t' exemplaar van Ramus / hier vooren aengeroerd / gedaen werde. Daer-en-boven worde noch in haere exemplaren utgedruckt de dagh vande maent / naementlich den vierden Februarij / op dewelcke het voorschreven werck voleyndt is en upt-gegeven. Waer van mijn Exemplaar niet en weet te sprecken. Doo dat dese exemplaren / nae allen uyterlijcken schyn / een jaer later inde wereld sijn ghekommen / dan het mijne. Sijnde coets wederom de tweede druck aenghelepd / nae dat d'eerste druck t'eenmael upt verhoft ende verhandeldt was. Het Augsburgsche exemplaar dan / met hec

geene dat Ramus in sijn leven gehad heeft / sijn van den twee-
den Druick : ende het mijne op Franchijn / met de twee ghelyck-
formighe / hoewel op papier ghedruckt / 't eene leggende op de
Leydseche Bibliothecque / ende 't ander toebehoorende den
Franchoy van Kavelingen / sijn van den eersten Druick : alle
drie medebrenggende het Jaer M. CCCC. LXV.

Twelck op dat naeckter soude moghen blijcken / sal ick hier
andermael / met verlos van den goetwillighen Leser / by- stellen
het Opschryft van mijne Exemplaer: niet als het selve in 't voor-
gaende Capittel ghestelde is / met quaede puncten ende dunstere
distinctionen besoevelt / volghens de eerste Coppe ; maer sulks
alst behoorde ghedruckt te wesen:

*Præfens Marci Tully clarissimum opus Johannes Fust, Moguntinus
civis, non atramento plumali, canna neque creta, sed arte quadam perpul-
era Petri manu pueri mei feliciter effeci. Finitum anno M. CCCC. LXV.*

Dat het Opschryft van de twee voorsz. exemplare / soo van de
Leydseche Bibliothecque als van Raphaelengius / ghelyckformig
is met dit onse hier by ghestelde / hebben wy voor henen ghe-
sept. Des niet teghenstaende / is aenmerckens waerdigh het
gene dat de voornoemde Raphaelengius aenghetepckendt heeft
in sekere Catalogue van Boecken / by openbaere uyt-roepinghe
opghebeeldt ; daer hy schryft :

M. T. Ciceronis Officia & Paradoxa, Moguntie, 1465.

*Hoc exemplar est primum specimen inventionis Typographicae, testibus
Ramo & alijs: quod ipsum contestantur etiam hæc sub finem Paradoxo-
rum subjuncta verba: Præfens M. Tullij clarissimum opus Ioannes
Fust, &c. Finitum anno M. CCCC. LXV. Similia huic exemplaria
in Augustana & celebrioribus Europa Bibliothecis pro cimelio curiosè ser-
vantur. Hæc ille.*

Nu / om te beter alles te onderscheyden / dunckt my ook noot-
dig datmen de woorden van Ramus selve aenhoore / Scholarum
Mathematicarum lib. II:

Beneficia Mathematico (inquit) mirabiles tres artes sunt inventa. PRIMO

* Georgius
Purbach.

† Ioannes de
Regio monte
slavie a.
1475.

*Bombardica seu tormentorum bellicorum machina, &c. à Germano quo-
dam reperta, &c. SECUNDO ex eadem gente Mathematico beneficio
prodijt Typographia. qua videtur in * Purbachij tabulis ad † Regiomonta-*

mus

*num referri, inter cuius opera saltem tentata ars illa mirifica literarum-
formatrix appellatur: neque chronologia repugnat, cum primum Typo-
graphia exemplum Moguntia editum sit a^o. 1466. à Petro Gerneso puero
Joannis Fustei, ut constat è Ciceronis Officijs, qua prima omnium typis
aeneis impressa sunt. Exemplar Officiorum istorum habeo in membranâ
impressorum; qua ad finem adscriptionem continet: Præsens M. Tullij
cl. o. I. F. Mog.-c. n. a. p. c. neque ærea, sed arte q. p. manu Petri
de Gernsheim pueri mei feliciter effeci. Finitum anno M. CCCC.
LXVI, quartâ die mensis Februarij. Hac inquam adscriptio postrema
tempus indicat libri primum typis impressi. Ita Typographia è mathema-
tis Germania primum nata est. POSTREMO Nautica atque in omnes
universi Orbis oras Navigatio, excitatis jam per universam Italiam ma-
thematis. &c.*

Voeg hier by het geene dat **H. Salmuth** verhaelde ad Gui-
donis Panciroli Nova Reperta, Titulo XII. de Typographia. **Daer**
hy onder andere van het **Augsburgsche** exemplaar ghetuygt/
ende seyd:

*Exemplar Officiorum Ciceronis Moguntia primò, ut putatur, impres-
sorum, in Bibliotheca Augustanâ adservatum, hanc in fine continet in-
scriptionem: Præsens M. Tullij cl. o. I. F. Mog. c. n. a. p. c. neque
ærea; sed arte q. p. manu Petri de Gernsheim pueri mei fel. eff. Fin-
a^o. 1466. die 4. mens. Febr.*

Ich bemerkte oock dat **Georgius Fabricius** diergelycke **Boeck**
van Cicero de Officijs ghebruycht heeft/ in't toe-stellen van syne
ROMA. In't welck hy sekere **Graf-schryfte** verhaelde/ ghetroc-
ken wyt desen **Druyk** van **Ments**: aen't epnde van derwelcke
Thwaelf verscheyden **Epitaphia** M. T. Ciceronis ghelesen wer-
den.

Dit ghemelde en dickmael verhaelde **Oyschryfte** is alsoo in
mijn **Exemplaar** met **rubriken** oft **rooden** inct ghedruyct. **De**
Lief-hebbers die off selfs soodanighe **Officia** Ciceronis van den
tweeden Druyk besitten / ofte elders vinden sullen / moghen
naer stelick toesien / indient haer beliest / ende het de pijn waerde
is / hoe't daer ghedruyct is.

Wisschien sal by eenige geoordeelt werde / dat in die tijden soo
toyt op den anderen tweemaal een boeck niet gedruyct sal wesen

ende anghelepde: maer sullen billicken achten / datter in sou-
 enighe exemplaren / dewyl het Boeck op de Perse was / eenige
 veranderinghe geschiedt sal wesen / ende de naem vande Dru-
 ker ofte Letter-setter wat volkomentlijcker uytghedrukt: met
 bystellinghe van den dagh / op dewelcke het selfde volepnde
 werde. Soo dit aldus niet toeghegaen en is / nochte gheen ver-
 anderinghe gheschiedt / nochte doock de tweede Druck niet aen-
 ghelepde is / moghten vael Ramus ende Salnuch haer groff-
 lick vergripen. Dat ick qualick kan ghelooven / ende voor geen
 mistlagh alnoch en rekene. Daer ick t nu by laere / tot naeder
 ondersaekinghe.

HET SEVENDE CAPITTEL.

Memorie van de aller-oudste Boecken tot Mentz ghedruckt.

Ick gae voorder / om die van Mentz noch ouder Boeck-
 ken / als die by my ghesien ende in de voorgaende Capitels
 len begrepen zijn / aen te eyghenen. Maer soodanighe noch
 tans / die ick selve niet en hebbe ghesien / ofte doock niet en weet
 onder wie die teghenwoordigh berusten. Van het zijn gheloofs-
 waerdighe luyden / die hier van sprecken.

Geestelick / de Schryber van d'oude Keulsche Chronick / vol-
 macht ende gedrukt int jaer 1499. getuygt dat de Latina Biblia
 tot Mentz op het Jubel-jaer van 1450 gedrukt zijn / met kloes-
 ker ende grover letteren als men de Mis-boecken als doen
 druckten. De woorden sullen hier naer int lang ende breedt
 aenghetrocken werden / daer ick eyghendlick mijne LAVRE-
 CRANS blechte / ende beweert dat voor die tijdt de Boeck-Dru-
 kerje in Holland is gheweest. Nu stelle ick alleenlick het na-
 volghende / hier alchans van noode:

In den jairey Ons Herrey do mey schreyff M. CCCC.
 L. do was eyn Suldey jaire, do begay mey tzo Druckey,
 ind was dat eyfste boich datmen druckde die 23stel zo
 Latijn.

Latijn, ind waert gedruckt mit eyne groter schrijff,
as is die schrijff dae mey nu Wyssboicher mit druckt.

By anderen hebbe ick oock ghebonden / dat van dese Bibel
tot Wents in't voorschreven jaer van 1450. ghedruckt mentie
ghemacckt werdt. C B S T. R. S. R. O. M. P. G. inf. Nature van
seker Boeck / uytghegheven onder den Tytel van Strijdende, Tot Ant-
werpen, a.
1625.
overwinnende ende triumpherende Waerheyd, in het eerste Capit-
tel / daer hy spreeckt vande autentieke Bibels / noemt onder
de oudste druck der correcte Bibels oock dese; segghende:

De^t ghemeyne Latijnsche Bibels, sijnde gedruckt † Vulgata
Biblia.
tot Wents 1450, ende 1472.

Ich hebbe wel dierghelijcke Bibels met groote onderwisc
letteren op Franchijn gheschreven / ende in veel stucken ver-
depldt / ghesien; maer niet van soo orden druck.

— Non omnia possumus omnes.

Edoch de saeck en is daarom te minder niet: ende verre van
daer ist / dat ick de goede luyden van onwaerheydt soude be-
schuldighen.

Van ghelickken en hebbe ick niet ghesien de Donatus, ende de
Confessionalia, int selfde jaer van 1450 tot Wents by Iehan Fulkh
ghedruckt. Vande welke ick dit naervolgende ghelesen hebbe /
ende ons hier naer ten eynde toe af gheschreven sijnde / inson-
derlick dienstigh wesen sal:

Johannes Faust, civis Moguntinus, avus maternus Joannis Schaeffer,
primus excogitavit imprimendi artem typis aereis: quos deinde plumbeos
invenit: multaq; ad artem poliendam addidit ejus filius Petrus Schaeffer.
Impressus est autem hic Donatus & Confessionalia primum omnium
anno 1450. &c.

Dese Donatus is op Franchijn ghedruckt: ende op't voorste
blad is dese Memorie met de handt van Mariangelus Accursius
gheschreven gheweest: nae de ghetuygenisse van den certwaer-
dighen ende gheleerden Angelus Rocha à Camerino, die 't selfde
afgeschreven heeft: verlaerende / nae ghenomen oculaire in-
spectie / van het voorsejde Boeck aldus:

Hujus codicis typi, & minutus imprimendi modus, rudem illam in-
ventio-

In Appèdic
Bibliotheca
Vaticana,
p. 411.

Antiquorum
typi.

ventionem præferunt: characteres enim à primis illis Inventoribus non ita elegantur & expedite, ut à nostris fieri solet, sed filo in literarum foramen immisso, connectebantur: sicut Venetis id genus typos me vidisse meminimus. Hæc ille.

Segghende / dat de letters van dat Boeck de rouwigheid vande konst gheuoegh te kennen gaben: want de eerste Dru- ders de volkomene wetenschap noch niet en hadden van't let- ter-setten / ende gieten / soo als nu wel in swanghe gaet / ende ghebruyckelijck is. Maer dat sy de letteren met een draet aen- ren-boegden en t'samen koppelden: tot welcken eynde yder let- ter doorboorde ende met een gat hoorstien was: sulcks als sone C. te Venetegen verhoont waeren. Dit ghetuygt alsoo Ange- lus Rocha vande Donatus; vande Confessionalia wyders niet ver- haelende / als dat die selbe / nae de ghetuyghenisse van Marian- gelus Accursius, mede tot Mentz aller-erst met Donatus ghe- druckt sijn by Jehan Faust / in't jaer 1450. Daer by oock noch te kennen ghebende / dat dese Jehan Faust de schoon-Vader was van Pieter Schoeffer / ende de groot-Vader van Jehan Schoeffer: de welcke i doe leefde / en vermaerde Drucker was. Ghelijck als wy aen't eynde van't vyfde Capittel gehoorde ende ghesien hebben.

† Circa an-
num 1505.

De wijt-beroemde / hoog-ghelerde / ende gheloofswaerdige Iunius, hier vooren ter eeren meermals ghedacht / seyt dat tot Mentz in't jaer 1442 ghedruckt ende in't licht ghekomen is Alexandri Galli Doctrinale, cum Peri Hispani Tractatibus [Logica,] de eerste vrucht die die van Mentz voortbraghten / met de selve letteren die onse LAVRENS onlangs te vooren tot Haerlem ghebesigt hadde. Dit seyt hy seker en vast te gaen; daer by die van Mentz openbaere dieberge aensegghende / ende daer over bestaende. Sijne woorden / opmerckens waerdigh / luyden albus:

Siet pag. 23
van dit te-
genwoor-
dig werck,

Joannes quidam, captato oportuno tempore, cum fure domo se proripit, donec Maguntiacum perventum est, cum ad Asyli aram, ubi quasi ex- tra telorum ictum (quod dicitur) positus tunc degeret, suorumq; furiorum aperit officinam fractum uberem mereret. Nimirum ex ea, intra vertentis anni spatium, ad annum à nato Christo 1442 ijs ipsis typis, quibus Lau- rentius

rentius fuerat usus, prodijisse in lucem certam est, Alexandri Galli Doctrinale, qua Grammatica celeberrimo. tunc in usu erat, cum Petri Hispani Tractatibus" prima factura.

Logica.

Dit sijn de aller-oudste Boecken / die tot Mentz ghedruckt sijn / ende daermen van weet te spreeken. Maer wy sullen hie naer claerlijck bewijsen / datter noch ouder Boecken sijn : ende dat voor die tijdt in Holland de Boeck-Druckerye gheweest is. Waer toe al-er wy komen / sal ick hier de strydt ende ligbaeds die daer is / over de erbindinghe bande Druckerye / tusschen die van Straetsburg ende die van Mentz / cortelijck verhaelen.

HET ACHTSTE CAPITTEL.

Anteyckeninghe van eenighe Schrijvers die d'ervindinghe van de Druckerije de Stad Straetsburg toefschrijven.

Hier voozen in onse Poëtische Vooz-reden hebben wy gheseyt dat de Dupeschen niet eens en sijn in't roemen ende noemen des Vinders bande Edele en hoogwaerdighe konste / de Boeck-Druckerye : Ende dat die van Straetsburg tegens de Stad van Mentz ober dit stuck ingespannen waeren en krakeelden : Alwaer met eenen de Leser word ghesonden tot de twistende Schrijvers / die ick van meeninghe was in dit Werck aen te teyckenen / ende op te haelen : soo veele daer van tot mijner kennisse moghten ghekomen wesen. Siet daer dan het bescheydt dat ick daer van hebbe. Aen het eynde van ons eerste Capittel / als mede in het derde / vierde / ende vijfde Capittel / ghewagen wy van eenen bernemenden Dupeschen Edelman ende Ridder Iehan van Guttenberg. geboortigh van Straetsburg / ende burger tot Mentz. Wiens dienaer ende swaegher gheseyt wordt gheweest te sijn Pieter Schoeffer : met groot misverstand / nae dat wy ons laeten voozstaen. Daer ter contrarie Pieter Jehans Fustens jongen ofte knecht bedonden wordt. Dese Iehan van Guttenberg wordt by

veelen

veelen gheachte ende ghehouden d'eerste Vinder bande Konst:
 De selve hebbende tot Straetsburg onderstaen / ende noch on-

†Fartē 1440
 cum VVim-
 phelingo.
 †Vinit a°. 1500.

volmaecht van daer tot Mentz ghebraghe / int jaer †1460.
*Tractata est Typographia (inquit in Annalibus Suevicis Martinus Cru-
 sius) Argentorati anno 1460 ab Johanne Gutenbergio. †Iacobus Wim-
 phelingus Rerum Germanicarum Epitome, cap. lxx. ait: Anno Christi
 1440, Friderico III. Romanor. Imp. regnante, magnum quoddam ac penē
 divinum beneficium collatum est universo terrarum orbi à Johanne Guten-
 berg Argentoratensi, novo scribendi genere reperto. Is enim primus artem
 Impressoriam, quam Latiniore Excusoriam vocant, in urbe Argentinenſi
 invenit. Inde Magunciam veniens, eandem feliciter complevit. Interea
 Johannes Menel id opificij genus inceptans, multa volumina castigatē &
 politē Argentina imprimendo, factus est brevi opulentissimus. Huic succes-
 sit Adolphus Ruschius; mox Adolpho Martinus Flachus, qui & ipsi Ar-
 gentinenſes in natali solo cum laude & gloriā hanc artem exercuerunt. &c.*

De selfde Wimpheilingus heeft onder andere Schrifte noch naer
 ghelaten een Catalogue vande Bisschoppen van Straetsburg.
 Daer hy aldus schryft in Vita Roberti de Bavaria, Episcopi Ar-
 gentinenſis: *Sub hoc Roberto nobilis ars Impressoria inventa fuit à quodam
 Argentinenſi, licet incompletē. Sed cum is Magunciam descenderet, ad
 alios quosdam in hac arte investigandā similiter laborantes, ductus cuius-
 dam Joannis Genz fleich, ex senio cæci, in domo Boni-montis, Gutenberg
 in quā hodie collegium est Juristarum, ea ars completa & consummata
 fuit; in laudem Germanorum sempiternam. Hier en gaet die goede
 Heer soo breedt niet waeyen / als hy wel doet in syne Epitome.
 Het is hem hier ghenoech ter loop ende met een woord vijf-ſes
 leechs aen te voeren / dat ten tyde van den Bisschop Robert wyl-
 Bapieren / de edele Konst van Boeck-drucken by een Straets-
 burgher (wiens naem hy daer verswygt) ghebonden was / al-
 hoewel onvolmaecht: ende verstaen hebbende dat oock andere
 met die selve Konst tot Mentz besigh waeren; derwaers ghe-
 gaen is: ende dat alsoo in t Huis zum Guttenberg de Konst vol-
 trocken is / ter reuwigher loff ende eere der Duytschen. Daer
 inde boomoemde Epitome verhaelt hy de saeck wat wydlooph-
 gher / als ten deele nu ghehoort is / ende noch volgt: *Nec solum
 (inquit) nostri in hac arte Argentina florerunt, sed eandem etiam alibi
 tractant.**

Moguntij.
 Zum Gu-
 tenberg.

tractantes, & decus & emolumentum sunt consecuti. Ita Sixtus Rufinger Argentinus Neapoli anno 1471 libros, quomodo imprimi possint, primus monstravit. Præterea Vdalricus cognomento Han sub idem ferme tempus formas librarias, rem inauditam, nec inquam Romanis visam, Romam attulit. Hic cum rem literariam ex inopiâ ad ingentem ubertatem perduxisset, Antonius Campanus in illum iocatus hoc tetraſtichon edidit:

Anser Tarpeij custos Iovis, &c.

Sed non prætereundus est Joannes Prus municeps noster, qui hanc artem hodiè in urbe Argentinâ diligenter excolit. &c. Doch niet alleenlick Wimphelingus, ende andere verscheyden / die hem volgen / schygen ben d' erbindinghe vande Boeck-Druckery Straetsburg / inde persoon van Gутtenberg / toe: maer noch ouder ghetuygenisse daer van is te lesen by * Baptista Fulgosius, Italiaensch Schryber

† A. 1502.

omtrent den jaere 1485, Memorabilium lib. VIII. cap. XI, Quam

* R. Volaterranus noët hem Baptistinus Fregosius, eû andere Campesogus.

ingentes sint quarundam artium effectus, inter exempla recentiora. DE IOANNE GUTTENBERGIO, ARGENTINENSIS: Omnem Mechanicæ artis effectum, non recentis modo, verum etiam antiquè illud superavit, quod scribendo Guttenbergius Argentinensis ostendit, primum à se inventâ imprimendarum literarum scientiâ. Nam non solum uno die imprimendo plura scribere, quam uno anno calamus docuit: Verum causâ etiam extitit, ut auctâ librarum commoditate, bonarum artium scientia, quæ intermortua erat, velut ab Orco excitata videatur. Visus est enim immortalis Deus huiusmodi industriam huic homini divinitus infudisse, veluti commiseratione motus, quod tantarum doctrinarum volumina scribendi difficultate perirent. Per hanc igitur literarum imprimendarum artem præclarissimi auctores, etsi diu ante fuerunt, tamen anno Salutis CCCC ac quadragesimo supra mille hand injuriâ iterum nati esse dici possint. Dus

berre Fulgosius. Onder de oude Schrybers mag oock niet reche Fr. Iacobus-Philippus Bergomas gherekendt werden: als mede omtrent die tyd ghebloeyt hebbende / die welcke aldus schryfsc in sijn dickwils ghesmede ende hersmede Chyongck / ghenaeint Supplementum omnimodæ Historiæ. Sub Pij II. Pontificatu ad annum 1458. Ars imprimendi libros his temporibus in Germaniâ primum enata est. quam alij repertam asserunt à Guttenbergo Argentino: alij à quodam alio, nomine Fusto: alij à Nioclaeo Iensone prædicant. &c. In edito Brixie an. 1485. Du boots / soe veel aengaet die gheene

H die op

die op Wimphelingus (soo't schijnt) sien / ende hem volghen / sal
 ick hier maer ettelicke / ende de voornaemste / bystellen. Gilbertus
 Genebrardus Chronographice lib. iv. in Eugenio iv. P. P. inter Hu-
 mana: *Joannes Gutenbergius Argentinenfis artem Impressoriam seu Ex-
 cusoriam, novum scribendi genus, primus excogitavit a^o. 1440. in urbe
 Argentincusi: inde veniens Maguntiam, eam feliciter perfecit.* Idem
 contestantur in operibus suis Chronologicis Iacobus Gordonius &
 Iacobus Gaulterus; ambo S. Iesu. Sethus Calvisius in magna Chro-
 nologia sua noemt desen Jehan Gutttenberg een Goudsmit van
 Straetsburg / op't Jaer 1440. maer seyt dat dooz sijn toedoen
 ende groote kosten de konst eerst tot Ments in't licht gebraght
 is. Ende dat sijn nae-volgher Jehan Mentel Drucker daer ter
 stede geweest is / de konst vermeerderende ende verheerlickende.
 Van-ghehijcken stelt Jehan Gutenberg als den eersten vinder
 Math. Dresserus Millenario sexto ad an. 1440. en seyde dat de konst
 by hem tot Straetsburg ghepactiseert ende ghebonden / maer
 tot Ments in't werck ghesteldt is: Ende dat Jehan Mentel al-
 ler-eerst tot Straetsburg groote Boecken gedruckt heeft / ende
 daer by rijck geworden is. Hy druckte in't jaer 1473. Ick hebbe
 op mijn Bibliothegue Speculum Historiale Fratris Vincentij Bello-
 vacensis ordinis Prædicatorum, impressum per Iohannem Mentellin
 anno Domini Millesimo quadringentesimo septuagesimo tertio. De
 plaets / waert ghedruckt is / worde / als ghy siet / niet wycghe-
 druckt. Als oock niet gheschied op andere boecken ende stuc-
 ken: den naem alleenlick van Jehan Mentel draghende. Dit Spe-
 culum is verdeelt in twee upternaten groote ende heerlicke stuc-
 ken. Ghelijck als oock opte publique Librarje alhier tot Haer-
 lem / ende elders te sien is. Van ick keere weder tot Jehan Gu-
 ttenberg: den welcken Ivo Vitigilis opte Graf-steen (hier voozen
 aen't upperste eynde van't derde Capittel by ons asgeschreven)
 steldt als of hy van Ments gheboortigh waere:

IOANNI GVTENBERGENSI MOGVNTINO, &c.

Daniel Angelocrator Chronologie lib. vi. schryft van hem aldus:
 A^o. 1440 *Ars Typographica inventa decennio comparatur auctore Joanne
 Gutenberg, Zum lungen, Equite Moguntia.* Hier in volgende / soo ick
 my vastelic laet voozstaen / Io. Trichemius Chronico Sponheimensi

A^o. 1450. His temporibus Ars imprimendi & characterizandi libros à
 novo reperta est in civitate Moguntinà per quendam civem qui Johannes
 Gutenberg dicebatur; qui cum omnem substantiam propter nimiam diffi-
 cultatem inventionis novae in eam perficiendam exposuisset, consilio & au-
 xilio honorum virorum Johannis Fust & aliorum adjectus, rem inceptam
 perfecit. Primus autem hujus dilatator fuit post ipsum inventorem Petrus
 Opilioni de Gernsheim, qui multa volumina suo tempore impressit. Mo-
 rabatur autem praefatus Johannes Gutenberg Moguntia in domo dictà
 Zum Iungen; qua domus usque in praesentem diem illius nova artis no-
 mine dignoscitur insignita. Hier wordt verwegghen dat dese Jehan
 Gutenberg van Straesburg is. Ende anders en geest nochte
 M. Ant. Sabellic. lib. VI. Enneadis x. nochte Pol. Virgilius De Inven-
 toribus lib. II. cap. VII. niet te kennen. Daer hy seyd: Joannes Gu-
 thenbergius, natione Theutonicus, Equestri vir dignitate, (ut ab ejus ci-
 vibus accepimus, primus omnium in epido Germania, quam Moguntiam
 vocant, hanc imprimendarum literarum artem excogitavit, primumq; ibi
 ea exerceri coepit: non minore industria reperto ab eodem, prout ferunt,
 auctore, novae atramenti genere, quo nunc literarum impressores tantum
 utuntur. Decimo sexto deinde anno, qui fuit Salutis humanae M. CCCC.
 LVIII. quidam nomine Conradus, homo itidem Germanus, Romam primo
 in Italiam attulit: quam dein Nicolaus Fenson Gallicus primus mirum
 in modum illustravit. &c. Dit seyd hy aldus in syn verbeterde
 ende ten tweeden mael uytghegheven Boeck / in t jaer 1517.
 Maer achthien jaeren te voozen / noch jonckman synde / noem-
 de hy eenen anderen Vinder / met name Petrus. Sjine woorden
 luyden inden Druck van t jaer 1499 aldus: Quidam itaque Ger-
 manus nomine Petrus (ut ab ejus conterraneis accepimus) primus omnium
 in epido Germania, &c. Sabellicus Enneadis x. lib. v. 1: Commentum id
 Theutonicum (inquit) fuitq; ab initio & in multa, ut debuit, admiratione,
 nec minore quaestu Pulcherrimi inventi auctor Jo. Gutembergus Equestri
 vir dignitate, Moguntiae res* primum tentata est, majore quidem fidi-
 tia, quam spe, annis circiter Sexdecim, priusquam in Italia cepta sit
 vulgari. Sunt qui inter initia Pientini Pontificatus id opificium Italia in-
 ventum dicant; quod non multum sit diversum ab eo quod alij prodidere,
 ut in eum ipsum annum Callixti exitus inciderit, & Pij Pontificis creatio-
 ne.

A^o. 1442

A^o. 1499.
 † Pentinge-
 rus quoque
 Petrum ap-
 pellat, teste
 Fr. Irenico
 lib. 2. cap.
 47.

* Circa an.
 1442.
 † A^o. 1445.
 juxta Pe-
 lydorum.

calis Comes segghen / Historiæ universæ sui temporis libro xxiv. tee
 plaetse daer hy van't strenge Spaensch Beleggh van Haerlem
 spreekt: Memorabilis esse potest hæc urbs (Harlemum) ob divinum propè
 inventum imprimendorum librorum: quod fuit Joannis Gutenbergy pri-
 mum excogitatum anno Salutis nostræ 1453. qui cum rudem quandam
 rationem prius invenisset, uti sunt res propè omnes recens orta, habuit fa-
 mulum satis callidum & artis domini observantem. Famulus mortuo
 Joanne, ubi Moguntiacum adijisset, artem ad meliorem rationem perduxit:
 atque inde didita est fama, quod ejus urbis fuit inventum. **Wat ick hoor!**
Jan Gutenberg soude van Haerlem wesen. Dat ick den ver-
standighen Leser laet oordeelen.

Mira hal-
 lucinatio;

quæ se ip-
 sam pro-
 dit.

HET NEGHENDE CAPITTEL.

Oneenigheyt der Schrijvers over den Vinder van
 de Boeck-Druckerij tot Straetsburg.

Iacobus Wimphelingus Selestadiensis en andere meer/
 die de eere vande eedele Konst van Boeck-drucken de Stad
 Straetsburg geben / noemen den eersten Vinder te wesen
 Jehan van Gutenberg; gelijk als wy in't voorgaende Capitel
 gheseien hebben. Maer Iacobus Spiegelius sone medeburgher
 ende landsman schryft de bindinghe daer van Jehan Mentel
 toe/ in't jaer 1444. De welke J. Mentel tot Straetsburg ver-
 maerdt Drucker is geweest/ ende veele groote wercken aen den
 dagh ghebraght heeft/ als de boecken uytwisen/ ende oock hier
 hooren af te nemen is. I. Spiegelij Selestadiensis in Scholijis ad
 Richardi Bartolini Perusini Austriados lib. ix. verba sunt: Fato quo-
 dam Germanica ingenia ceteris præstant in arte tractando: ut absoluta, quæ
 quotidie edunt, opera doceant. Insigniter autem divina illa Impressoria
 ars Argentorati primum per Jo. Mentel, Schotti nostri avum, anno Christi
 1444 inventa, restatur simul cum Bombarda. &c. Hier/sietmen/wordt
 Jehan Gutenbergher voorby-ghegaen: als hy anderen oock
 mede gedaen werdt; alles te lang om te verhaelen: Detwil wy
 nae het eynde trachten, Daerom sullen wy't cozt maeckende/
 den

den Leser alleenlick hier waerschontwen/ ende in bedencken ge-
 ben / wat sekerhepd toch zy van desen vermeynden Edelman
 ende Ridder/ die by beelen Jehan / ende by eenighe dock Pie-
 ter Gutenberg ghenoeint werdt. Ende op dat ick andere nieu-
 welinghen aen een syde sette / sal ick maer een ouden Schryber
 ende tyd-gense banden wjt-beroemden Abt van Tritenheim
 hier op't berdt werpen. Dat is Paulus Langius Cygnæus, in Chro-
 nico Citicensi sub anno Christi M CCCC LIV. Circa id tempus (in-
 quit) *Ars imprimendi libros primum in Germaniâ exorta est Moguntia*
per Petrum Guttembergum, Equestris ordinis virum, qui solertissimo in-
genio novam scribendi artem, simul & novum atramenti genus, quo impres-
sores tantum utuntur, excogitavit. &c. Een auteur / oft segghen/
 schijnt Polydorus Virgilius in d'eerste wytghevinghe van sÿne drie
 boeckien/ De rerum inventoribus, ghevolgt te hebben: noemende
 den eersten Vinder Pieter/ ende niet Jehan. M. Melior Adamus
 Silesius in Vitis Germanorum illustrium volumine primo, terstond
 inden beginne van sÿn Werck/ daer hy van Jehan Fausti/ ende
 Jehan Gutenberg handelt/ haer d'eerste plaets ghevende/
 sende: *A^o. 1450. Joannes Faustus typographia auctor. &c. Verum hio*
sunt divortia historiarum. Alij enim, iij, non postrema nota historici,
Joanni Guttengerero Argentinesi, Equestris ordinis viro, acceptam hanc
artem ferunt, idq, decennio ante, anno nempe 1440. atque sic narrant:
*Joannem illum (sunt qui Petrum, sunt qui * Jacobum nuncupent) cum*
suo puero Scheffero, diu multumq, de tali artificio cogitasse; tandemq, li-
teris vel compositis, vel in asseres tabulasve insculptis, artis specimen quale-
quale exhibuisse: ei postea opibus & consilio adiutores fuisse Joannem Fau-
stum, Joannem Medinbachium, alios. Sunt è diverso, qui asserant à Jo-
Fausto & P. Scheffero de Gernsheim, genero illius, cui unicam filiam
Christinam desponderat, hoc divinisimum munus inter secreta adaltis
omnibus consuevis jurisjurandi religione ad silentij fidem, aliquantisper ha-
bium, literasq, in sacculis clanculum in officinas importatas, rursusq, ita
exportatas; donec postea decennio exacto Fausti minister Joannes ille Gut-
 renberger in Germaniâ vulgarit. Dus verre Melior Adamus. **Maer**
 andere souden wy konen by-brengghen; maer hoe meerder op
 een hoop/ hoe quaeder koop/ ende hoe meerder verwarringhe.

*Claruit hio
 Monachus
 Bazaviensis
 circa annu
 1500.*

Lib. 2. cap. 7

** Plus n-
 minis aucto-
 rem non ha-
 beo.*

HET THIENDE CAPITTEL.

Dat tot Ments eerder dan tot Straetsburg Boecken ghedruckt sijn: Ende dat de eere vande eerste aenvang vande Druckerije meer Mentz dan Straetsburg toe te schrijven is.

Of de vermenynden Ridder Gutttenbergher / Jehan off Pieter ghenaeemt moght wesen / en willen wy niet lange water dorssen: des onnoodighen moeyens en lust ons niet; ende tis de pyne niet waerde. Pochte wy en willen niet arbeiden om Straetsburg voor Mentz te stellen / ofte Jehan Mentel voor Jehan Gutttenbergher / tot nadeel van den vermenynden Ridder / oft selve van Jehan Faust. Ick bekenne wel / dat oock tot Straetsburg roys nae de bindinge / de Druckerije ghepleegt is: Maer en is daer soo oudt niet / als wel tot Ments. De Boecken van ouds op beyde de plaesen ghe- druckt / sprecken ende ghetuyghen genoegh wat van de saecke sy: op dat ick de Schryvers van die tyd niet alle punctueli- ken ontklede ende ontlede. Van dewelcke eenighe off door zucht ghedreven / off door misverstandt verruckt sijnde / d'eere vande Druckerije Straetsburg / toeschryben; ende daer van niet alleen onse Stadt Haerlem niet de Hollanders / maer oock selve Ments (die nochtans d'eerste Stad van Duydland is / daer de Haerlemsche konst in't werck ghesteldt is en verbeterde) vermetelick berooven. Veel wigtighe ende bestendige redenen beweghen my / dat ick niet liechelick gheloben kan / dat Straetsburg die eere voor de Stadt Ments soude toe komen. Oordelst selve verstandige Leser; ende siet nae dese Lijste van verscheyden Auteurs die't met Ments houden. Waer op oock volgt de Lijste vande Schryvers die voor Straetsburgh stryden. Ick stelle my sonderling gheen partij / ende pooge alleenlick de glibberighen ende de onsekerheyt van de Duytsche pracht mette binger aen te wijzen / ende te verthoonen dat de saeck geheel anders / dan ons wijs ghemaectt werde / ghelegghen is.

Lijste van oude Boeken,

Ende van Auteurs, die de Boeck-Druckerijs
de Stadt van Mentz toe-eygenen.

- A**lexandri (de villâ Dei) Doctrinale, &c. Moguntia impressum
anno 1442, teste H. Junio.
- Petri Hispani Tractatus Logici, a^o. 1442, teste eodem.
- Biblia Latina, majusculis literis Moguntia impressa a^o. 1450. teste Chro-
nographo Colonienfi, & alijs.
- Confessionalia, a^o. 1450. teste Mariangelo Accursio, apud Angelum
Rocham in Bibliothecâ Vaticanâ.
- Donati Grammatica, per Jo. Fust, a^o. 1450. teste eadem Bibliothecâ.
- M. T. Ciceronis Officia, & Paradoxa, apud Jo. Fust manu Petri de
Gernsheim, a^o. 1465, & 1466.
- Institutiones Iuris cum Glossis, per Petrum Schoyffer de Gernsheim,
a^o. 1468.
- Valerius Maximus, per eundem, a^o. 1471.
- Augustinus de Civitate Dei, cum Commentarijs, per eundem a^o. 1473.
- Henrici Herp Speculum aureum, per eundem a^o. 1474.
- D**e Kronecke der Gassen mit oren Swapen, apud eundem
a^o. 1492.
- Subscriptiones librorum aliquot Moguntia impressorum, annis 1509,
1513, 1515. &c.
- Manuscriptum Chronicon Maguntinum, quo usus est Nicolaus Sera-
rinus in Maguntiacis suis. Liber infima vetustatis.
- Mariangelus Accursius, sive Aldus senior, MS. in primâ Donati Gram-
matici paginâ Moguntia primò omnium impressi a^o. 1450.
- Warnerus Rolevinck de Laer in Fasciculo Temporum, circa an. 1450.
- Chronicon Noribergense, sive Hermannus Schedel in Chronico Nori-
berga a^o. 1493. impresso, ad an. 1440.
- Conradus Celtes ad Rhenum, apud Conradum Peutingerum in Sermo-
nibus Convivalibus de Germania Antiquitatibus, & apud Franciscum
Irenicum Germania Exegeseos lib. 2. cap. 47.
- Ioannes Tithemius, lib. 1. Exhortationum, homil. 7. item Epistolâ 48,
& Chron. Sponheimensi ad an. 1450.

- Auctor Chronici Colonienſis vernaculi, a^o. 1440.
 M. Antonius Sabellicus *lib. 6. Eneadis* 10. } *Moguntia* a^o. 1442.
 Polydorus Virgilius *De Inventorib. lib. 2. cap. 7.* } & *Roma* a^o. 1458.
 Ioannes Nauclerus *Chronographia Generat.* 49. a^o. 1440.
 Paullus Langius Cygnæus in *Chronico Citicenſi ad an.* 1454.
 Huldricus Mutius *German. Chron. lib. 18. pag.* 289.
 Deſiderius Erasmus *ad Hieronymi Epistolam* 9.
 Ioannes Aventinus *Annalium Bojorum lib. 17.* a^o. 1450.
 Chriſtianus Maſſæus Cameracenas, in *Chronico*, a^o. 1440.
 Petrus Opmeer in *opere Chronographico Orbis univerſi, an.* 1440. fol. Ed.
Antwerp. 405. & 417. Et in *Prefatione lib. 4.* fol. 167.
 Andreas Althamerus in *Corn. Taciti Germaniam*, a^o. 1440.
 Achilles Gaſſarus in *Chron.* & Martinus Cruſius *Annalium Suevicorum*
lib. 7. a^o. 1450.
 Sebaſtianus Munſterus *Cosmographia lib. 3. Ex Sabellico pleraque.*
 Ioannes Carion *Chronicor. lib. 3.* a^o. 1440. Ioannes Fauſtus (quem *Gur-*
mannum vocant,) cum Petro Schoeffero *Moguntia* artem typographi-
cam invenerunt. Et ſic Pantaleo.
 Petrus Apianus *Cosmographia parte 2^a.* }
 & eum ſecutus } a^o. 1453.
 Gilbertus Genebrardus *Chronographia lib. 4.* }
 Henricus Pantaleo in *Chronologia, circa an.* 1450.
 Hieronymus Zieglerus *Illustrium Germania virorum Catalogo, cap. ult.*
104. a^o. 1450.
 Theodorus Zwingerus in *Theatro, vol. 19. lib. 1.* a^o. 1450. Ex *Aven-*
tino.
 Georgius Fabricius *Rerum Germania magna & Saxonie univerſæ Me-*
morabilium lib. 2. a^o. 1450. Ex *Aventino ſimiliter.*
 Cornelius Callidius *Catalogo Illuſtr. viror.* a^o. 1454.
 Nicolaus Serarius *S. I. ſuæ Maguntiacarum rerum lib. 1. cap. 36, & tri-*
bus ſequentibus.
 Aubertus Miræus in *Chronico ad an.* 1440, Ex *varijs varia: denique*
vara vibiam ſequitur.
 Daniel Angelocrator *Chronologia lib. 6. Locum eius ſupra produximus.*
Typographia,
Ex ſententiâ Achillis Gaſſari, inventa eſt anno 1450 ab Joanni Fauſto
Mogun^o

Moguntia, literis primo è ligno factis; deinde ex orichalco: tandem è stanno. Secretam tenuit ille artem, confesio tantummodo Petro Schaffera. Hæc M. Crusius.

Lijste van Auteurs,

Die de Boeck-Druckertje de Stad van
Straetsburgh toe-eyghency.

- B** Apſta Fulgoſius *Memorabilium* lib. 8. cap. 11.
 Iacobus Philippus Bergomas in *Chron. Supplemento*, sub Pij 11 Pontificatu, ad an. 1458. Variat in Auctore.
 Iacobus Wimpelingus *Rer. German. Epitomes* cap. 65. de Jo. Gutenbergio Argentinenſi, a^o. 1440. & *Catalogo Episcoporum Argentoratensium*, in Roberto Bavaro, ſuppreſſo Inventoris nomine.
 Franciſcus Irenicus *Germania Exegetes* lib. 2. cap. 47. ex Wimpelingo. *Ibidemq;* ex Celte, qui inventum Moguntino tribuit.
 Iacobus Spiegelius in *Scholij*s ad Richardi Bartolini *Auſtriados* lib. 9. à Jo. Mentel a^o. 1444. Argentina inventam *Typographiam* dicit.
 Iacobus Meierus *Annalium Flandria* lib. 16. Ex Wimpelingo.
 Caſpar Hedio in *Paraleipomenis* ad *Chronicum* Conradi à Liechtenau, *Abbatis Vſpergenſis*, a^o. 1446. Ex Wimpelingo; apud quem tamen an. 1440.
 Gilbertus Genebrardus *Chronographia* lib. 4. in Eugenio IV. PP. Argentina à Jo. Gutenbergio artem *Impreſſoriam* excogitatam ſcribit a^o. 1440. Fulgoſo, & Wimpelingo auctorebus. Idem teſtebantur in *Operibus Chronologicis* ſcriptores nuperi & admodum recentes, in anno conſpirantes,
 Iacobus Gordonius, }
 & } ex Societate Jeſu.
 Iacobus Gaulterus, }
 Martinus Crusius *Annalium Suevicorum* lib. 7. a^o. 1440.
 Matthæus Dreſſerus *Millenario Sexto*, a^o. 1440.
 a^o. 1440.
 Sethus Calviſius in *magno Opere Chronologico*, ex poſtremâ editione, excogitatam circa hoc tempus à Jo. Gutenbergio aurifice Argentinenſi ar-

tem Typographicam, eandemq; primum Moguntia publicatam, memoria prodit.

Enige bande boben geschreven Autenren/als daer sijn Baptista Fulgositus, Iacobus Philippus Bergomas, Wimphelingus, ende Spiegelius, doen my wel gheloben dat de Straetsburgher met Boeck-drukken vroeg inde weer is gheweest: Maer gheen soe onde Boecken sullen ghebonden werden/die vroegher jaer hebben dan de Boecken van Ments hier vooren geroerd. De selde gheben my soek groot nae-dencken/ off niet Jehan Gutenbergher die gheene is/ die arglistelicken met sacht en pacht sinen Meester LAVRENS IANSENZ. COSTER ontloopen is/ en de kunst anderen in Duytschland aengeboden heeft/en verhoft.

HET ELFDE CAPITTEL.

Andere reden waerom Straetsburg voor Ments niet behoord ghestelde te vverden.

M In geboelen sterckt soek grootelick/ dat Straetsburg voor Ments niet wel gesteld kan werden: Doo dien de † Auteur van Fasciculus Temporum, ggedrukt tot Straetsburg by Jehan Pumis in't jaer 1488, aldus schryft op't jaer 1456, oft daer omdrent: *Maximus terra motus in Neopoli fuit, & perierunt xl hominum millia. Librorum impressionis scientia subtilissima, omnibus saeculis inaudita, circa haec tempora reperitur in urbe Moguntina.* Datmen soo openbaerlick in een boeck de eere van de erbundene Druckerge die van Straetsburg souden benemen/ en Ments toe-schryben/ dunckt my niet waer-schynlick te wesen/ ende Straetsburg en moest niet ghedoogd hebben dat daer alsulche valsheid gedrukt werde/waerdet saecke dat de Druckerge daer ghebooren was. Dit selde staet alsoo mede in Fasciculo, daer te vooren tot Keulen gedrukt by Henrick Quentel/ in't jaer 1481, niet wel met de selde woorden/ maer met andere van een sin: *Artifices (inquit Auctor) mira celeritate subtiliores solito funt: & Impressores librorum multiplicantur in terra, ortum sua artis habentes in Maguntia.* Het Nederduytsche Boeck datmen hiet Fascicu-

† Is est Vermerus Rolewinck de Jaer, VVestphalia.

† David
Hoesche-
lius V. Cl.
Augustus
Vindelicor.
rum.

* Annal.
Suevic. lib. 7
† De Claris
Germanis.

ghebonden soude wesen. Waer aen niet sonder reden ghetwij-
felde wordt: als stryvende plat teghen de Waerheydt. Een se-
ker goet Heer † sepde die konen toe te staen ende te gheloven
wanneer sijne E. bewesen wordt dat de Utopische Republique
van den treffelicken Thomas Morus/ in America te binden is.
† C'is wel waer/ dat de Druckerije tot Augsburg broeg geweest
is ende ghepleegt: Want Catholicon Dictionarium Fr. Iohannis
de Balbis, nae dat ick anders ghebonden hebbe / is in't jaer 1469
daer ter stede ghedrukt: ende noch daer te voren/ te weten in't
jaer 1466. de Bibel in't Latijn by Jehan Bemler. Zoo mer
hier in * Martinus Crusius geloven mag: en die hem schijnt te vol-
ghen/ † M. Melior Adamus. Gheen ander bescheydt en hebbe ick
daer van maer ick ben wel verskerdt dat tot Augsburg de eer-
ste Mathematische boecken met Geometrische figueren ghe-
drukt sijn. De Drucker bande selve met nuynt Erhard Ra-
thold is bekent in't jaer 1480. Dese vertrock naderhandt te
Veneetgen metter woon / ende druckte aldaer ^{o.} 1485. Dit ist
al dat ick teghenwoordig bande Augsburgsche Druckerije mi-
nen Leser weet mede te deelen.

HET DERTHIENDE CAPITTEL.

Vande Druckerije tot Basel.

Wen konen nochte en willen niet locchenen
dat aen de eere van't Boeck-drucken oock die van
Basel deelachtigh sijn: niet van wegen de bindin-
ghe/ naer vande verbeteringhe des Konsts/ ende van verschey-
dene toehindingen. Christianus Vitiusius, *Excusoriam & Typographi-*
cam ariem, praesertim Charraccam Basilea per Gallitiones ex Gallitiâ orin-
das Hispanos mirifice auctam. ait, circa annum Domini 1470. Daer by
hoegende en verhaelende de voornaemste Druckers van Basel.
Ick vinde opte Registren verscheyden Boecken die tot Basel
in't jaer 1471 en daer nae vervolghens ghedrukt sijn. Ende ick
hebbe selve gesien *Epistolarum librum Caspatini Pergamenis* met
sunderwerse letteren tot Basel ghedrukt by Michiel Wenszler
ende

† In Epitome
Historia Ba-
sileensis.

ende Frederick Ziel: Door welck boeck seker Epigramma ghesteldt is: Waer wyt ick dese nabolghende verskens afgeschreven hebbe:

Terra ferax pecorum, Cerere & Bacchoq; referta.

Est tamen hoc aliquid, associasse sibi

Artem Pressuræ. quamquam Moguntia finxit,

E limo traxit hanc Basilea tamen.

Waer by te kennen ghegheven wordt / dat alhoewel by die bair Wents de Druckerije quansuys bedacht was: dat die van Basfel de selve konst grootelicks verbeterdt hadden ende verheerlicht / als vander Straeten ende wyt het slich opghenomen hebbende / ghelijck sy daer willen segghen. De tijdt / wanneer die boeck aldaer ghedruckt is / en isser niet byghesteld / dat ick weet. Dan ick vinde dat dese Wenszler tot Basfel Drucker was in't jaer 1479. Ende ick hebbe in eyghe handen ghehadt / ende afgeschreven dese naebolghende Memorie:

Augustinus de Civitate Dei binis sacra pagina professoribus eximijis id commentantibus, rubricis tabularq; discretus. præcella in urbe Basiliens. partium Alemannia, quam non solum aëris clementia & fertilitas agri, verum etiam Imprimantium subtilitas reddit sumatissimam., ingenio & industria

Tradux hæc editio nis Moguntinae anni 1473.

Michaelis Wensler a^o. Sal. nostra post M. & cccc lxxix, viii. Kal. Aprilis operose consummatum.

By den selfden Wenszler is ghedruckt idem Augustinus de Trinitate. a^o. 1490.

In't jaer 1490 was sok tot Basfel de vermaerde Drucker Nicolaes Kessler: ende in't selfde jaer Jehan van Amerbach. Jae / in't jaer 1481, als doe ghedruckt hebbende Vincentij Bellovacensis Tractatus aliquot, teste in Bibliotheca sua Corrado Gesnero; qui etiam dicit Quatuor ejusdem Specula ibideta impressa in folio, charta basilicâ.

In't jaer 1485 ende 1491 sijn tot Basfel ghedruckt Biblia Latina, quæ Vulgata Editionis & Hieronymi dicuntur.

HET XIV. CAPITTEL.

Dat de Druckerij door gantsch Duydland
ghemeen is gheveest, ende verspreydt.

MEnts/ Straetsburg/ Augsburg/ ende Basel/ alle
vermaerde Steden van Duydland/ en hebben haer
ober de konst van Boecke-drucken niet alleen te be-
roemen. Daer sijn noch andere Steden/ daer de Druckerij
vroeg ghepleeghe is. Als tot Lubeck by Lucas Brandis de
Schaß in t jaer 1475: als doe ghedruckt hebbende Chronicon
juxta Mundi sex aetates divitum, prius alibi non repertum, quod placuit
RVDIMENTVM NOVITIORVM intitulari, Imperiali nobili
in urbe Lubecanâ arte Impressoriâ, speciali gratiâ divinâ animarum
ob salutem fidelium inventâ, feliciter est excusum, &c. Die is in
mijn sin gheen onbequaem boeck/ ende waerdig dat op te N ende
sche Bibliothecque verhoonde werdt. Doorts is noch op te selfe
de jaer van 1475 tot Esslingen Drucker geweest Conrad Finer/
ende tot Ulms Jehan Zainer met Conrad Drenckmarck. Tot
Keulen sijn ghedruckt Lucubrations Rudolphi Agricolaë in t jaer
1471: ende ich hebbe noch andere boecken ghesien aldaer ghe-
druckt; by Arnold ter Homen ^o. 1473. by Jehan Koelhoff
^o. 1477. ende by Henrick Quentel ^o. 1480. Tot Spiers is
Drucker gheweest Peter Drach. Tot Herdelberg Jacob Kano-
nyme ^o. 1489. Tot Nurenberg sijn ghedruckt Biblia Hiero-
nymâ ^o. 1477. duob. voluminibus. Psalterium cum Glossâ Magistrali
Petri Lombardi, ^o. 1478. Item Liber qui inscribitur VITAS PA-
TRVM eod. ^o. 1478. Aeneas Sylvij (Pij II PP.) Familiarum Episto-
larum opus, ^o. 1481. Ende aldaer sijn Druckers gheweest An-
dries Frisner met Jehan Sefenschmid ^o. 1478. Ende noch
Antoinis Kobergher / ^o. 1480. Die langhen tîdt ghedruckt/
ende veel schoone boecken in t licht gebracht heeft; wel de voop-
naemste van hun allen. Van hem komt ons dat vermaerde
Chronicon Noribergense, door Herman Schedel beschreven / en
ghedruckt ^o. 1493. ghelyck als aen t thierende Capittel inde Nij-
de vermaerde is.

Vfus eo
Chronico
Auctor
Chronici
Colonien-
sis vernâ-
culi.

HET XV. CAPITTEL.

Hoe ende wanneer de Druckerije uyt Duytschland
in Italien, ende voornaemelick te Romen,
ghebraght is.

Niet alleenlick de Druckerije / maer oock alle an-
dere konsten hebben altemet soo nu soo dan door kle-
ne by-bindinghe meer ende meer toe genoemen. Ende
als nu in sulcker boeghen gantsch Duytslandt door inde door-
lichtighe ende naem-waerdigste konst van Boecken-druk-
ken veele ende verscheyden Nammen uytmuntende waeren:
soo hebben eyndlicken eenighe boezghenomen dese loffeliche
oeffeninghe in Italien / eene moeder van alle Gheleerdheydt / te
brenghen / ende aldaer in't werck te stellen: alsoo daer het edel
blinckend gherucht nu alreede was ghekomen / ende een yder
uyttermaten haecte nae de soete en aengenaeme vruchten van
der nieuw ghetwas; het zy het selfde tot Vents oft daer om-
rent / oft op den Haerlemschen bodem gheleed was. Dat die
geschiede soude wesen ten tijde van Paschalis Maripetrus Ver-
tog van Venetgen / die vier jaeren ende een half daer ghe-
heerscht heeft / gheeft ons Sabellicus te verstaen Rerum Veneta-
rum ab urbe condita Decadis tertiae lib. viii. & Enneadis x. lib. vi.
niet enen de tijd te kennen ghevende / wanneer: namentlick als
Calistus Paus tot Romen was. Die welcke in't jaer ons Hee-
ren 1458 overleden is / nae dat hy den Stoel drie jaeren hadde
bewaerd. Ende als onlangs te vooren groote Verdbekinghe
daer in't landt was geweest / en insonderheydt tot Napels. Iaco-
bus Wimfelingus in Epitome Rer. German. cap. lxxv. seyd den eer-
sten die tot Romen de Matrifen bragte / daer mē letteren op af-
giet / een Hoog-Deutscher Karel te wesen / met namen Vlrick
Han: Praterca, inquit, Vdalricus cognomento Han, sub idem ferme
tempus (expresserat jam antè, annum MCCCCL XXI. sed prius hoc
accidit: uti inferius docebo,) formas librarias, rem manditam, nec un-
quam Romanis wisam, Romam attulit. Fuit is natione Germanus, &c.

A°. 1456.
5. Decemb.

De rer. In-
memoribus
lib. 2. cap. 7.

Maer Polydorus Virgilius noemt desen man Conrad, mede upt
Duytschland / en druct het jaer bescheydenelick upt / te weten
1458. Dan wat van hyn beyden segghen te houden is / sal haest
van my aenghewesen worden. Ende op dat ick vanden eer-
sten beginne; Ick vinde dat de volle naem van Dieck ghe-
weest is / Vlricus Han de Vienna, ende dat hy tot Romē ghe-
druct heeft Ciceronis Officia a^o. 1468, oft 1469. Zoo veel den
sweeden belangt; dese is ghenamt gheweest Conradus Swayn-
heym, en sijn compaignon Arnoldus Pannartz: die welcke te samē
veele verseydene wercken tot Romē ghedruct hebben inde
jaeren 1468, ende de naest-volghende daer aen. Van dese twee
ghebroyders spreekte Raphaël Volaterranus Commentariot. Vr-

Cap. De mo-
do scribendi
apud veie-
tes.

banor. lib. xxxiii. Jam divina providentia ingeniorum immortalitati con-
sultum, quando novo portento reperit hoc seculum non describere libros, sed
fingerē, ex aeneis caracteribus, atramento scriptorio perfusus, pagina torcu-
laribus expressa. Authores duo ē Germania fratres (immō sodales) Romae
ceperunt a^o MCCCC LXV. primū, omnium Augustinus de Civitate
Dei, & Lactantius prodire. Met dese woorden en wil Volaterra-
nus niet te kennen gheven / het gheene^t sommighe meynen / dat
op't voorsz. jaer van 1465 de Druckerge aller-eerst ghebonden
soude wesen / ende dat tot Romē. Neen: so onerbaren was
de man niet / alhoewel hy in de voornoemde Commentarien
veel dinghen onbedachtelick ende sonder opmerkinghe ober-
hoop haeld: nochtans is dit sijne meyninghe hier niet. Twee
ghebroyders / seyd hy / hebben de kunst van Boecken te druc-
ken / op de wijsē als hy te voozen beschreven hadde / ende wist dat
in Duytschland ghebeyckelick was / tot Romē aenghebant-
ghen ende toe-gheseld in't jaer 1465: ende de eerste Boecken/
die sy daer uptghaeben / waeren / nae sijn ghetuyghenisse / Au-
gustinus de Civitate Dei, en Lactantius. Eer ick voozder gae / kant
ick hier niet vooz by-llaen hoe groffelick dat Ireneus sich ver-
grijs / latende vercluyden ghelijck als off Conrad een Boeck-
verhooper waere geweest / ende dat hy niet de Druckerge selfs /
maer ghedructe Boecken tot Romē ghebragt hadde: *Conradus
videm Germanus, inquit, excusa exemplaria Romam primus detulit.*
Ende dit verhaeld hy alsoo / siende op Polydorus Virgilius: die
nocht

Vinillustri
in Consulta-
tione Fabula
Burdacum.

Germania
Exegeos
lib. 2. ca. 47.

nochtans bande Druckerij spreekt: *Conradus itidem Germanus* a'ille, *Romam primo in Italiam attulit*, scilicet typographiam. Nu/soo veel Augustinus aengact / de waerhepd is sulchs: ende dat boeck is tot Komen in heerlick formaet ghedruckt a°. 1468. Twelck ick sekerlick weet nyt het boeck selve / berustende onder my: om de seldsaemheyd ende de ondhedde niet weynigh gheacht: jaee een peerle van een boeck. Maer Lactantius is twee jaeren daernaee ghedruckt / a°. 1470. Waer van een exemplaar oppe Librarje tot Leyden te sien is. In-middels en heeft de Perse niet ledig gestaen: maer nyt de selve winckel syn aen den dag ghekomen / Iulij Cæsaris libri superstites, Lucanus, Quintilianus, ende Apuleius a°. 1469. In't selve jaer is tot Komen mede uptghegheven Cicero de Officijs per Vlricum Han de Viennâ. Welcke Druck de hoogh-gheleerde Janus Gruterus * laudeert ende aentreckt. Van of dese Vlrick Han een besondere Druckerij ghehadt heeft / ofte met Conrad Sweynheym ende Arnold Pannartz in compagnie gheweest is / weet ick niet. Dat weet ick / dat in't jaer 1470 niet alleen Lactantius, maer oock Suetonius de vitâ XII Cæsarum gedruckt is by C. Sweynheym ende A. Pannartz. Ende in't naestvolghende jaer van 1471. de Poëet Silius Italicus: Wepde de welcke naem-kondighe Auteurs onder my berusten: ende noch Calpurnij Bucolica, & alia nonnulla, ijsdem typis excusa, quamquam sine typographi, lociq;, & temporis annotatione. De voorghewielde Gruterus ghedencht oock eens tweden drucks van Cicero de Officijs, tot Komen in't jaer 1471 gedruckt. Oppe Bibliothegue tot Drecht / soo veel my blyckt by de Catalogue bande Boecken aldaer 1608 ghedruckt / syn Biblia cum Expositione Nicolai de Lyrâ, Romæ 1472, v. voluminibus, & Martialis cum Commentarijs Domitij Calderini, Romæ 1474. Of dese van de boomoende Druckers komen / en weet ick niet. Dooz de Liefhebbers / des lust hebbende / staet sulchs te besien. Tot Komen syn oock mede int voorsz. jaer van 1474 ghedruchte Dom. Calderini Commentarij in Iuvenalem, & ejusdem Recognitio & Interpretatio Sylvarum Statij Papinij, a°. 1475. Het Opschrift staende aent eynde van Augustinus de Civitate Dei luydt aldus:

Hoc Conradus opus Sweynheym ordine miro

Arnoldusq; simul Pannartz una ede colendi
Gente Theotonicâ Rome expeditere sodales.

In domo Petri de Maximo. M.CCCC.LXVIII.

Dit selfde staet aster op de Lucanus, ende andere boecken meer.
Petrus de Maximo hadde hun met sijn broeder Francisco de Maxi-
mo het huys tot de Duckerige verleendt. Ghelick als ick sulcks
afneme uyt een ander Carmen / dat sy voor een ghewoonte had-
den aster op haer boecken te stellen. Ende ick wyghetepkendt
hebbe / van desen inhoudt :

*Ad calcem
maior. libror.
Suetonij, &
Sily.*

Aspicis illustres lector quicumque libellos,
Si cupis artificum nomina nosse : lege.
Aspera ridebis cognomina Teutona forsan !
Mitiget ars Musis inscia verba virum.
Conradus Sweynheim Arnoldus Pannartzq; magistri
Romæ impresserunt talia multa simul.
Petrus cum fratre Francisco Maximus ambo
Huic operi aptatam contribuere domum.

*Petrus &
Franciscus
de Maximis,
Rom. Ci.*

By aldien dat Augustinus de Civitate Dei het eerste boeck is dat
tot Romem ghedrukt is / in't jaer 1468, ende het waerachtigh
is dat de twee Hoog-Duytschen in't jaer 1465 aldaer de kunst
begonnen hebben in't werck te stellen ; ghelick als ons dat Vo-
laterranus verhaelt; soo isser den tijde van drie jaeren ghepasseert
ende toeghebraght soo met letteren steken en gieten / als met het
maecken ende toestellen vande Perse / ende andere instrument-
ten tot de kunst behoorende. Het jaer 1458 kan ick Polydoro
Virgilio niet wel toestaen ; nochte oock Sabellico niet / die't selfde
schijnt mede te brengen / beschrijvende de Gheschiedenissen van
de Venedische Republique onder de regeringhe van den Her-
togh Baschalis Maripetrus. * Andere brengen dit op de tijden
vande Hertog Marcus Barbadius. Van Ulrich Van die on-
gebaerlick de selfde tijde leefde / en te Romem was gekomen / al-
daer of gedrukte boecken / oft vromen van letteren uyt Duyts-
land brenghende / sulcks men daer onghelwoon was te sien /
heest de wackere ende vernuystighe Io. Antonius Campanus, Bis-
schop

** Antoine
de Verdier,
en Profopo-
graphie.*

*Io. Ant. Câ-
panus Epif-
copus Apen-
sinus.*

Schop van *Ceramo* / ten selfden tijde levende ende in de *Poësie*
 verminnende / dit naevolghende gheestig *Epigramma* ghe-
 dichte:

Anser Tarpeij custos Iovis, unde, quod alis
 Constreperes, Gallus decidit: ultor adest
 Vlricus Gallus: ne quem poscantur in usum,
 Edocuit pennis nil opus esse tuis.

Dat is / beknoptelick ende aerdigh nae de letter overgheset
 door S. A.

Men sag de Gansen Room door heur getier bewaren,

En daer door 't Fransche heyr met-een so qualijk varen:

Een 't Franzman wreekt die daed, daer mede dat hy geeft,

Dat nu de Gansē scaft niet veel te doen en heeft.

† Vlricus
 Gallus.

Desse *Epigramma* hebbe ick mede niet soo seer nae den let-
 ter / als wel nae den sin / tot meerder verclaringhe vanden duy-
 teren inhoudt / verdruyscht / ende hier by gheseld :

De Fransman quam den Haen te *Romen* eertijds maecten.

Maer als hy nu begon *Tarpeij* berg te raecten,

Ontspronghen uyt den slaep de *Gansen* met gheluydt:

De *Wacht* quam op de been, de *Fransmen* moester uyt.

Nu wreekt hem over sulks een *Vrick* *Haen* met naemen,

Die door een nieuwe vondt de letteren brengt te saemen,

En schrijft niet met de pen, maer druckt een boeck, en leert

Dat *Gansen* vlughels niet van nood' sijn, off begeerd.

*Capitulum ad Gal-
 lis Urbe, M.
 Manlius
 auctor civi-
 bus consu-
 giendi in Ca-
 pitoliū fuit,
 quadam no-
 ite clangore
 anseris esci-
 ens, Gallos
 adscendentes
 deiecit, &c.
 Aurelius Vi-
 tor, & Li-
 vius A. V.
 C. lib. v.*

Campanus, als mē siet in desen noemt *Vrick* *Gallum*, niet anders
 dan of hy een *Franchons* waere geweest / en als uyt *Gualsland*
 gesprooten: Daer hy een gebooren Hoog-*Thenscher* is. Ghe-
 lyck als dat bewijst *Wimfelingus* niet alleen / maer de naem selfs /
Vlricus *Han* de *Vienna*, staende aen 't werck van *Cicero* de *Offi-
 cijs*, by hem / of by anderen met de letteren van *Vrick* / tot *Ro-
 men* ghedrukt. Het kan wesen dat hy de letter daer opte *poin-
 sons* ghesteken / ende op't *Marisen* afghegoten hadde; maer
 ick ghelobe / dat hy selfs *Drucker* is gheweest. *Campanus* worde
 van *Wimfelingus* berispt om dies wille dat hy *Vrick* van we-
 ghen sijn toenaem (soo ick sepde) *Gallum* noemt: Daer *Han* of

Haen *Gallus gallinaceus* in't Latijn beteykend. Sijnde daerom van gheboelen / dat die dwalinghe wyt dit mis verstande ontstaen was / ende de Doctet verabuseert. Maer mijns bedunckens / is die jock-spel / soo onberhoeds niet / als Wimselingus meynt / den gheleerden Bisschop ontballen / door misduydinghe van't woordelen Han; maer dewyl de man sich Vlicus Han de Vienna liet noemen / magh sijne E. wel ghemeynt hebben dat hy gheweest is van Vienne in Brancryck / een vermaerd Erzbisdom; ende niet van Wenen, de Hoofst- Stad van Oostenryck / aen den Danoub gheleghen. Oft anders verstaen hebbende / dat de Druickers van Ments en wyt die concreyen van Duytsland quamē / heeft sijne E. willens en wetens Pleick een Fransman ghenoemd. Menghesien Moguntia, oft Maguntiacum, by de oude Schryvers onder Gualland ofte Brancryck gherekent word. *Auctores Tacitus Histor. lib. iiii. Ptolemeus Geograph. lib. xi. cap. ix. Popiscus in Aureliano, & in Prabo. Hieronymus ad Geroniam. Regino ad an. 927. Siebertus ad an. 1074. aliqz innumeri. Et Moguntiam Gallia urbem fuisse ex veterum consensu docet N. Serarius Moguntiacarum Rerum lib. i. cap. x.* Eben-eens en ist niet buyten schijn van waerheydt / dat om dier doorsaecten wille de vermaerde Druicker van Veneetgen Nicolaes Ienson, Gallicus gheseyt wordt: die welcke nochtans een Theutscher is gheweest: als wydruckelick te kennen gheeft Sabellicus *Ennead. x. lib. vi. Eleganti, inquit, literarum formā multum ceteros antecelluerunt Nicolaus Ienson, & Joannes Coloniensis, ambo Theutonici, &c.* Dese Ienson heeft te Veneetgen veel schoone Boecken ghedruickt en in fleur gheweest / A°. 1472 ende ettelicke jaeren daer nae. Men leest van hem aen sekere Opera van Thomas Aquinas / ghedruickt A°. 1480. dusdanig loff: *Nicolaus Ienson Gallicus, vir imprimis Catholicus, erga omnes gratus, beneficus, liberalis, verax, constans; pulchritudine, magnitudine, fidelitateqz imprimendi in toto terrarum orbe (pace omnium dixerim) primus; mirā etiam celeritate nostrā hac tempore, veluti singulare munus caeleste, nobis impressa Venetis dedit. Hæc fit Petrus Albus Venetus in Epistola.* Van eenighe naemkondighe boecken by hem ghedruickt / siet in't naestvolghende Capitrel. Wy keeren weder tot ons proepaast. Wy laeten ons bedruicken / als hier vooren gheseyd is / dat de

*Viennensis
Archiepiscopus
copatus.
Vienna caput
Austria.*

dat de Dantschen tot Romen drie jaeren aldus met de toestel-
 linghe vande Druckerje besigh sijn gheweest. Ten waer men
 wilde seggen dat Augustinus de Civitate Dei ende Lactantius, noch
 eens daer te booren / ende vzoegher als ick vermaendt hebbe/
 ghedruckt sijn gheweest. Waer van de exemplaren tot miñder
 kennisse niet en sijn ghekomen. Ich hebbe teghenwoordigh op
 mijn Camer een ghedructe Augustinus de Civitate Dei, toebe-
 hoorende den wel-gheleerden ende goethertighen H. Hierony-
 mus de Backere / Rechts-gheleerde / een bysonder Liefhebber
 van alle Kariteyten. Aent eynde van welck boeck aldus staer:

AVRELII AVGVSTINI doctoris egregij atq, Episcopi Hippo-
 nensis de Civitate Dei liber vicesimusssecundus explicit contra Paganos, sub
 anno Nativitatis Domini MCCCCLXVII, Pontificatus PAULI
 Papa secundi anno ejus tertio; Tertia regnante Romanor. Imperatore FRI-
 DERI Indictione XV. die vero XII mensis Junij.

GOD

DEO GRATIAS.

.AL.

Soo dese Memozie daer by ghesteld is / nae dat het werck opte
 Druckerje voleyndt is: soo ist seker / dat dese Druck een jaer
 onder is dan mijne Roomsche. Van het kan ghebeuren / dat
 die Opschrift daer alsoo by gedrukt is wyt het geschreve exem-
 plaer / dat de Drucker voor Coppe ghevolght heeft. Sulcks als
 ick weet dat wel eer gheschiedt is: Ende dieghelyke meer soo
 Franchijnen als Papieren boecken met dusdanige Memozien
 hebbe ick opte Bibliothequen gebonden; geschreven niet alleen
 voor / maer oock nae de Bindinghe vande Druckerje. Daer de
 Schrybers mede te kennen gaben / op wat tyd het boeck vol-
 schreven was ende ten eynde ghebragt. Die oock mede dick-
 wils haer namen daer by stelden. Dat hier niet en is ghedaen/
 'sy by versynnemisse / oft andersins naeghelaten. Daer ons
 niet veel aengheleghen is. 'Twaere een ghewenschte saeck / dat
 wy des Druckers naem hier by hadden / met het jaer (soodes
 eenigh ander is / dan't 1467) ende de plaets / daer t gedrukt is.
 Ingevallen dat die Opschrift / met het jaer / vande Drucker komt /
 soo is die Boeck een jaer voor't Roomsche exemplaer in't lichte

ghelcomen. Door wien / oft waer / en kan ick niet segghen. Dan
 het is waerschynelijck / dat dit Boeck by een Nederlander gheschre-
 ven / oft ghedruckt is. Dit mijn ghevoelen veronyfacht
 het woord GOD, ewelck aen't eynde staet. Waerdt een Hoog-
 Duytsch geweest / by soude GOD niet met een D gespeld / maer
 aldus GOTT gheschreven oft ghedruckt hebben. Gottes wort
 by haer / is by ons Godes woord. Andersins kan oock dit raedsel
 GOD. AL. ghedruckt werden. Soude hier onder de naem vande
 Schryver ofte Drucker wel schynen / ende verborghen wesen
 Godschalcus Alemannus? oft Godfridus Alemannus? Dit Boeck /
 als mede het ander vande Roomschen Druck / magh in plaesse
 ende waerde van een Gheschreven boeck billigs ghehouden /
 jae daer boven gheacht werden. Ghelijck als oock alle andere
 vanden eersten Druck.

Siet ! aldus ende in deser boughen hebben Conradus Sweyn-
 heym, Arnoldus Pannartz, en Vtricus Han de Vienna, de Druckerij
 binnen Romen gebraght / in't jaer 1458. nae dat Polydorus Virgi-
 lius boogzeest / en Sabellicus niet ofte weynig hier inne verscheeld:
 ofte seuen jaren na dese tyd-ranninge / als Volaterranus verhaeld:
 jae thien jaer later: als onder andere getuygenissen dese Room-
 sche Augustinus van't jaer 1468 te kennen gheeft. M. Cruſius in
 Annalibus Suevicis, ubi * supra: *Tractata Typographia. Inquit, anno 1469*
 * Vide cap. 10, & 12. *Rome ab Vtrico Hanhermanno. Hier schijnt dat Vtrick hier hooren*
 gemeld / de by-naem van Hanherman soude gehadt hebbe. Naer
 neen: Dese plaets des Chronijck-schryvers is bedorven / en qua-
 lijk ghedruckt. De onstellinge sult ghy aldus nae mijn herstel-
 ling moge wegnemen / voor Hanhermanno schryvende Han Ger-
 mano. Dat gaet soo vast als een muer. D'Aureur siet op d'Of-
 ficia Ciceronis per Vtricum Han de Vienna tot Romen ghedruckt
 in't jaer 1469. Van dewelcke hier boven.

Alhoewel ick gheen ouder Roomsche drucksels ghesien / oft
 swaeres hebonden hebbe te veruſten / nochtans magh tot Ro-
 men wel eerder ghedruckt wesen. Menghesien El. Spartianus, cum
 reliquis Historie Augustae Scriptoribus, te Milanen in't jaer 1465
 ghedruckt is. Ghelijck als sulcks † Claudius Salmastius voor al de
 wereld ghetuygt. Doch soo bescheidenlijck en steld hy't jaer
 niet:

* In Ani-
 madverso-
 nibus ad il-
 los Auctores.

niet: Waer gheeft het genoeg hier mede te kennen. Isaacus Casaubonus hadde tot de Verbeteringhe van die Historia Augusta een oude Venereesche Druick ghebruyckt / van den jaere 1490. Den selfden Druick den eersten noemende. Waer over Salmasius Casaubonum berispende / seydt dat hy een Milaenschen Druick van Francisco Iureto te leen hadde / gheheele vijffentwintigh jaeren voor de Venereesche ghedruckt. Dat soude wesen 'tjaer 1465: Wy aldien Salmasius niet en mist: ende dit Opschrift wyt de geschreeven Coppe niet en is ghenomen. Waer van ick wel eens sekerlick wilde berecht wesen.

Tot Napels heeft Sixtus Rufinger van Straetsburg de Druickerije ghebraght / in 't jaer 1471. nae de verclaringhe van Wimselingus. Ick hebbe van sijn handwerck Auctorem De viris illustribus, & Sexti Rufi Breviarium Historiae Rom. in Quarto / daer aen 't eynde staet: SIXTVS RVESINGER. Waer de plaerse / nochte oock het jaer en worden daer niet wtyghedruckt.

Omtrent de selfde tijdt druckte Nicolaus Ienson te Venetegen. Van dewelcke wy een luttel hier te booren hebben ghesproken / ende van meeninghe sijn terstondt nae dit Capitel noch te handelen.

Albaer heeft mede de Druickerije opgesteld de wijs-beroemde Aldus Manutius Basianus, sijnde een Romeyn van gheboorte. Hy begon te Venetegen Griekische ende Latijnsche Boecken te drucken omtrent het jaer 1490. Ghebende sijn werck een bysondere luster ende volmaecktheyd: soo door het wtyghelesen papier / als door wytermaten wel ghestelde letteren; Ghelijck als de wercken noch heden opten dagh sulks overbloedelick bestuyghen. Dese blyctighe ende gheleerde man spande de croon van alle de Druickers die vanden beginne af gheweest sijn / ende by sijn leben inder tijd waren. Nu noch maer van weynige / alhoewel niet in al / verwonnen ende overtrest. Ita tamen, ut omnibus in rebus quidquid exacti, quidquid pulchri, quidquid denique boni appareat, idipsam Typographia Aldina nomine ex proverbio nuncupari soleat. Gheen kosten heeft hy aende konst ghespaert / geen moeyten ende arhepde ontsien. Ter weecke druckte hy ten hoogsten twee bladeren: daer men nu soo veel alle daghen op een Druick

Angelus Ro-
cha Biblioth.
Vaticana p.
412. Quere
de eode vi-
de p. 403. &
L. Guicciar.
dinum in
Harlemo.

dyckit: maectit eens gissinghe / hoe sloopdigh daer't te wercke
gaet / ende wat verskil datter is tusschen de huydenaegsche
ende d' Aldonsche sunberheyd ende naerstighepdt. Daer / ey-
laes / hoe dijn synse ghesapt / die niet hem in werenschap van
Griechs ende Latijn ghelock zyn! Allen menschen is wel ken-
nelick / wat hy voor een man gheweest is: hoe pberende ende
de saeck beherrighende! alleenlick d'eere ende het gherief der ge-
meynten soeckende. Soo oprecht / soo volmaecte / soo net ende
sunber is sijn werck gheweest / datmen over al seyde dat Aldus
silbere letteren ghebruyckte. Dat hy / gelock ick nu geseydt heb-
be / omccent' tjaer 1490 begonnen heeft te drucke / staet ons te be-
mercken aen sekere sijne Dooz-reden gesteldt voor't Boeck ghe-
naent †

† *Theaurus
cornucopiae,
© Horti
Adonis.*

*Aldipre-
clarum de
studio suo
testimoniū*

† *Θησαυρός κέρως ἀκαθάριστος, καὶ κήποι Ἀδωνίδου*, tot Venetigen ge-
druckt a. 1496. alwaer hy selfs getuygt dat het vooz. jaer 1496,
het sebende jaer is / dat hy t' Druck-antyt by de hand genomen
hadde. Aenbanghende daer de Dooz-reden aldus: *Dura qui-*
dem provincia est, barbarum literarum studiosi, emendatè imprimere La-
tinis libros: durior, accuratè Gracos: durissima, non depravate vel hos vel
illos duris temporibus. Quanam lingua curem ipse imprimendos libros, &
quo tempore, videtis. Postquam suscepi hanc duram provinciam (annus
enim agitur jam septimus) possem iurejurando affirmare, me tot annos ne-
horam quidem solide habuisse quietis. Pulcherrimum utilissimumq; esse
inventum nostrum, omnes uno ore dicunt, laudant, predicant. Sit ita certe,
inveni tamen ipse quo excrucier modo, dum vobis prodesse cupio, bonosq;
libros suppeditare. Lotwijs Guicciardijn meynt dat aller eerst van
Aldus Griechs ghedruckt is. Soo en souden dan voor het jaer
1490 gheen Grieksche boecken door den druck ghemeen ghe-
maectt sijn. Dooz aen de Grieksche Suidas te Milanen ghe-
druckt in t' jaer 1499. spreeckt Ioannes Maria Catanæus: Quis post
hanc divinam Imprimendi artem, librum aliquem suis undique numeris ab-
solutum publicavit? nisi characteribus decoris insignitum? emendatore op-
timo illustratum? utilitate publicà necessarium? Ego autem non nega-
verim jam plurima utriusque lingua volumina per eruditos in lucem ve-
nisse, que splendoris multum & utilitatis secum attulere: sed qui eam,
quam Suidas Gracus absolutionem sit consequutus, nullum facile contem-
derim. De Grieksche letteren tot dit werck hebben ghesneeden

Ioannes

Ioannes Bifolus ende Benedictus Mangius, Carpenfes: om haer er-
 barendheyt en vernuft hier toe gheroepen van Demetrius Chal-
 condyles, die tot het correct uytgeven van Suidas, ende de nieuwe
 letteren daer toe/grooten arbeyd ende blijt aengeleyt heeft. Soo-
 der yemand vande Liefhebbers meer begheert te weten vande
 twee yemuntende / ende onlangs by ons ghenocmde / Letter-
 fuyders / die gae (raede ick) tot Chalcondyli Griekifche Boor-
 reden: ende laet hem daer van onderrechten. Maer aengaende
 den druck van Griekifche boecken / dat die aller eerst by Aldus
 fouden uytghegeven fijn / daer in doolde den Edelman van Flo-
 rence Ludovico Guicciardini. Want voor het jaer 1490, doe
 Aldus begon te drucken / is tot Florence in't jaer 1488 de Doet
 Homerus ghedruckt / met redeliche fchoone Griekifche lette-
 ren / editore Bernardo Nerilio. Noch meer andere boecken fijn
 voor die tijde uytghegeven / hier te lang om te verhaelen. Ick
 fal hier liever Stellen het Opfchuyft vande Winckel ende Dru-
 kerij van Aldus / voor de deure van fijn Camer met groote let-
 teren gheschreven / tot afweeringhe vande importyne Besoec-
 kers / die hem mogten in fijn befoignes flooren ende beletten:
 ende dan dit Capittel befluyten met feter Gedicht / dat ick denc-
 kende op het Debyl vande hoog-ghemelte Aldus / ende lettende
 op de fchielicke uytghebers van haere onrype beufelachtighe
 boecken / die den Lefer walginghe / ende den Auteur selfs leet-
 wesen haeren / dees voozleden daghen ghemaect hebbe. Och /
 off dat felne my niet mede en raecte / ende hier oock plaets
 hadde? De heufche vermaninghe van Aldus / in plaets van een
 Deurwachter / luyde als volght:

FESTINA
 LENTRA.

Nam valde
 tumulua-
 rius est hic
 nofter Com-
 mentariolus
 & paucula-
 rum hora-
 rum.

*Quisquis es, rogat te Aldus etiam atque etiam, ut si quid est quod a se
 velis, perpaucis agas. deinde actutum abeas: nisi, tanquam Hercules, de-
 fesso Atlante, veneris suppositurus humeros: semper enim erit, quod tu agas,
 & quotquot huc attulerint pedes.*

ALDUS wilde niemant vergeefs toe laten: die hem quam be-
 soecken / moest het cozt maecten / ende terfcond weg gaen: ten
 waere dat yemand quam om den vermoeden te onderbanghen
 ende te helpen. Want daer altyde werckte ghenoech was.

P. SCRIVERII LAVRE-CRANS
Flamenspraeck ober sekere Schilderij
Ofte ontwerp daer van'

Tusschen een Poëet ende een Schilder.

Poëet. **S**Egt, Schilder, wat magh dit voor een Goddinne wesen?
Mer dat ghelettert kleedt? off staet het daer te lesen?'

Schilder. Het is de DRUCKERY. Poëet. Wat Stad leyt in't verschiet?'

Schilder. 'Tis HAERLEM, die de Konst gebragt heeft in het licht.

Poëet. Wie sijn, die om haer staen? Schild. De MUSEN alle negen.

† Symbolum Poëet. Dus met een † slang omringt? Schild. Door haer sij t levē kregē,
ateraitatis. En d' Eeuwigheyd te loon Poëet. Die mer t laurieren loff
Erken ick nu, dat is het hoost van t Maegden-hoff,

APOLLO ansen Godt. Maer, segt wie daer beneven
Sit aen de rechter handt? Schild. Hem is te recht ghegheven
Van lauren. Laurens naem: de Vinder vande Konst,
Apolloos crans wel waardt, en al der Goden jonst.

Poëet. Is t LAVRENS COSTER dan? Schild. Jae. Poëet. Die
held moet bekliven,

Die ons soo heeft bevrydt van t lang-verdrietigh schryven:
Die onse Boecke-kas verheerlickt en verruyckt,
Soo dat de burgher-man den Koning niet en wuyckt.

Maer, Schilder, segt toch voort: wat Vrouw is daer gheseten
In t aensicht soo mismaeckt, als of sy had ghekreten?

† Penitētia, Schilder. 'Tis † METANOEA, Heer, van my dus afghemaeld.

Poëet. Die Cicero niet kend, en dus de Grieck vertaeld,
Hoe! noemt ghy haere naem? Schild. Ik hebt van die het weten
Ick hebt van uws ghelyck: en wy sijn schier Poëeten.

Poëet. Al lacht ghy soo wat heen, het is de waerheyd aock,
Ghelaost my, Schilder, u en streel ick nocht en stroock;

Ghy hebt de sin ghevat. Schild. Maer ghy hebt meer ghelesen,
Seght, wil du volckjen niet dus by den and'ren wesen?

Poëet.

ICK hebber wel ghekendt die met te spaer berou,

Nae hertseer en verdriet, eerst leerden dese Vren.

Sy stellen metter haest, en sonder te erkaunen

Een boeck met eenen sett. Dit brengt haer in benauwen.

In corten ist haer leet, dewyl't niet hangt, off kleeft,

Dewyl het werck maer is ghedootverwt, en niet leeft.

Niet als't behoord ghesteldt. De Venusijnsche snaeren

Die hoorrûmen sonder vrugt: sijn raed die laetmen vaeren.

Te blocken neghen jaer soe over eenen boeck,

Dat walter veel te swaer: drie weecken is ghenoech.

Als't boeck is aen den dagh vervaerdicht en ghegheven,

Soo voelen sy met smert wat datter is bedreven.

Och! was't dan niet te laet! Och! dat de Sor met sou

Op-eeten moght het gheen sijn dwase pen nyt spout.

Och! hadd' by op het Merck van *ALDVS acht ghenomen,

Hy was in sulck verdriet niet blindelincs ghekomen.

Och! hadd' by daer ghelet op d'inhoudt en t berecht,

Hoe dat de snelle visch om't ancker is ghevelecht.

Och! hadd' by het Devijs met aendacht daer ghelesen,

De arme knecht en sou nu soe bemant niet wesen.

Die hier met lanck saemheydt sich haest, en soerjes gaet,

Raeckt binnen't Huys van Eer; die loopt, die komt te laet.

Horatius De
Arte Poë-
tica.

* Aldus Ma-
nutius Civ.
Rom. mel
gentium, &
typographe-
rum carbu-
culus.
" Delphinus.
FESTINA
LENTE.

LEGENDO ET SCRIBENDO.

Harlemi 15 Augusti, 1628.

HET XVI. CAPITTEL.

Register van ettelicke oude Boecken, in verscheyden Steden van Italien ghedruckt, met de namen vande Druckers daer by.

Bhalven de voorverhaelde Boecken ende Druckers / sijn noch heel voeg in andere verscheden Steden van Italien de winckels vande Boeck-druckerey gependt. Daerom ist / dat ik in mijn Poëtische Door-reden seyder

*De Konst vloog door het Rijk, en bleef niet inde paelen;
En datmen anders sou van Haerlem moeten haelen,
Dat haaldemen van Ments. Te Romcn, te Milaen,
In and're Steden meer begon de Pers te gaen.*

*Ptolemai
Geographia
Lat. cu sa-
bulis, Roma
1480.*

Soo veel Roma belangt / dat hebben wy in't voorgaende Capittel wydsloopig vanden beginne af opgehaeld; ende van Milano niet ghesweghen: spreekende van een Boeck / dat daer gedruckt sonde wesen ^{o.} 1465. Volgt nu / dat oock daer in't jaer 1471 Festus Pompejus De verbor. significat. ghedruckt is. Ende Francisci Philelfi Satyre in't jaer 1476, by Christoffel Waldarpher van Regensberg d'aller volmaectste meester inde kunst; ghehijck als het Opschrift ende de Titul aen't eynde medebringht. Noch is daer ter stede gedruckt de vermaerde Historie-Schrijver Titus Livius, arte & impensis Philippi Lavagnia, in't jaer 1478.

*† Emenda-
tionum lib.
2. cap. 54.
† Feltræ.
* Matthiam
Moravum,
Neapolita-
nū typogra-
phum mire
extollis in
Epistolâ ad
Ferdinan-
dum Regem
Iunianus
Major, circa
an. 1480.*

Delwelcke gehouden wordt voor den oudsten en eersten Drucker: Maer by Franciscus Robortellus + lese ick van een Livius à Victorino + Feltrensi correctus, & impressus à Vendelino, ^{o.} 1470. Soo dat dese den Milaenschen Drucker in ouderdom acht jaeren te boven gaet. Donatus Bossius de Archiepiscopis Mediolanensibus is te Milano ghedruckt in't jaer 1492. Wanneer de Druckerge tot * Napoli ende in Venesia ghebraght is / hebben wy hier voort oock verthoont / ende aenghewesen dat tot Veneetgen Nicolaes Ienfon Hoog-Druycker / hoewel Gallicus ghesegt / de voornaemste Drucker is gheweest. Hy druckte in't jaer 1472 met seer schoone letteren / en in heerlick formaet / C. Plinij Naturalis Historia libros. Ende

Ende by hem is ghedruyck in't jaer 1476 ^{"Memorie Hieronymus Magius,} "Emilius Probus (sive ^{potius} Cornelius Nepos) De vitâ Excellentium, &c. **E**n in't selve jaer is tot Venetegen ghedruyck Nonius Marcellus, industriâ & impendio Nicolai Ienson Gallici. **E**n Thomas Aquinas De erroribus Gentilium is by den selfden Ienson in't jaer 1480 gedruyck. Daer hy ghenoeindt werd Impressor præstantissimus. Maer en denckt niet dat hy ondertusschen stil heeft gheseten: alhoewel wy van sine andere Drucksels nu gheen ghewagh en maecten. Te Venetegen hebben omtrent die tijdt/ ende coets daer nae / noch andere Druckers in fleur ghetweest. De hooytrefselicke ende hoog-gheleerde I. Gruterus heeft gedruyckte Orationes Ciceronis ex Venetâ editione anni 1473. Prisciani Opus Grammaticum impressum Venetijs impensis Marci de Comitibus, socij; ejus Girardi Alexandrini, 40. 1476. Eodemq; anno Biblia Hieronymi, sive Vulgata, ibidem impressa per Franciscum de Hailbrun & Nicolaum de Franckfordiâ, socios. **O**nder andere waeren oock doe bekende Andreas de Paltachis Catarenis ende Boninus de Boninis, socij. **B**y dewelcken in't jaer 1477 Aulus Gellius ghedruyck is: ende in't jaer 1478 Laurentianus. **N**och waeren bekende Dirck van Reynsburg ende Reynout van Ninneghen / by de welcke op't jaer van 1477 ghedruyck is Bonaventura super Secundum Sententiarum. **E**nde tot Venetegen is ghedruyckt Valerius Maximus Boni Accursij Pisanani 40. 1478. Horatius impressus Venetijs per Philippum Condam, 40. 1479. Iuvenalis Dom. Calderini, 40. 1482. Eodemq; anno Val. Maximus cum Omniboni Leonicensi Commentarijs, typis Ioannis de ^{"Foris.} Forlivio. Apulejus & alia Venetijs impressa circa annum 1485. **V**an Erhard Radrolt/ die van Augsburg tot Venetegen ghekomen was/ ende druckte 40. 1485, hebben wy in't Twaelfde Capittel ghespyooken. Raineri Pisani Pantheologia impressa Venetijs curâ & impensis Hermanni Lichtenstein Colonienensis 40. 1486. Eodemq; anno Ovidius per Bernardinum de Novaria. **I**n't jaer 1488 is te Venetegen C. Val. Catullus cum Antonij Parthenij Veronenfis Commentarijs gedruyck by Andreas de Parascichis: Ende Ciceronis Epistolæ Familiareæ cum Hubertini Clerici Crescentinatis Commento per Bernardinum de Coris Cremonensem, 40. 1488. **I**n't selve jaer was daer oock Drucker Antonius de Strada. **M**aer soo ick wilde

alle de **Druick** op tellen die te **Veneetgen** doe waeren/ ende in
sonderheydt die welcke tusschen 't jaer 1490. ende 1500 gheweest
sijn / de zagly soude nu te royt vallen / ende dit papier te kleyn.
Dier jaer nae dat **Plinius**, hier vooren verhaeldt / gedruickt was
by **Nicolaes Jenson** / is oock de selfde **Auteur** tot **Parma** ghe-
druickt / *Auctu & impensis Stephani Coralli Lugdunensis*, a°. 1476.

† **Tamisijs**. † **Te Trebizi** is de **Druicker** broeg aenghevangen. Want daer
in 't jaer 1469 ghedruickt is **Polyphili Hypnerotomachia**. Van
welck **Boeck** de hoog-ghelerde † **Vossius** handelt/ wylt de byess
van **Balthazar Bonifacius** aenden doorduchtighen ende bysonderen
Liefhebber der Gheleerden / den **Heere Dominicus Molinus**, tot
Veneetgen. **Te Trebizi** is acht jaerē daer nae gedruickt **Iunianus**
Majus *De prisorum verborū proprietate*, in 't jaer 1477. by **Bernard**
van **Keule**. en noch aldaer het selfde **Boeck** drie jaerē daer nae a°. 1480.
by **Bartholomeo Confalonerio** van **Brescia**. *Terentius cum*
Donati Commentario a°. 1477. by **Harmaw Lichtenstein** : die na/
re **Veneetgen** metter woon trock / en druckte daer in 't jaer 1486.
ende 1494. **Te Trebizi** sijn noch ghedruickt **M. Anruē Seneca**
opera, a°. 1478. ende **Plautus Georgij Alexandrini**, a°. 1482. Tot
Ferrara **Andelonis Astrolabium**, a°. 1475. Tot † **Bologna** † **Ma-**
niliij poēta **Astronomicon**, a°. 1475. thien gheheele jaeren voor dat
Bonincontriana Editio in 't licht ghekomen is. Tot † **Brescia** **La-**
cobi-Philippi Bergomatis Chronicon per **Boninum de Boninis**, a°. 1485.
ende a°. 1486 **Lucani Pharsalia** cum **Omniboni Leonicei Vi-**
centini Commentarijs. De welcke **Lucanus** mette voornoemde
Commentarien in 't selfde jaer oock te **Veneetgen** ghedruickt is.
Daer te vooren noch in **Italien** van **M. Pantagatho** wylt gegeven:
ghelick als de **Druick** van **Brescia** laet verlynden. Tot **Verona**
is gedruickt **Iosephus De bello Judaico** per **magistrum Petrum Mau-**
fer Gallicum, a°. 1480. Tot † **Mantona** is ghedruickt **Eusebij Hi-**
storia Ecclesiastica, a°. 1479. Tot † **Reggio** in 't jaer 1481 **Catul-**
lus, **Tiballus**, **Propertius** accuratissima impressi, auctoribus **Prospero**
Odoardo & Alberto Mazali, **Regiensibus**. Tot † **Siena** **Libri**
Elegantiarum Laurentij Vallae, ten huuse van **Meester Henrick**
van **Keulen** in 't jaer 1487. En tot **Florenten** is gedruickt in 't jaer
1477. Waer van in te sien is de **Bibliotheque** van **Gesnerus**/
sulck

† **Tamisijs**.† **De Histo-**
rica Latinis
pag. 338.† **Levilap**
ibi est.† **Bonomia**.
† **Meminit**
Caspar Bar-
thius Ad-
vers. lib. 1.
cap. 8.
* **Brixio**.† **Mantua**.
† **Regijepidi**† **Sena**.

fulchs als die Simlerus geaugmenteert en verrijcht heeft: Alfonso, &c. † Gesnerus heeft selfs ghesien Diogenis Cynici Epistolas Lat. per Franciscum de Accoltis Aretinum I. C. Florentiae excusas a^o. 1487. Hy ghetuyge noch dat tot Napoli ghedruckt is seker Boeckten van een Onghenoemden Autere De Thermis Puteo-
 forum, &c. a^o. 1475. Siet! dus is de Druckerje door Italiën verspreydt gheweest. Meer andere Boeckten/ende plaetsen/daer ghedruckt is omtrent die tijden/ die ick voorsz. genomen hebbe/ soude ick konen by-brenghen: Maer die Register soude selfs een Boeck werden: Ende het en is niet wel moghelijk te verhaelen hoe wijs en sids COSTERS † Haen sijn bederen verspreydt heeft: Jae/ tot in Siciliën toe. Alwaer int jaer 1476 Hebreusch (grootelick om te verwonderen!) ghedruckt is. Onder de Griensche/ soo mer de hand geschreven/ als gedruichte/ Boeken/ die de Heere Iosephus Sealiger, loffelijker ged^e. tot Leyden het recht der naturen betaelende/ by testamenten de Bibliothecque aldaer besproocken ende ghelegateert heeft/ is een Boeck voorsz. hondert en twee-en-vijftig jaeren in Siciliën ghedruckt: Na-
 mentlick Grammatica Mosis Kimchi. Ghelyck als myn dir aenghe-
 diende hebben de hoog-ghesleerde ende eerwaerdighe Heeren Heynsius ende De Dieu. Maer op wat oord van't grootste Ey-
 landt des Midlandschen Lees/ ende in wat Stadt die Hebreusch-
 sche Druckerje gheweest is / en hebbe ick tot noch toe niet ver-
 haen. Ick weet dat daer drie Steden sijn met Griez-Wisdom-
 men versien / Panormum, Messana, & Mons Regalis. Onder
 welke laetste tot Catania soek een Academie is. Off daer dese
 Moses Kimchi, off te Siracosa, oft op Malta, oft elders ghedruchte
 is/ weet ick niet. Dat weet ick / dat d' eerste Hebreuschsche Bibel
 te Pisauren in Italken / onder 't ghebiedt vande Venetianen/
 ghedruckt is/ simul in folio, & in quarto, a^o. 1494.

† Vide ejus
 Bibliothecam
 magnam.

† Viricus
 Han, de quo
 precedente
 capite.

Prima Bi-
 blia Hebrai-
 ca impressa
 Pisauri.
 1494.

HET XVII. CAPITTEL.

Dat de Druckerije tot Romen ende in Italiën niet eerder dan in't jaer nae Christi gheboorte MCCCCLXVIII. ghekomen is.

Siet het 15.
Capittel.

Ick hebbe hier vooren my teghen Sabellicus ende Polydorus Virgilius wederhoorig ghehoondt / ende mijn segghel aen haer woorden niet konen steken / daer sy segghen dat de Druckerije tot Romen in't jaer 1458 opghelomen soude wesen. Jae / nu als ick de saeck ende alles dat daer toe diende / ende eenigins soude moghen beweghen / wel naerstelick overleggh ende beveyns / dunckt my dat oock selfs Volaterranus niet sijn jaer van 1465 gheen ghelooft en meriteert : ende acht billigs dat in syne veel-tijds onachtsaeme Commentarien voor het jaer 1465, hersteld behoort te werden het jaer 1468. Op welck jaer mijn Augustinus ghedruckt is ende uptghegheben. Soodanig ghevoelen sijst ende sterckt in my 't gheen ick beschreven vinde van Gerrit Praet den Gouwenaeer : die welcke / nae dat seker jonghe Dochter van Sevenberghen upt hem bevrugt was / en syne vrienden en maghen dit huwelick niet en wilden toestaeln / witten lande van Holland vertrockē sijnde / sich tot Romen met schijnbe geneerde: want doe (a^o. 1465) de kunst van Boeck-druckē noch niet bekend en was / en hy de penne geluckelick voerde : in't Grieks ende Latijn sijniges ervaren. Hy hoorde den leeraer Guarinus / ende volgde de Ghelcerden / daer Romen doe wonderlick af berien was. Alle de goede Auteurs hadde hy met sijn hand afsghescreven / &c. Dit ende meer segt die gheene die doe in sijn moeders bijnck beholten gedraghen werde / ende gebozen sijnde een eenwig licht niet alleen van ons kleyn Holland / maer van Europa; jae handen ganschē aerdbodem geworden is. Dit segt van sijn Vader Gerrit Gestrits soon / oft / soo de naem over de Wereld beter klinckt / Desiderius Erasmus Rotero-damus. Derhalven behoude ick 't jaer 1468. Wat van Spartianus tot Milanen ghedruckt in't jaer 1465 boorts te oordeelen is / stelle ick upt tot naerder ondersoekinghe ende berechtinghe.

Auctor ipse
Erasmus in
Vita sua, hanc
de patremem-
oriae pro-
dens.
Nam tum
nondum
erat ars ty-
pographo-
rum, ipse
sima Erasmi
verba.

HET XIIX. CAPITTEL.

D'aller oudste gheheughenisse vande Druckerije
by de History. schrijvers, ende andere.

Voerwaer het is grootelicks te verwonderen / dat
van soo bysondere konst ende inventie / als de Druk-
kerije is / niet meerder ghetwage in ouden tijden en is
ghemackt. By aldien tot Ments in't jaer 1442 ende 1450
Boecken ghedruckt zyn: hoe magh doch het loff daer van afcer
weghen ghebleven sijn! Waer by konit het dat selfs de Chro-
nijk- Schrijvers ende de gheleerde luyden van dien tijden / om-
angesien de overbloedige vruchten die hun door de konst ston-
den te verwachten hier van nochte en reppen / nochte en voeren!
Hoe / niet een woordt by den even- tijdighen Matthæus Palmerius
Florentinus in sijn Chronijk / gebracht tot het jaer 1449. Niet een
woordt by Antonius Florentinus in sijn Chronijk / gebracht tot het
jaer 1459! op't welck hy deser wereld overleden is. † Niet een
woordt by Flavius Blondus! die gestorven is † in't jaer 1463. Niet
een woordt by Ioannes Gobellinus, in sijne Commentarien vande
Ghedenckwaerdigste Gheschiedemissen / die ten tijde van de
Paus Pius II boorghhevallen sijn! Welcke Paus vanden vlep-
sche ontbonden is in't jaer 1464, ende hy Gobellinus doe in le-
ben was. Niet een woordt by de vooz. Pius selve in sijne schrif-
ten! Niet by Nicolaus de Cusa, overleden in't jaer 1464. Wel-
hoe konnen daer van stil staen ende swijghen Iacobus Picolomi-
Cardinalis in sijne Brieven omtrent dien tijden gheschreeven. † Papiense.
Bartholomæus Platina in sijne Historien en levens der Pausen!
die te Rommen aen de pest † starff in't jaer 1481. Edoch Cardina- † Oude 70.
lis Picolominæus in den brief aen sijnen Heef Christoffel / ghe- jaeren.
schreeven in't jaer 1473, schijnt te spreken van nieu- ghedruacte † Gruterus
Boecken. † Orationes Ciceronis, inquit, & Ovidij opera apud librarium Venete Edi-
sunt: miniatæ & ligatæ mistentur ad te. Cicero ende Ovidius, seyd tionis memi-
hy / sullen u toe ghesonden werden / soo haest die ghebonden / nis, an. 1478
ende de rubriken gheschilderdt sullen weien. Rubriken / sijn de
M
groore

groote Capitael-letteren; die men van ouds niet pleeg te drucken / maer met rooden ende blauwen inct daer by schilderden / met noch meer andere ornamenten: ghebende het werck een oog ende luster. Van Platina wordt mede gheschreven / dat hy de Bindinghe vande Druckerije soude Jehan Faust toe-eggen omtrent het jaer 1452. Gilbertus Genebrardus in Eugenio PP. Platina, inquit, & ferè omnes tale inventum referunt ad Johannem Faustium Moguntinum, sub annum 1452. Wat salmen vande rest segghen? sy hebben het versuynt: het en heeft gheen pas gegeven vande Druckerije / noch doe soo heel niet bekendt sinde / te spreken. Andere sijn niet versuyntigh gheweest die stuck ter eerren aen te roeren. Matthias Palmerius Pisanus in't Verbolg van Palmerij Florentini Chronicon: Fuit, inquit, ars haec propè divina per totum ferè orbem propagata circiter annum 1457. Dese Palmerius Pisanus heeft die boozz. Continuatie gebracht tot op het jaer 1481. doe hy oock leesde. Io. Ant. Campanus † Bisschop van Abuzzo oft Terramo / van dewelcken wy hier booren eerlick ghesproken hebben / in Epigrammate suo de V. lrico Gallo. Iunianus Majus Neapolitanus in † Epistola ad Ferdinandum regem: Nunc demùm viri singulari ingenio pradi, inquit, omniq. doctrinâ armati, tanquam in subsidys positi, & occurrunt Barbarorum colluviani, & Latina studia in pristinum pubertatis florem restituunt. Accedit adhaec, quòd Germani solerti ac incredibili quodam invento NVPER novam quandam imprimendi rationem invenerunt. Hæc ille circa an. 1477. Van dese Konst heeft / nae de ghetuyghenisse van † Irenicus, eenen seer loffelicken Brieff gheschreven Nicolaus Perottus Archiepiscopus Sipontinus, ad Franciscum Guarinum. Salebam, inquit, mi Francisce, atati nostræ gratulari, quasi magnum quoddam & penè divinum beneficium hac tempestate adepti essemus, ob novum scribendi genus è Germania NVPER ad nos delatum. Videbam enim tantum uno mense ab uno homine hoc tempore imprimi literarum posse, quantum vix anno scribi aliàs à plurimis potuisset. Quod uno versu Campanus noster Aprutinus Pontifex elegantissime scripsit: Imprimat ille die, quantum vix scribitur anno.

Ex quâ re tantam brevi tempore librorum capiam sperabam, ut nullum super futurum esset opus, quod vel ab inope & egeno homine posset am-
A°. 1460, plus desiderari, &c. Dese Perottus bloeyde op die tijd / ende stacff
een ghe

† Episcopus
Aprutinus.

† Prefixa o-
peri De pris-
cor verbo-
proprietate.

† Germania
Exegeseos
lib. 2. ca. 47

een geheel oude man. Ende noch (nae dat ons de boomoemde Irenicus te kennen geeft) heeft vande Konst van Boecke-Drucken een Brief naerghelaten. Franciscus Philelphus van Ancona/ghelaurierd Poëet ende Ridder/ *ubi suo tempore repertam esse hanc artem ostendit, & quasdam literarum formulas nominat, & inventores hujus aeternâ laude aestimat.* Philelphus was geboren in't jaer 1398, ende starff in't jaer 1481, sijnde nu tot den ouderdom van drientachtig jaeren ghekomen. Philippus Beroaldus, die te Bologna in't jaer 1450 ghebooren / en in't jaer 1510 gestorven is / verheft ten hemel toe Dapschland om dese Konsts wille in seker sijne Carmen. Maer oft oock andere haer debuoir ghedaen hebben / staet te besichtighe. Ick sal renighe van haer aengewesen heb-
 vende dit Capittel besluypen / ende hier mede ophouden. Nicolaus Clopper Canunnick toe Eindhoven ²⁰. 1472, in Florario Temporum. Ioannes † de Hagen in sijne Chronicken / die hy heeft ghebragt tot het jaer 1471, ende in't jaer 1475 deser wereld overleden is. Anonymus in Chronico magno Belgico, twelck epndicht / ende met dat oock sijn leven / in't jaer 1474. Aegidius de Roya in Annalibus Belgicis, perductis ad an. 1478, quo & obiit. Thomas Bassinus in Historia de Ludovico XI Galliarum rege, & Carolo Burgundiae Duce, circa an. 1480. * Iacobus Ticinensis in Commentarijs suorum temporum, sub Pio II P.M. à quo Cardinalis creatus. † Hieronymus Albertucius Bursellus in Chronico ab origine Mundi usque ad an. 1491. weynigh jaeren daer nae tot Bologna in sijne Vaderstad ghestorven. † Baptista Ferrariensis, die wel erbarene ende veel-versochte Historie-Schryber / in sijne Historia Florida, ghebraght van Christi gheboorte af tot sijne tyden. Hy leesde in't jaer 1494. Ende dit sijn meesten deel onghemeene Boecken / ende niet licht om te bekomen. Eenighe weer ick dat door den Druck gemeen gemaeckt sijn / maer daer van regentwoordig ontbloot sijnde / moeten wy roepen met de riemen die wy hebben. Die soo gheluckigh is / ende tot dese stomme meesters een bynen toegangh heeft / magh eens onderstaen wat sy van de Druckerge ghevoelen.

Verba sunt Irenici.

Alias de indagine.

Laudatur à Leandro Alberto in Italia sua.

† De hoc Vossius ex Leandro Alberto, De Histor. Lat. Lib 3 cap 8.

† Vide de eo Lang. in Chron. Cim. tit 105, & Tribem.

HET XIX. CAPITTEL.

Affcheyde van Italien, naer Nederlandt: met
het vertoog van eenighe oude Drucke-
rijen aldaer.

Het is nu meer dan tijdt dat wy Italien verla-
tende nae huys keeren. Is Italien ons soet ende liefes-
lich ghetooest; loffelicker ende billicker ist/ dat wy ons
waerde Vaderland ongelijck soeter ende liefelicker achten.

Mijn Vader-Stad roept my, nae Haerlem moet ick hooren.

't Landt treckt (ick weet niet hoe) vandaer wy sijn ghebooren.

Die soete haughenis is 't soetste datmen vindt.

Ons hart en ons ghemoed gheen bandt soo krachtig bindt.

Wegh dan schoon Italien / wegh Roma swerelds pronck/
en vuchtbaere Hoorn van on-eyndliche gheleerde leckern/ en
weelde; wegh Brancryck / wegh Spaengien / wegh Enge-
land / wegh alle andere wytheemische Ricken / en Dorstendoms-
men. Ghy en hebt hier van my nu niet te verwachten / dat ick
ulve Druckeryen ophaelen ende groot-maecten sal. De liefde
van myn liefste Vaderlande bekoort my boorts te blyben bin-
nen de paelē van dat oud vermaerde en loffeliche Batavia. Of so
ick daer buyten trede/ dat sal vondsou her wesen/ ende in onse
buurt. Ghelijck als ick van meyninghe ben alhier aenteycke-
ninge te doen van enighe Druckeryen die by ons Doorvonderen
tijden hier te lande gheweest sijn. Historia Scholastica super N. T.
auctore Anonymo, is tot Utrecht ghedruckt by Meesters Ni-
colaes Ketelaer ende Gerard de Leempe/ in't jaer ons Heeren
1473. Tot Utrecht is mede in't jaer 1480 ghedruckt Fasciculus
Temporum op onse spraecke vertaeldt/ by Jan Veldenaer / van
dewelcke Drucker wy hierna e breeder sullen spreken. Ende
Gerhard Keelwich van Utrecht druckte tot Wents in't jaer
1486. op dat jaer in't licht brenghende [†]Itinerarium Hieroso-
lymitanum Bernardi de Breitenbach, in't Latijn; ende in Duytsch/
doch sulcke sprake die wy Nederlanders oock verstaen konen/
in't

† Auctor ipse
vixit at Palla-
gium in
Ferram
Sanctam.

in't jaer 1488. Dialogus Creaturarum appellatus, jocundis fabulis plenus, is volepndt ter Goude in Holland/in't jaer 1480, by Geraerd Leeu/bermaerd Drucker in sijn tijt. By den selfden is gedrukt Tractatus *Colores* inscriptus, de elegantia, compositione, dignitate, &c. per egregium Magistrum Engelbertum; sonder jaer. En in't jaer 1478 een Boeck van den H. Sacrament / by G. Leeu ter Goude in H. Als mede in't selfde jaer van 1478 by den selfden G. Leeu een goet Chronijck van Holland in Nederduytsch / inhoudende sonninghe gheschiedenissen die inde groote Chronijck niet en staen / ende werdt van mij menighmaels vermeldt in mijn Historie van de Graven van Hollandt. Dierghelucke Chronijcken hebbe ick t'anderen tijden ghesien / ende hebbo selfs een by eenen ouden handt gheschreven / beginnende de selfde Chronijck van Holland in Duytschen, aldus: *Lange soo is myn gebedy dat ik den Borg Goude maeky ende beschryben die Historien van Hollant &c. Van Graef Speer die eerste Graue van G. tot dat die enachtige Hertog Philips van Burgonden regnerde in Hollant. Het Goudsche Chronijcken seyd / tot die enachtige H. edele Hertoghe Maximilianus van Oostenrijc regnerde. Als sonde t'selfde tot sijnne tijdt toe ghebragt / ende eyndighende met het eynde van Hertogh Karel die voor Nancy verflaghen bleef in't jaer 1477. achterlatende eene eenighe Dochter Maria / die daer nae troude de Hertoghe Maximiliaen van Oostenrijck des Keyfers Frederics soon. De gheschreven Chronijcken eyndighen met de doot van Vrou Jacob daer veel leeds af quam / ad. 1436. Nun M. S. is gheschreven ende gheendt by Meester Clais Goten tot Haemste: Daer nae / met de gheschiedenissen van beertich jaeren verrijckt / ghedruckt ter Goude in Hollandt / by Geraerd Leeu. Ende in't jaer 1479 is by den selfden G. L. volepnd / ende ghemaect een genoeglick suberlick Boeck handen Tydverdrif der Edels Heeren ende Vrouwen / als vanden Schaechspel: daer nochtans een ygelijk mensche / van wat staet dat hi si / vele scoonre ende saliger leren wt nemen magh / &c. Dit selfde genoeglick Boeck vanden Tyd-verdrif is oock tot Delft in Holland gedrukt in't jaer 1483. Naer ses jaere te woone is tot Delft gedrukt de Bibel in Nederduytsche sprake / in't jaer 1477. Van*

Maria Ca
rolesia nupta
Maximilia-
no Frederic
III. Imp.
filio, A.
1477, mensis
Augusto.

weete niet off daer de Druickers naem bystaet / dewijl ick mijs
 exemplaer uwegheleende hebbe : ende de Leydsche Bibliothec
 que / op de welcke oock een verchoontd werdt / my nu te verre
 bande hande is. Dionysij Carthusiensis Quatuor novissima, Del-
 phis ^o. 1487. Ende tot Wijnfel sijn ghedruckt dese vier naest-
 volghende Boecken / Speculum conscientiarum, ^o. 1476. Agidij
 Carnerij Sportula fragmentotum, ^o. 1479. Io. de S. Laurentio Por-
 stillæ, ^o. 1480. Bernardi Epistolæ, ^o. 1481. In't jaer 1474. is met
 groote naerstighend ende met noch grooter kosten / soo van ge-
 sneden Figueren als anders / by Jan Veldenaer tot Leuben ge-
 druckt † Fasciculus Temporum, in t' Latijn beschreven. Hebben-
 de van die tydt af / soo t'schijnt / ghearbejdt om de selfde Chro-
 nœck in Nederduytsche tale aen den dagh te brengen. Twelk
 de voornoemde Druicker eyndelijck in t' jaer 1480 te wege heeft
 ghebraght / tot Drecht : met verschejde Wyvoegselen van die
 Koninghen van Brancrjck / van Engelandt / ende van die
 Hertoghen van Brabant / ende van die Wiffchoppen van D-
 trecht / ende van die Graben van Vlaenderen / van Hollandt /
 van Zeelandt / van Henegouwen / van Selre / van Cleve / met
 heure Wapen-schilden ; ghebraght bande Werelds Scheppin-
 ghe af tot op den dach alst werck volmaectt ende uytgegeven
 werde / int voorsz. jaer 1480, opte Vastel-avondt. Alhoewel
 dese Strichsche vertaelde Fasciculus Temporum een eynde heeft
 met den Latijnschen Druick van Leuben / sijnde niet wijder ge-
 bragt dan tot het jaer 1474, als de Paus Sixtus IV opte Stoel sat /
 ende daer nae noch omtrent thien jaeren gheseten heeft. By
 den seliden Veldenaer is tot Leuben / dewijl hy daer noch
 woonde / † Lucanus gedrukt / met de beersen wyd van den ander-
 ren / tot gerief bande Scholen / om bequaemelijck daer tusschen
 beyden in te schryven / het gheen de Meesters dicteerden. Tjaer
 en is hier niet by uytghedruckt. Tot Leuben is van ghelp-
 ken ghedruckt Historia Sanctorum, & Legenda S. Cuneæ, ^o.
 1485. Beets Iuper Decem Præcepta, ^o. 1486. Ende in t' selfde jaer
 van 1486 was daer Boecke-drucker † Jan van Westfalen : die
 sekeren langhen tydt die neeringhe daer ghedaen hadde. Wanc
 de Poëeten Iuvenalis ende Perlius sijn tot Leuben ghedruckt by
 den

De quo vide
 Cap. VI.

† Editore
 Pomponio
 Infortunato

Iohannes de
 Westfalia.

den boornoemden Jan van Westfalen / in't jaer 1475. Ende van desen druck hebbe ick een exemplaer op Franchon gesien / ende meyne dat het selfde noch berust onder den Gedelen ende wel-gheleerden Jonckher Dierick van der Does / mijnen goetgunstighen vrundt; waerdighe soone van den wijdt-vermaerden Ianus Doula, in sijn leven Heere tot Noordwijd / Sec. Tot Antwerpen is ghedruckt in't jaer 1486. ende onder andere Petri Hispani Logicalia. Tot Gent in Vlaenderen de vijf Boeckhen van Boëtius vande verstroostinghe der Philosophie, overgheset in Nederduydsche sprake / met de Wellegginge / ten trooste / leeringhe ende consoorte aller menschen / by Arend de Keyser geprint in't jaer 1485. Tot *Aelst / mede in Vlaenderen / Summa Angelica de casibus conscientia, *a.* 1496. Tot Debenter is ghedruckt *a.* 1479 *Legenda aurea*, ende *Socci Sermones tribus voll.* *a.* 1480. Tot Suol *a.* 1479 *Bonaventurae Conciones*, ende *Bernardi Considerationes ad Eugenium PP.* *a.* 1486. Ende in andere plaetsen meer vande *Seventhien Provincien*. Dat leven en lijden ons liefs Heeren Ihesu Christi, is voleyndt by *Mathys vander Goes* / *a.* 1484. Waer't ghedruckt is / en blijcke daer niet. Ghelijck als in ontallicke meer ghedructe Boeckhen niet alleen de plaets / maer oock de Drucker en't jaer verweeghen worden. Als daer sijn *B blierum vulgarium*, *Bibliorum cum Glossis*, *Val. Maximi*, *Q*, *Curtij*, *Martialis Epigrammatographi* (*quam bonitate optimis membranis M S S. non cedere, in Animadversionibus meis in illum Poëtam superioribus annis re ipsa comperi.*) *Flori*, *Vegetij*, *Sidonij Apollinaris*, *Ambrosij*, *Augustini*, *Hieronymi*, *Isidori*, *Gregorij Magni*, *Bernardi*, *Vincentij Belvacensis*, *Bonaventurae*, *Thoma Aquinatis*, *Alberti Magni*, *Petri Comestoris*, *Francisci de Mayronis*, *Hugonis de S. Victore*, *Joan. Cardinalis*, *Barthorij*, *Thoma de Kempis*, *Bernardini de Bustis*, *Bernardini de Senis*, *Joannis de Turre cremata*, *Roperti Holkot*, *Philippi de Brommerdo*, *Hugonis de Prato*, *Pauli Burgensis*, *Leonardi Italici*, *Leonardi de Vtino*, *I. Nideri*, *Richardij de Villà nova*, *aliaq. innumera Editiones incerta, sine loci, typographi, temporisq. annotatione.*

* Alost.

HET XX. CAPITTEL.

Dat oock in ouden tijden tot Haerlem Boecken ghedruckt zijn, met de tijd ende des Druckers nytghedructe naem.

Bartholomæus de Glanwyle Anglicus, De rerum varietate. Sic dicitur hem de Heer Vossius.

MAer / sal de Leser vraghen / is tot Haerlem niet een Boeck ghedruckt met nytghedructen jaere: *Jac/ in trouwen.* Daer is onder andere / dat Boeck welck ghelijcken is [†] Bartholomæus vander Proprieteyten der dinghen, in den jaer ons Heeren 1485 geprent ende volendt / ter eeren Gods ende om leeringhe der menschen / by Meester Jacob Bellaert. Ende een jaer daer te vooren / Der Sondaren troost, met Figuren / verdupdicht wt het Latijn / beschreeven door Jacobus de Thermo, Archidiaconus Aversanus & Canonicus Aprutinenfis: *Wat batende een ghenoeghelick ende stichtelick Proces / off Rechtsboerderinghe / tusschen Belial een Dupdel der Hellen / als Erscher ter eenre syde ; ende Moses / Verkuerder ter ander syde.* Dan hier en wordt des Druckers naem niet ghespeld / staende alleenlick after op : Dit Boeck is volendt tot Haerlem in Hollandt / 20. M CCCC LXXXIII, op den xv dach in Februario, P. V. Ende voer op her Wapen van Haerlem / ghedraghen van een Arendt. D. V. Coornhert, als wy hier vooren in't eerste Capittel ghesien hebben / schreef in allen schon off de Druckerye by hem ende sijn medeghesellen binnen Haerlem opgherecht / doe nieuw ende als een spuntc wt de wortel van een oude bonic / se weten van den Laurier van Laurens Coster / weder op ghekomen en begomen was : overmits dese hanteringhe / so hy seyt / van niemand in dese stede ghepleegt werde. Dat hier doe ter tyd geen openbaere ofte acusenlicke Druckerye en was / stae ick hem stichtelicken toe. Maer is sijn meyninghe gheweest / ende soude hy willen drigen / dat voer dese sone instellinghe ende openinge van winkel : als mede van Jan van Zuren / t sedert den eersten Opzichter ende Onder LAURENS KOSTER gheene Druckeryen alhier gheweest souden hebben / hoopwaer dat kan ick

ick soo niet aennemen/ maer houde het selve voor een groot
misverstand : ende het blyckt anders by de voorz. Boecken.

HET XXI. CAPITTEL.

Naerder Openinge, dat de Boeck-druckerye de Stad
Haerlem toe komt, als uyt haer eerst ghebooren:

DE RECHTE LAVRE-CRANS,

Voor

LAVRENS KOSTER.

Alhoewel Hadrianus Iunius met de hooghe prote-
stacien ende besweringhen van oude/ destige/ ende aen-
sienelicke Magistraets-personen/ verhalende het gee-
ne sy van hunne Voor-ouderen van hand tot hand ontsanghen
hadden/ ghelooft by een pder behoorde te binden : als sijnde geen
bloed-verwant van den dooden LAVRENS IANZ. KO-
STER; ja/ niemandt van sijne Erfghenamen ende naekome-
lingen in maegschap oft alliancie van huwelick bestaende :
nochte oock sijnde door eenigherhande weldaod verplicht / oft in
haer ghehouden/ bypeliclyc uytsprekende dat sy gheboelde : ende
tenemael sulck een/ als Plutarchus oordeelt de beste ghetuyghe
te wesen. Ende het ebenwel tshedert den Hoogduytschen / ende
anderen / ofte door misverstand ofte door rijdigheydt verruckt
sijnde / belieft heeft de erbindinghe vande Boecke-Druckerye
de Stadt van Ments toe te schryben ende aen te epgenen : met
een de hoogste injurie van onse liebe ende waerde Stad Haer-
lem. Soo en hebbe ick niet konen ledigh staen / ende dit alsoo
met oogluypchinghe laten passeren. Neen : De sekerheyd/ die ick
daer van hebbe/ is te groot/ en de redenen te twighctigh. Soo ick
sweghe/ ende de ingewikkelde opinie niet om verre stiet/ daer ick
magh/ voorwaer mijne Mede-burghers ende alle verstandige
menschen souden my met recht dese mijne naelatigheydt en dit
opzet tot eeuwigherhande konnen toerekenen. Ick sal dan hier
vermogghens mijn ghering verstand / naespoozende den hoog-
ghemels

† In contra-
tis Tabulis
Geographi-
tis.

ghemelken Iunius, schuldpligtigh ende sorgvuldig betrachtten de
Eere bande Stade/ en van my. Den eersten douw heeft Iunius,
ende hem volgende † P. Bertius, voo: af ghestooten. Daerom salt
onnoodig wesen de selfde saegh alhier te völen / ende daer mede
den Leser moepelick te vallen. Ick en worde niet anders onder-
recht / als daer gheschreven staet / ende onse eerste Capittel mee-
debrengt. Verhalven om tijd te winnen / ende 't papier (dat nu
door d' openbare Oorloghe kostelick valt) te spaeren / sal ick al-
hier in 't cort openlick ende oprachtelick voo: ooghen stellen / al-
wat my van die saecke betwust is / boven het gheene dat Iunius
ende andere / soo volkomene kennisse daer van noch niet bekou-
men hebbende/ verhaelen. Ick sal mede om die redenen nu Se-
rarius in rust en vrede laten. Dewyl oock veele van sijne voo: stel-
linghen maer enkel streng-redenen sijn / die off haer selfs weder-
leggen/ off weynig om 't lijf hebben: jae/ ten deele oock belacche-
lick sijn. En ick teghenwoordighlick tot kónnaedse / verhetelick/
of dierghelicke moeyten niet gheslacte en ben. Misschien wat
schier 't avond oft morggen ons hier ober mogt bejegenen/ ende
aen hoord komen. Esal dan veel-lichte beter pas gheven. Hebt
daer alleenlick nu dit Epigramma voo: sijne E.rekeninghe:

Cum perspecta tibi sit docti pagina Iuni,
Et perspecta fides. hei ! quid, inepte, facis ?
Divinam frustra rapis Haerlemensibus artem,
Hacq; Moguntiacos tollis in astra tuos.
Si pudor est, lecto nostro desiste libello.
Iam ne probes ? † SERO, CAECILIANE, VENIS.

† Allusio ad
nomen S.
RARI.
Overgeset
door S. A.

Na dien gy hebt het boek van Iunius gelezen,
Die sijn getrouwigheyd genoeg aem heeft bewezen,
Een onbesproken man, en ledig van bedrog:
Wat woelt gy niettemin ? wat beuselt gy dan noch ?
Vergeefs wilt gy die Konst den Haerlemmers ontfelen,
En soekt dijn volk van Menz die ere nyt te delen.
Ick bid u leest mijn werck, en hebt gy schaemt in 't lijf,
So staet daer nu van af, en laet wy valsche bedryf.

Of wilt gy niettemin by dese dwaling blijven?
 Of denkt gy niettemin die stontlyk deur te drijven,
 Al sijt gy overtuigd? Wat maect gy arme knecht!
 Gy komt hier al te laet, gy hebt het al te slecht.

Daer en is geen landt met hoe groote naerstighejdt ende bloe-
 digen arbejdt het selve by den lant-man gheploegt/ bebouwt/
 en ghewiedet word/ oft daer sal noch onkruidt ende wildernisse
 vlyben. Ende men kan qualick eenig goude vinden/ sonder
 ander erger metall/ ofe schuym. Van een ghestalte ende aerdt is
 by nae de mensche/ crachtende wel by sich selven nae de Waer-
 heid/ maer off by schoon sin sinnen (soo veel doenlich is) scherpt.
 noch eens kan by sich qualick vande Leugen wachten; die wel-
 ke niet alleen door een waerschenelicken glimp der menschen
 ooghen behoheld/ ende verstand verlepdt; maer gock mede te
 weghe byngt/ dat selfs het gheen dat opendlick valsch is/ wae-
 rachtigh schijnt te wesen. Soo datter heel twijfelachtigh ghe-
 maect sende/ ende nae de schoone opghesmuckte Leugen hel-
 lende/ de Waerhejdt selve asgaen. By nae alle menschen/ die
 nu sin/ en oyt ghetweest sin/ gaen aen dit ebel sieck. Wy wor-
 den alle door ons aengedoozen swachhejdt en onbooshtighejdt
 bedoozghen; ende gock door een quaeden aerdt bedriegghen wy
 selve; wel beter wetende. Sulckis als ick vastelick gheloobe/
 dat het met het stuch vande Boeck-Druckerye toegaet. Ende
 daerom niemant vrecndt moet geben/ dat nu eerst de naecte
 Waerhejdt/ toe noch toe hebbende in een seer diepen put ghe-
 soncken ghelegghen/ ondeckt ende te booschijn ghebragt wert.
 Hoe dat de Duytschen onder den anderen ober hoop legghen/
 watter verwarringhe ende onsekerhejdt datter is/ watter onces-
 nighejdt van Sieben/ (daer de loffelijcke ende nimmermeer-ge-
 noegh gheprezen konst eerst ghebonden soude wesen) hebben
 wy claerlick vertoondt/ ende aenghewesen hoe dat by een
 deel Schrybers voor d' eerste Vinder ghelouden werdt Ian Gu-
 tenberger; by een deel Ian Fusth; by eenighe Ian Mentel; by an-
 deren andere. Wat verschild datter in de naemen/ ende inde tyd
 is. Waer by dat noch komt dat Sebastiaen Franck in syn
 Chronyck/ onder Keyser Frederick de Derde/ den Vinder is

† Siet hier
woorden pag.
32.
† Germania
Exegeseez
lib. 2. cap.
47.

noemende Ian Gentsleysch te Mentz. Dese/ nu door sijn hooghen
ouderdom blind gheworden sijnde/ soude anderen in't Hups
Zunn Gutenberg tot Mentz onderwesen ende de Konst geleerd
hebben: nae dat ons † Wimselingus te kennen geeft. Ende om
noch de saeck meer ende meer onseker ende wanckelbaer te
maecken: *Alij* (ick sal met de eyghe woorden van † Irenicus
spreken) " *in pradio Alsatia, nomine Ruffenburg, inceptam primitus hanc
artem fuisse scribunt, quod à sono imprimendorum librorum dixerunt, &
Moguntiam primitus libros detulerunt: unde fama illic repertam fuisse
hanc artem divulgata est.* Maer waer toe / sal remandt segghen/
oock dese schijve ghevoert/ daer de Duytschen in dit spel meer
als ghenoegh bekapt sijn? Laet ons voort baren tot de Onder-
kinge ende naerder Openinge. Mij geboelen is/ dat de Konst
thien off twaelf jaeren voor het jaer ons Heeren Mccccxi (in
twelck de sekerste Schryvers ober-eenstemmen) eerst in Hol-
landt / ende dat tot Haerlem / ghehouden is. Met hoedanigh
begin ende voortgaank / hebben wy in onse Poëtische Door-
reden verhaeldt: ende voor ons Iunius. Die welcke alhoewel
eenighe bysondere dinghen / aengaende de Vindinghe / ont-
deekt/ soo heeft hy nochtans (met verloff/ ende sonder stoorn-
ghe van sijn heylighe asch) sine mis-slagghen: ende kan van in-
adverentie niet by ghehouden werden. Twelck ick hier in't
voor-by-gaen vermaene / ende voortz het oordeel des ver-
standighen Lesers / die mijn Discours met het Discours van
Iunius sal willen confronteren / goedwillighlick onderwerpe.
Om peder een te voldoen/ en heb ick nu gheenen moedt/ nochte
oock tijdt. De leer-lustighen / hoop ick / sullen haer wel-beha-
ghen vinden/ ende hun verghenoegghen. Wat de quaedt-willi-
ghen ende wederhoozighen aen sullen rechten / dat en raecht
mijn goetd hert/ nochte en becommert mine sinnen niet. Wel
gherust sijnde ende steunende op de goede saecke/ die ick voor
hebbe/ ende de swbere † Waerheydt: de welcke/ als een hemel-
sche Sonne-strael/ gheen nacht/ gheene duyfsternisse / hoe dick
oock/ kan verdonckeren.

† Veritatem,
mi caeleste So-
lis jubar,
nulla nox,

nulla caligo, quantumvis alta, obtenebrare potest. Iunius.

Pandite nunc Heliconæ deæ, cantusq; movete.

Hyden op den dagh is het twee holle Ceutwen gheleden / dat A°. 1428.
 de loffelickste ende hoogh-waerdighste konst de Druckerije te A°. 1628.
 boorſchön ende in't licht is ghekomen. Niet op die wiſſe en
 maniere als nu ghebruyckelijck is/ niet ghegooten letteren van
 loodt ende tin / die elck byſonder uyt kaffen van de Letter-ſet-
 ters opghenomen/ ende op de ſet-haeck te ſamen ghevoeghe
 worden/ eerſt een woordt/ daer nae een regel oft verſe/ eyndelick
 een gheheele Forme. Neen : alſoo iſt niet toegegaen. Maer een
 boeck worde bladt boor bladt op houte tafeltens ghemeden.

Seker Jode niet name Rabbi Joſeph Sacerdos ghetwaeght in
 ſijne Chronijck op't jaer nae de Joodiſche tijd-rekeninghe 5188,
 (dat is/ nae onſe tellinghe vande Gheboorte Chriſti/ jaer 1428)
 van een ghedruckt Boeck tot Veneetgen by hem gheſien : ſon-
 der nochtans dat te noemen : maer ſeyd ſelbe een oerſprongh-
 lick boeck te weſen / ende dat daer van de konst van Boeck-
 drucken aller-erſt begonnen is. Ick en hoope inimmers niet dat
 haer Mentz dock deſen druck ſal vermeeten en toerekenen. Ve-
 neetgen noch minder. Daer doe/ en lange daer nae/ geen Dru-
 kerije en is gheweest. Jae / in gansch Europa en is geen ander
 Stadt dan Haerlem die haer de eere vande konst in ſoo vroege
 jaerē toeſchryft en onderwindt. Al beroemē haer die van Mentz
 van d'eerſte vindinghe (niet hoedanigh ſober beſchepdt/ is hier
 booren verthoondt) nochtans blijen hi verr' after die tijdt. Die
 Boeck/ dat den Jode als wat vzeemds ende byſonders tot Ve-
 neetgen verthoondt werde / is / by al dat ick vinden ende over-
 legghen kan/ ſoodanig een gheweest / alſer noch eenighe in we-
 ſen ſijn / ende ick ſelbe een hebbe / ende weet dat noch een ander
 hier ter ſtede beruſt onder den eerwaerdighen/ gheleerden/ ende
 ſeer beſchepden Heere Io. Alb. Bannius. Waer van de weergae
 dock in ſon leven gehadt heeft die wyd beroemde en groote We-
 relt-beſchryber Abrahamus ¹Ortelius. Dat de Jode dit Boec on-
 genoemdt laet/ en is geen wonder : alſoo't geen naem en heeft.
 Cis ghedruckt in ſolp-formaet/ verbatende ſekere Figueren/
 tot veerrijgh in't getal toe/ van t'oude ende nieuwe Teſtament/

† Siet hier
 van Ema-
 nuel van
 Meteren,
 in't Beleg
 van Haer-
 lem,

Lac. I. 24.

tsamen ende by den anderen vergheleken. By exempel. In 't midden van d' eerste tafel wordt ons voor ooghen ghesteldt de groete ende boodschap des Enghels aen Maria / Ave gratia plena, &c. ende daer nevens aen de rechter syde de Figueren van een Vrouw met een Serpent. Waer boven aldus gheschreven staet: Legitur in Genesi .III. Cap.º quod dixit Dominus Serpenti, Super pectus tuum gradieris. Et postea ibidem legitur de serpente, & muliere; Ipsa crateret caput tuum, & tu insidiaberis calcaneo ejus. Nam istud in annuntiatione beate Mariæ gloriose virginis adimpletum est. **Van de linker syde / boven de Figueren daer Gedeon knielende van Godt een reycken rypcht aen't veil metter wolfe / staet aldus:** Legitur in libro Iudicum .vi. Cap.º quod Gedeon petit signum victoriae in vellere per orationem inrigandam. Quod figurabat virginem Mariam gloriosam sine corruptione impragnandam ex Spiritus Sancti infusione. **Meer andere beeltenissen van Manspersonen ende Propheten staen niet alleenlick daer / maer oock doorgaens eenpaerlick in't gansche werck: met spreucken uit de H. Schrifture / ende kneppel verstaens / ter materie dienende.** Twee van dese bladen met figueren ende schryft sijn aen malanderen gheplackt / met gisft oft andere pap; als op een syde maer ghedruckt sijn. Dyt wat oorsaecke sulcks gheschiede verhaelt Iuanus: ende ons voor ouders hebben oock mischien noch andere redenen gehad. Die ick den Verstandigē te bedenken geve. Op een wyse als boogaende Boeck / hebbe ick noch een ander Boeck ghedruckt ghesien / ende is gheheten in Latijn Canticum. **Begint** Dit is die voornigh ydt van Marien de Moeder Godes, &c. bestaende uit sesstien Figueren. Daer de letters wat volmaectter ende gheschickter komen. Doch in dat werck en komte soo veel schryfts niet / als in't ander: staende de spreuckē en verstaen uit Cantico Canticorum, in rollen en a swaep ende wimpels geordonneert. En is mede in't Latijn / als't boogaende. **Noch hebbe ick gesien met ruide ende plompe snee van leetters / in Latijn beschreven / sekere Temptationes Daemonis tantis hominem de septem peccatis mortalibus, & eorum ramis. Et statim sequitur Defensio boni Angeli custodis hominis contra hæc sacram Scripturam allegantis.** Op een vell papiers in plano / oft in patente.

patente/als men seyd/ ghedrukt. Slordig werck / maer daer-
men d'eerste beginselen ende proeben bande konst / met den
nieuw-ghebundene Druck-inkt / niet alleenlick met de ooghen
af meten/maer met de handt oock tasten kan. De Formen van
alle de voorberhaelde stucken sijn op hout ghesneden ende ghe-
steken. Waer mede dat de konst eerst begonnen is. Twisfeld
daer niet aen. Van-ghegheken is DONATUS op houten tafe-
len ghesneden gheweest / en soo van yder tafel yder blad ghe-
drukt. Van welck Boeck Mariangelus Accursius, ende de oude
Chronick-Schryber van Keulen / eene wytermaten loffeliche
ende voor ons ten hoogsten beroemelicke ghetuyghenisse ghe-
ben. De dooluchtighe Vrouwe Veronica Lodronia, de Groot-
moeder bande Heere Iosephus Scaliger, heeft mede een Boek:

*Horologium
B. Mariae:
vulgus vo-
cat Marti-
nas horas.
De quo ipse
Scaliger lo-
cuplet testis.*

gehadt van Ghe-tyd-gebeden / langwerpigh van formaet/
ghedrukt/ alst werck in schyn was / van houten ghesneden ta-
felkens. Maer laet ons van dien Donatus aenhoozen het gheen
grootelichs ton'er eeren streckt/ ende ons ghenog bande Din-
dinghe der Druckerie verskerdt: hoven alle tegunt dat Iunius
ende andere ons gheopenbaert hebben ende te kennen gegeven.
De eerwaerdighe Broeder Angelus Rocha in Commentario Va-
ticanarum Artium, sive De Bibliothecâ Vaticanâ, In tot Scriptorum con-
troversâ, inquit, apponere liber quod manu Mariangeli Accursij exara-
tum in primâ Donati Grammatici paginâ inveni. Aldus enim junior, vir
quidem eruditus, & in antiquorum monumentis indagandis accuratissimus,
ostendit mihi librum Donati ex membranis confectum, & impressum, in
cujus priori paginâ hæc scripta leguntur: (ARRIGE AVRES PAMPHILE!)

*Pag 411
Editionis
Romana
An. 1592.*

Ioannes Faust, civis Moguntinus, avus maternus Ioannis Scæffer,
primus excogitavit artem typis æreis, quos deinde plumbeos invenit.
multaq; ad aitem poliendam addidit ejus filius Petrus Schæffer. Im-
pressus est autem hic Donatus, & Confessionalia, primùm omnium a^o.
1450. Admonitus cerrè fuit ex Donato Hollandiæ priùs impresso in
tabulâ incisâ. Hæc ibi ubi etiam à latere eadem manu scripta leguntur:
Hæc scripsit Mariangelus Accursius. Dus verre Angelus Rocha. By
welcke treffelicke vermaninghe van Accursius blyckt / dat Jan
Faust de konst gebat en genomen hadde wyt den Hollandschen
Donatus/ op gesneden houten tafelê gedrukt. En dit bevestight
ons

**NOTA
BENE.**

Hylefde
en schreef
4°. 1499.

Folio ccc.
xii.

NOTA
BENE.

ons een **Chentscher** seive / de aensieneliche ende voortreffeliche
Chronick-Schryver van **Kuule** / die alleen genoeg was om sijne
Landfluyden den mond te stoppe. Sijne woordē luyden aldus:

Esse hoingwedige **Kunst** is vonden alder eyrst in **Bytschlant** tzo
Mentz am **Lijne** / By den iarey ont **Christy** **MCCCCXL**. **Ind** **Day**
der zijt an **Sit** gney **schrove** **L**. **Schant** onderspight die **Kunst** ind **Sant** **Sant**
zo **beheul**. **Ind** in **Den** iarey ont **Christy** do **gney** **fgertiff** **MCCCL**. **Do**
Sant **eyn** **Sulden** **iare** / **Do** **begay** **gney** tzo **Druckey** ind **Sant** **Sant** **Sant** **Sant**
doine dat **gney** **deinde** die **Bybel** zo **Latiij** / ind **Sant** **gedruct** **gney**
eyne **groter** **scheyft** / at it die **fgertiff** dat **gney** **an** **Myssboiger** mit **drucke**
gney **Sobien** die **Kunst** is vonden tzo **Mentz** / alt **druck** op die **woijse**
alt **day** **an** **gemeynlike** **gebruych** **Schuyt** / so it **doer** die **eyste** **Surbpelding**
vonden in **Sollant** **byss** den **Sonaten** / die **dat** **selffst** **Sur** der **zijt** **gedruct**
sijn. **Ind** **Day** ind **byss** den is **genommet** dat **begynne** **Der** **druck**. **Kunst**
Ind it **Sill** **gney** **fgertiff** ind **subtiler** **vonden** / **Day** die **selve** **gney**
meer **Sant** / ind **gebruych** **ge** **gney** **Kunst** **fluer** **Sundey**. **etc.**

Die van **Mentz** / nae de bekenenisse van desen **Schryver** / sijn
tot de **Kunst** opgeweckt door de vonden vande **Hollander** / en hiet
ben't **voor** **beeld** **gevolgt** van **Donatus** daer te **voore** in **Holland**
ghedruct. **Wat** **soude** **men** **meer** **moghen** **begeeren**? **Tis** **blit**
en **bescheyds** **genoegh**. **Dan** **eventwel** / oft **schoon** de **eerste** **Wit**
dinge **ons** **toekont** / so **moet** **men** **oock** **Mentz** **haer** **eerre** **geven**
als de **ghedundene** **Kunst** **grootelicks** **verbeterde** **hebbende** / en
bermenigvuldicht. **Daerom** **ist** **dat** **wy** **by** **de** **Druck** **perse** **die**
Epigramma **gheseldt** **hebben** :

Curra penna licet, tantum vix scribitur anno,
Quantum uno reddunt praela Batava die.
Addidit inventis aliquid Germania tantis.
Hollandus cepit, Teuto peregite opus.

Oyergelct
door S. A.

*Al loopt de pen vry rasch, daer word van'siaers gheschreven,
Dat ons een Hollands Perz op eenen dag sal gheven;
En na heeft Duytschland wat tot dese vond ghebraght:
De Batavier begint, de Duytsch heeft 't afghewracht.*

Vande Spieghel onser Behoudenisse, ghedruckt tot Haerlem.

GHY hebt vry wat ghedaen, ghy hebt gethoond uw' yver,
Maer noch niet al ghenoegh, mijn uytverkooren Schryver;
Ghy hebt ghemaect dat Ments nu voor een-yder stinck:
Ghy hebt de Haerlemers ghegheven haeren Luock,
Ghegheven haeren Pers, ghegheven al de stucken
Die vast sijn aen de Konst van't loffelick Boeck-drucken.
Een saeck en vind' ick niet, de Letteren van tin.
Wel man, hoe is u dit gheyloghen uyt de sin?
Beset des SPIEGEL eens: en laet daer Ments in kycken.
Leyt Ments nu half in't Sandt, dan falsy heel beswycken.
Hier is het harde stoff, ghelesen uyt die Kas.
Och! wist ghy niet dat dit al ONS BEHOVD'NIS was?

*Alusio ad
Inscriptio-
nem libri.*

Daer dat Iunius ende andere laten verclupden/ soo souden de Let-
teren van het Boeck ghenaeme De Spieghel onser Behoudenisse,
ghesneden sijn op hout / ofte elck letter bysonder van hout ghe-
maect. *Laurentius, inquit, cepit faginos cortices principio in literarum
typos conformare, &c. primumq; omnium scriptorij genus glutinosius tena-
cuisq;, quod vulgare lituras trahere experiretur, excogitavit: inde etiam
pinaces totas figuratas, additis characteribus, expressit; quo in genere vidi
ab ipso excusum Speculum nostrae Salutis, qui liber erat vernaculo ser-
mone ab Auctore conscriptus anonymo. &c. Postea faginas formas plum-
beis mutavit, has deinceps stanneas fecit. &c.* Dese letteren van schoffe
oft bast van Boeck-boome soude Laurens soo veel gesneden/
ende die by een gheset/ vergadert ende ghesloten hebben/ dat hy
daer mede eenighe dingen druckte/ ende oock eenen Duytschen
Boeck Den Spieghel onser Saligheydt gheinsituleert/ die wy selve
ghesien hebben / ende noch te sien is by Jacob Cool / erfsghe-
naem van Abraham Ortelius, dien langhe beseten heeft: seyt
Emanuel van Meteren. Maer off dit exemplaeer de rechte Die-
ter/ ende alsoo-genoemde Spieghel sijn/ daer aen twyfel ick groo-
telicks / ende gheloove dat het soodanigh een Boeck gheveest

Siet hier
vooren
pag. 20.
ende 21.

Emanuel
van Metro-
re inde Ne-
derlandt.
Histor. lib.
4. fol. 89. E-
dit. an. 1614

† Vide ejus-
dem Chroni-
con, Gallie
editum.

is als ick in't voorgaende Capittel verhaeld hebbe. Dewyl ick
hemercke dat Guanael van Meterev onsen Meester Hadriaen
de Jong t'enemael is naevolgende ende verbuyschende; siende
meer op hem / dan op het Boeck selve. Ghelick als oock mede
doet Ian † Franchois le Petit in sijn Nederlandsche Republycke:
met veele andere Beschryvers der Nederlanden. P. Bertius in
Commentarijs Rerum Germanicarum, lib. III. in Descriptione Mo-
guntiaci Germ. Inferioris, meynit dat mijn Boeck / hier voozen
bermeld ende beschreven / Speculum Salutis is / in allen schijn oftet
in Latijn ende niet in Nederlandsche sprake uutgegeven waere
gheweest. Maer hy doolt. Want dat voorverhaelde Latijnsche
Boeck / verbatende de Historien van't oude ende nieuwe Tes-
tament / dat ick hem verthoont hebbe dewyl hy noch tot Ley-
den woonachtigh was / is gheheel verscheyden en een ander
Boeck als de Spieghele; die in Nederduytsch beschreven is.
Ghelick als dat niet alleenlick Iunius sept / maer oock noch twee
Exemplaren ghetuyghen / die my alhier verthoont sijn; beyde
van grose ende eerwaerdige ouderdom: toebehoorende het eens
de eersame Nicolaes Verwer / en tander de konst-ricke Schil-
der J. V. Campen / Burgheers tot Haerlem. Hier uyt blijkt
dat de boeckstaben bande Spieghele niet van hout sijn geweest /
maer van loot of tin: alhoewel van een wanschapen maecksel.
De Figueren boven elck blad staende / schijnen op hout ghesne-
den / ofte veel licht op tinne platen ghesteken te wesen: synde de
Figueren ende het Schryft daer onder / elck bysonder gedrukt:
ghelick als men dat uyt de verscheyden inckte en andere merck-
teyckenen lichtelicken kan afnemen. Dat dese letteren ghegoren
sijn ende niet gesneden / is soo kenbaer ende claer / als de Sonne
opte middagh is. Soo dat indien wy daer meer toe wilden seg-
ghen / wy by lichten daghe een haers soude schijnen op te steken.
Ick laet staen / dat het gheheel onghelooflick is in die kleynre /
dat elcke letter bysonder van hout soude gheweest hebben / en
dat van schoossen oft basten van doomen: die al te weeck ende
sachte sijn om den last ende tgheweld van't drucken te liden:
off sy schoon bequasem waeren tot het overstricken ende tgher-
dommel bande inckte draghende ballen. Neem: het drucken is
in't

in't eerst aldus toeghegaen. Een gheheel blad / soo wel de Fi-
gueren / als de letteren van't bygaende Schryft / werde op een
bysonder tafelken ghesneden / ende ghedruckt. Van welke af-
drucksels wy selve gheheele boecken ghesien / ende de luyden aen-
ghetwefen hebben / by de welke die noch te sien sijn. Ende oock
sonder Figueren werden alsoo geheele boecken ten dienste van
de Scholen ende anderen gedrukt. Als daer is geweest Gram-
matica Donati. Daer datmen soude meynen / dat elcke letter by-
sonder op hout ghesneden is gheweest / dewelcke letteren men
dan by een setre ende vergaderde tot een woordt / boorts tot een
beers / ende van seker ghetal van beersen tot een exemplae / ofte
boorszryft om te leeren ende te lesen ; dat en is alsoo niet. Ende
Iunius behoorde op dit stuck wat beter ghelet te hebben / soo hy
de Spieghele selve ghesien heeft : ende soo niet / is syne E. daer
van quaede onderrechtighe ghedaen. Waer door veel in dwa-
linghe gheraecht sijn ; meer ontwetens / dan willens / nae dat ick
kan bespeuren. Aller-eerst heeft onse scherpsinnighe Laurens
de boecke-staven dicht by den anderen ende in een gheblocht /
op een wyse als men schryef / op hout oft tin ghesneden ende ghe-
steken ; maer naederhand / alsoo hem dit wel in hande ging / ver-
andert / ende / de Matrassen ghevonden hebbende / ghegoten : hoe
wel merren rouwen ende gheheel onghesnoepdt. Ick mercke
wel / dat onse Door-ouders inden eersten aenbang maer op een
syde van een blad papiers ghedruckt hebben : maer dat daer
nyc soude volghen / dat sy doen de wete niet en hadden van een
blad op beyde syden te drucken / ofte dat het haer inden sin niet
en soude sijn ghekomen / daer en darre ick soo ryppelick niet van
oordeelen. Cpapier was doen beter koop / ende alles anders
nae advenant. Ende dese verdubbellinghe van cpapier is mis-
schien geschiedt / om dat het boeck en de bladen aldus twee aen
een ghepapt sijnde / des te langhdurnigher ende te bestendigher
waeren tegheus het daghelicks ghebruyck. Dat sy oock het
Franchijn alsoo een-syds ghebruyck souden hebbe / kan ick qua-
lick ghelooven. Hier van soude ons Donatus Hollandie ; impres-
sus in tabulâ incisa, konen onderrechten / als mede de Setgen / daer
Veronica Lodronia een exemplae van ggehadt heeft. Doorwaer

om een lief ding wilde ick den boorsz. Donatus alleenlick maer eens sien/ soo wanneer my den epgghendom niet en moght ghebeuren:

Waer steeckt ghy in een boeck, Donate? waer tock heenen
 Ghebiedt ghy dat ick loop? Waer sal my ymand leenen.
 Een soo ghewenschten Boeck: dy Haerlem' waerdsste pandt,
 Dat u help in u eer, en Mentz ghedij tot schandt.
 Wat middel isser toe? Soo ick her wist te vinden,
 'Kontsagh de reys niet nae 'uyterste der Inden:
 'K verdroeg lyd-samelick het heestste vande Son,
 Soo ick Donati boeck tot mijne wil daer von.
 Nae Waygats liet ick my oock lichtelicken voeren,
 Als t daer te vinden was. Wat soud' ick niet om roeren?
 Den Hemel en den Hel: maer sinnen, staet wat stil;
 Al vliegt ghy noch soo ver, ick kryg niet dat ick wil.
 Wel aen, op dat eens magh gheschieden mijn begeeren,
 Soo sal ick hem alleen, die t hebben moogt, besweeren.
 Ey, brengi het voor den dag, en deylt het Haerlem mee:
 Ghy sult niet ongheloond vertrecken uytter Stee.
 Thien-dubbeld sal ick t u (soo't Haerlem liet) betaelen.
 Ick sal u vander aerd ten hemel toe ophaelen.
 De vriendt, die t ons beschickt, sal door de wolcken gaen,
 En in het sterren-veld aen Laurens sijde staen.
 Dit voor-beeld van de Konst, dat selfs de Duytschen melden,
 Was dienstigh datmen Mentz alhier voor ooghen stelden.
 Dewyl t ons nu ontbreeckt, gheduld tot beter uyr.
 Dees Spiegghel in te sien valt Mentz schier even suyr.

Die lust hebben desen Spiegghel in te sien / sullen 'tselfde konent
 doen ten hupse vande twee voornoemde Persoonen. Het eene
 heeft toebehoordt de Susteren van S'. Marien Convent tot
 Doorn: en het ander heeft Henrick Dircksz, Mes wijlen Wil-
 lem Jansz, Verwer ghegheven tot een memorie. By welke
 laetste Spiegghel in eenen boeck ghebonden is Historia fabulosa
 Alexandri Magni: ende daer voor staet gheschreven: Die my dit
 „ Boeck gheschoncken heeft / heeft my gheseyt dat het binnen
 Haer-

Haerlem gedruickt es; want dus plachmen van outs te drucken.,,
Haec ibi. De Spieghel ende dit Boeck / sijn twee distincte ende
 verscheyden wercken: sijnde de Spieghel in Nederduyts/ ende
 een-syds / als gheseyt is / ende het andere boeck in't Latijn be-
 schreben/ ende aen beyde de syden ghedruckt: sekeren tijdt oock
 later / nae allen uytwendighen schijn / als de Spieghel in't licht
 ghekomen. In't Latijns werck sijn de letters van ongheifick
 heter ghestalte / als in't Nederduytsche. Daer heestmen / nae
 den tijdt / schoon maechsel ende ghestapeltheyd van letteren.
 Hier kan't by-nae niet slozdigher wesen. Soo datmen lichte-
 lick aen de rouwigheydt de nouwigheydt vande konst ende de
 eerste geente van letteren bespeurt. In somma / inde Spieghel
 is kuyten de oudtheydt ende de weerdigheydt van den eersten
 Druick/ soo veel het werck aengaet / niet bysonders te sien. Doch
 in het eene exemplae / toebehoorende J. W. Campen / hebbe ick
 een mis-druickt blad (daer ick't voor houde) gebonden/ aen bey-
 de de syden ghedruckt: maer aen d'een syde sijn de Figueren
 after ghelaten/ ende is alsoo met pay teghen een ander blad ghe-
 plackt gheweest. Welck stoffel dooz ouderdom uytgheteerd
 sijnde/ is ons ghebleken dat onse Dooz-ouders de wete wel ghe-
 hadt hebben om aen beyde syden te drucken. Dat sommige ver-
 gheefs ontkennen: ende wy hier te vooren aengeroerd hebben.
 Alhoewel (ick moet het bekenmen) het geen wyse van doen en is
 gheweest / in dooz-tiden aen beyde syden te drucken: want niet
 alleen de Spieghel/ maer oock de Prologhe selve/ met de Tafel
 vande Capittelen. bestaende t samen in vier paginē oft vormen/
 sijn een-syds ghedruckt op twee gheheele vellen papiers: Dat
 nu by ons lichtelicken op een vel kan gheschieden / ende dooz-
 gaens alsoo ghedaen werdt. Hier in en komen gheen Figue-
 ren. Soo dat de verdubbelinghe om der Figueren wille niet
 en is gheschiedt. De Prologhe vanden Spieghel onser behou-
 denisse/ medebreughende den Inhoudt van het Boeck / begint
 aldus in eyghen tale ende spellinghe: eenpaerlick nae gheset/ soo
 veel doenlick is gheweest:

So wie ter rechtbaerbichet vele mēschē lerē sellē blienckē alle siertē in die ewighe ewichedē Hier om 'st dat ic tott' lerige vele mēschē die boeck heb aēgedacht te v̄gaderē Ende welke die gene diet lesen lerige gheue ē otfangē sellē Ic v̄moedt dz gheē dic de mēschē nurr' is in desen tegewoerdigē leuē dā te v̄kēnē sijn scrypper s̄j rōdicie en ē gē wesen Dese v̄stādēnisse mogē die geleerde weten en nemē w'ē scrifte en die lekhē sellē w' dē geleert wt die boeck v̄ lekhē dz is in d' mālinge en picturen Wuaer o' ic 't gloriē gods en tot lerige v̄ogeleerd' aēgedacht heb mitt' hulp gods dit boer v̄ lekhē te v̄gaderē op dattet dē clerckē en de lekhē lerige geue maech Gēnoech doe ic dz ic mit lichte dictierige dit v̄lichte En dencke eerst te bewisen de val vā lucifer en dē ēgelen. En de val vā aser eerster eubere en hare nauolgerē En hoe god o's v̄loft heeft mit sijnre aēnenige des v̄leisches en mit waerf' guerē hi wilen eer die aēnemige voer bewisen heeft. Als te merkhē dz in dit werck nēger hāde hystorie geroert w' dē die niet al vā woerde te woerde wt geset en w' dē wāt eē leerre niet meer vā d' historien ē behoert wt te settē en te exponeren dā hē tot sijnre menigē ē dunct te behoren &c.

† Also staet daer ghe-druet, maer 't moet menigherhande wesen.

Naec dese Prologhe volgt de Tafel vande Capitelē / s̄jnde in ghetalle neghen en twintigh; ende eick Capittel bestaet v̄t vier columnen schrifte / ende v̄t vier Figuren; twee en twee op een plaet: doch niet columnen onderscheyden opte selfde plaet. Op d' eerste plaet is in 't Latijn ghesneden Calus Luciferi, ende daer onder is ghedrucht met mismaechte / doch niet ghegoten ende by een vergaderde letteren / Lucifers val, ende v̄oets /

Hier begint d' e sp'eghel der menschlīker behoudenisse / Oec mach' daer in sien dat h' m' t's v'anes bedroech v̄doet is En hoe s' ou' m' t's v̄ bernij' t' che' t' gods weder v̄soft s'. &c.

Elcke plaet / niet twee onderscheyden ende bysondere beduydenissen / is ointrent vier duymen hoog / ende styf seuen duymen breed / ende s̄jn alsulcke achtenvōstigh plaen in 't Boeck; alle op tin / soe n̄p dunckt / ghesneden oft ghesleken. Ten waer yemand gheneghender was om te gheloben / dat her koperen platen s̄jn gheweest / off van ander ende noch kosteliker metall. Die opte acht ghenomen heeft op de Figuren ende 't drucken vande bladen tot her troef spel behoorende / sal by nae sweeren / dat her een werck is. De inckte vande Figuren is bleek / ende niet ghens nae soe bypn / als de inckte waer mede her Schrift vande Dunct

Druyplegginghen ghedruckt is. Dat is de oprechte Druck-
 inck/ diemen noch huyde op den dag gebuyckt/ anders nochte
 anders. Dat tot den inck bande Figueren olpe soude ghedaen
 sijn / ende andere substantien meer die tot den Druck-inck
 van noode sijn/ CRAS CREDO, HODIE NIHIL. En booz
 waer by alle kenners en lieffhebbers sal t' enemael onghelooff-
 tich schijnen/ soo drae als t' werck haer om te bonnissen voor oo-
 ghen ghesteld werde. De Boecken in't voorgaende Capittel
 begrepen/ sijn niet een inck/ te weten met de nieu-gebundene
 Druck-inck) soo wel de Figueren/ als het schrift/ dat daer by-
 neben ende binnen een vorme ghesneden staet/ ghedruckt. Te
 meer nadenckens gheeft het my / dat dese Figueren op gheen
 hout en sijn ghesneden. Want waere sulckx gheweest/ met eene
 inck ende Druynte hadden die konen ghedruckt werden. De
 leste Figure van de Spiegghel begrijpt *Extremum Iudicium*, Dat
 uyterste Oerdeel. Dit wordt met drie andere Exempelen/ ghelijck
 als doorgaens ghedaen werde/ verlicht. 1°, *Nobilis reversus ex
 longinquis facit rationem. Matthaei cap. xxv. I Io, Regnum celo-
 rum simile decem virginibus. Matth. cap. xv. II 1°, Manus Do-
 mini scripta in pariete. Daniel cap. v.* De Materien van het schrift
 hangt aen een / ende op d'ene colonne staet een deel dat aen
 d'ander behoort. Maer in't gantsche boeck en is niet een staet/
 het verbolg aenwysende. Alle h't werck is sonder eenighe sig-
 naturen/ sonder getal; ick laet staen de boven-titulen/ rubryken
 ende groote hoofst-letteren / die doe onbekende waeren. Maer
 in het Boeck op houten tafelen ghesneden/ daer wy[†] laest van
 spraken/ hebbe ick ghemerckt dat eenigh regard ghenomen is
 op het verbolg: alwaer yder tafel oft bladt afghetepekende is
 met A, b, c. tot twee volle A-be-reen toe: behalven dat ynt bey-
 de de K/ p/ z/ gehouden werden. Ende om dat de bladen van
 het ene a, b, c, niet en souden komen te verdwaelen in het an-
 der: is elke letter van de tweede signature afghesondert/ ende
 ghesteldt tusschen twee punten / .a./ .b./ .c./ ende soo voort.
 Die is alle het gheene dat my voor dees tijdt goet gedocht heeft
 van De Spiegghel onser Behoudenisse te schryben. Ende meyne het
 nu hier oock by te laten: opschortende tot beter ghelegentheyde
 vrese

† Cap. 21.
 pag. 97.

veele ende verscheyden stucken / die noch te verhandelen waeren / by aldien ick wilde de Boeck-druckerge in't generael beschryben; ende niet spectalick voorszghenomen en hadde / ter eerren van mijn liebe **Vader-Stad HAERIEM**, die mijne kleyn **Boeckken** / daer toe ernstelick versocht ende aenghepoort sijnde / niet tegenstaende de soberheyp van hulp ende bystande / soo van boeckken als van vrienden / daer toe noodigh en bequaem inder ple by een te raepen / ende de rasche Pers met de haestighe penne te volghen / ende gaende te houden.

Da veniam subitis : non displicuisse meretur,
Festinat patriæ qui placuisse suæ.

*Het werck is wat verhaest : maer neemt het toch ten goeden,
Verwerpt den gheenen niet, die sich alleen gaet spoeder.
En sijne penne pord, op dat sijn Vader-Stad
In sijnen trouwen dienst en zlyt behaghen had.*

Ick gae willens en wetens veele stucken (segge ick) voorszghen ende en ondertaste hier niet / oster misshijf noch andere oorsacken ende beweginghen sijn / byuten die gheue die mijne [†] Poetische Door-reden verhaect / die welcke onsen spits-vindighen **LAVRENS KOSTER** tot de konst verwecke moghten hebben. Te weten / off by niet sijn ooghen en heeft gheslagen ende ghesten op de Deensche **Rimstocke** : die sy in plaetse vanden **Almanach** ende **Kalendier** van oudes ghebruycken : ende bysonder de huypluyden en die aldaer de bouw-neringe doen. Dat oude dat dese wyse van **Almanach** by den **Deenen** is / ende van wat fatsoen / op hoedanig hout gesneden / hoe de tijde daer op te rekenen en te binden is / met al het geen daer voorts aenhangt / heeft ons onlangs seer windusfig ende golerdelick beschreyen / ende in **Figure** verthoont / de **E. Heere Olaus Worm** / der **Medicinen Professor** op de **Koninghlicke Academie** tot **Kopenhagen**. Siet daer / ende ghy sulc wat wonders lesen.

Doort-meer en raere ick niet aen / hoe dat de edele konst van **Plaet-snyden** ende het **Drucken** vande selve / aen de **Vindinghe** vande **Boeck-druckerge** vast is ende annex / sijnde daer nae eerst opgekomen. Ende dat oock dese tack aen de **LAVRE-CRANS** van

† Pag. 9. ende 10.

† A°. 1626
editi FA-
STIDA.
NICI, in
fol. °

van onsen Burgher behoordt. Doozwaer een ghedenck-waer-
 dighe saeck/ en diemen booznemelick moest ophaelen/daermen
 vande eerste Plaet-sijnders en uytgebers van Pinten spreeckt/
 ende haeren loff verbeyndt en uytmeert. Want door de bloep van
 Marten Schoon van Colmar/ anders gesegt Hupse Marten/
 voor Israël van Meuts/ voor Andreas Mantegna van Pa-
 doua/ voor Lucas van Leyden/ voor Albert Durer/ voor Alde-
 Graef/ ende andere vermaerde Meesters van 't edele Graef-pser/
 en bindemen niet datter eenighe Konst-platen gheducht sijn.
 Maer ghelijck de gaentoe Jan Fuyst de gherieffelicke Letter-
 druck naegheboort en gevolgt heeft/ soo hebben oock de treffe-
 lickste en de vermistigste Schilders en Ceyckenaers/ die niet al-
 leen met de Pen/ Kiele en het Pinccel/ maer oock met het Konsti-
 ge Sijst oft Graef-pser en het snijmesken omginge/ haer gesne-
 den platen nae den druck vande Haerlemsche Figueren weten
 uyt te gheben ende te vermenigvuldighen. Wesende de Duyt-
 sche Presse een nae-beeld van het Hollands voorbeeld. Daer de
 Duytschen selve soo loffelick van sprecken. En alle vermaern
 sijn/ ende d' eerste kennisse bekomen hebben door onsen verstan-
 dighen ende begaefden LAVRENS KOSTER. Dese eer be-
 hoordt (segghe ick andermael) aen de LAVRE-CRANS: en is
 billick/ dat onse Burgher sonder dissimularie ende oogluypkin-
 ghe daer voor erkent werde. Twelck oft schoon tot noch toe
 niet en is ghedaen/ soo verhoop ick inmers dat het nu nae dese
 mijne vermaninghe ende ontdeckinghe sal geschieden. Alle ver-
 tererde dinghen sijn goet.

Hoe soude pemand moghen vrighen/ Wistmen dan voor
 de tijdt van LAVRENS KOSTER, ende voor de Dindinghe
 vande Beek-Druckerij/ nu gheleden ongevaerlick twee hon-
 dert jaeren/ vande Konst van Plaet-sijnden niet? Jae men ghe-
 wisselick. De Goutsmeden en andere Beeldenaers gebruyck-
 ten de Sijst of 't Graef-pser: maer en hebben de wetenschap
 niet ghehad van Drucken/ ende beel Pinten van ten werck te
 leveren. Men bevindt dat onder andere oude Meesters + Poly-
 gnorus, Schilder van Athenen/ een uytnemend Graveerder is
 gheweest/ sijgende op silver. Die welcke oock d' aller-eerste by

Dese heb-
 ben meest
 al gheleest
 voor ende
 omtrent
 den jaere
 1500.

De Keu-
 sche Chro-
 nijk Schrij-
 ver, &c.
 Siet hier
 vooren
 pag. 100.

† Pistor, et
 argenti cala-
 tornobilissi-
 mu, Plinius
 qui scallos
 argenti da-
 laiores ce-
 lebrat.

al datmen raemen kan) is gheweest / die metten byere gheboort
den heeft te schilderen. Welcke Konst *Encaustice* ghenaemd is.
Dat is seker bysondere wijsse van schilderen en beelden te trecken
niet heete oft gloeyende yfers op wasch ende yvoir. *Ceris
pingere, ac picturam inivere quis primus excogitaverit, non constat. Qui-
dam Aristidis inventum putant, postea consummatum à Praxitele. Sed
aliquanto vetustiores encaustica pictura extitere: ut Polygnoti, & Nica-
noris & Arcesilai Pariorum. Lysippus quoque Agina pictura sua in-
scripsit ἔνκαυστον, &c. Hæc magnus Naturæ mystes Plinius lib. xxxv.
cap. xi. Qui etiam sub finem ejusdem capituli docet, Encausto pingendi
duo fuisse antiquitus genera; cera, & in ebore cestro, id est * viriculo; do-
† nec classes pingi cœpere. &c. Off de Poëtische Phaëthon/daer † Mar-
tialis van ghewaegt/ op wasch ghedaen is geweest/ off op yvoir/
en bindtmen niet onderscheydelick beschreven. Dan ick achte/
op yvoir. Siet daer sijn aerdig Epigramma/en oordeeld selve:*

Encaustus Phaëthon tabulâ depictus in hac est.

Quid tibi vis, dipylon qui Phaëthonta facis?

De sin daer van is:

Ghebrande Phaëthon, diep in't yvoir ghegraven
Door't gloeyende metael! ick prees uws Schilders gaven,
Ick prees dit tafereel en meesterlicke handt,
Indien de Soon des Sans niet tweemaal wierd verbrandt.

Zey ander Ghedicht sp. S. aenden Schilder.

Van Phaëthon ghenoech: ey! Schilder, wilt ghedooghen
Dat ick hier stellen mag een ander stuck voor ooghen.
Soo leerlick als voorheen ons Phaëthon aenwees,
En dat de Boosheyd bondt opmerckigh, en in vrees.
En't Quaed een breydelsy: dat ongheval leer myden,
En d'oorfaeck breng te niet van kommer en van lyden.
Laet hier Deucalion met sijne† huysvrouw staen,
Als die ghenaedelick de Seyndvloed sijn ontgaen.
D'Oprechtigheyd verwindt: de Deygd wil boven drijven.
Daer snoode luy' vergaen; daer sal de Vroome blijven.
Een vroed Godsvruchtigh mensch is voor den brandt beboed
Van Phaëthon, en voor Deucalionis vloedt.

* Viriculo
Turnebus.
† Lib. 4. E.
pigr. 47.

† Pyrrha.

Maer holla! ick loop byten spoor/ ende als reden-balling ver-
gheet ick mijn selben: niet denckende op het Wit/ daer ick nae
doele. **Coxt af.** Dese byandinghe is niet alleen in wasch/ maer
in yboir gheschiedt: soo wel tot Schilderijen van beelden ende
Historien/ als tot schijft ende letteren bequaem. De selve Mar-
tialis seyt onder de Titul van PUGILLARES EBVRNEI:

*Languida ne tristes obscurent lumina cera;
Nigra tibi niveum littera pingat ebur.*

*Apophorre-
corum disti-
cho 5.*

*† Pomponius
De origine
Iuris, &c.*

** Martialis.
Apophorre-
dist. 3.*

Inde^t Boecken van Rechten ende elders leesmen van ybozien
tafelen/ waer binnen de Wetten ende anders begrepen ston-
den. Van ouds is oock op Cedar-hout gheschreven. *Pugillares
citrei apud *Epigrammatographum Hispanum, & quidquid denique lectis
Scribitur in citreis,* ait A. Perusius. Waer toe oock vele andere boomē/
schoffen ende bladen gebuyckte sijn. Ende Carel van Mander
acht dat de beoerz. Polygnotus oock op hout metter hiten gra-
beerde. Maer dat laet ick blijven by datter van te gevoelen is.
Dit weet ick/ dat nae de openinge ende rlicht dat de Schilders
ende Teyckenaers ontfangen hadden ypt de nieuw-gebruchte
Boecken van onsen LAVRENS KOSTER, en die daer coxts
op gebolgt sijn/ terstont oock t'stuck van Platen op hout te smij-
den en te drucken/ beneffens de copere Platen/ by de handt ghe-
nomen hebbē. Daer geen hande voorgaende Konstenaers sulcx
opt onderstaen hadden / t'sedert 't jaer nae de Sheboorte Christi
1255. Omtrent welke tijd de Schilder-Konst van heel steche
Moderne Griekische Schilders ypt Griekenland tot Floren-
ren in Italien eerst ghebragt is: opqueeckende dese aensoecende
oeffeninge aldaer/ ende voorts door het gheheele land/ veele tref-
felicke Mannen; niet alleen Schilders/ maer oock Beeld-sij-
ders/ Beeld-houwers/ ende Bouwmeesters. Doch niemandt
van de voorbaerste ende gheestigste Italiaensche Meesters is t
inde sin ghekomen haer Figueren te drucken/ en door den druck
ghenien te maecken. Ten is oock niet bedacht by d' eerste door-
luchtighe Nederlandsche ende Hoogduytsche Schilders. Ghe-
lyck als daer van by Georgio Vafari, ende by C. V. Mander, niet
een woord en werdt gherept. A. Mantegna heeft verscheyden

koperen Platen ghesneden; d'afboeninghe van't Cruyce / de bes-
 grabinghe Christi / de stryd der Zee-monstren / de Bacchus-
 feest / de Triumphe van J. Coesar / eerst tot Mantua in de sale
 van den Marquis Lodewijck Gonzaga konstigh geschilderde /
 en wel het best is dat hyopt maecte: meer andere platen heeft
 hy noch ghesneden: en sijn Schilderren braghten hem in groot-
 achtighe by den Paus Innocentius de VIII, die tot Roomen
 de Stoel bewaerde heeft van't jaer 1484 tot 1492. Twelck ick
 alhier verhaele / om de bloep van dese wernemende Schilder te
 weten. Cortz nae hem liet de niet min wernemende als gracie-
 lycke Schilder† Raphaël Sanzio van Urbijn / door de konstige
 Printen van Albert Durer berwaect sijnde / oock verscheppen
 sijne teykeninghen door eenighe Italianen sijden. Van hant
 en was het Graef-pier soo gunstigh niet. Ten lesten isser ghes-
 weest een konst-foeckighe Hugo da Carpi / en bondt de ma-
 nier om met drie houten platen Printen in hout-druk te maec-
 ken / daermen hoogsels / graeuw en bruyt diepselen in hadde:
 Twelck een aerdighe inventie is. Dit is altemael laughe nae
 de doot van onsen LAVRENS KOSTER gheschiedt: Den
 welcken en niemandt anders d'eere toekomt soo wel van Boer-
 ken / als van Platen te drucke. Doch dewyl wy inde Schilders
 verwart sijn / laec / om de Haerlemsche ruide inventie wat te ver-
 schoonen / den opechten Leser daer by dencken / ende aendach-
 tig merken / hoedanig self geweest is de Schilder konst eerst ge-
 booren zijnde / hoe onvolkomen en wanschappen datse was. Soo
 dat wie daer in't eerst yet by practiseerde tot verbeteringhe / die
 haest gehouden en geacht werde voor de Vinder vande Konst.
 Soo wordte by eenighe Euchir de Meef van Dædalus, by anders
 Polygnotus van Athenen / den eerste Schilder onder de Grieken
 ghenoeemt. Welcke eere nochtans† opentlick eenen Apdischen
 Gyges, als den eersten Schilder in Egypten / ghegheven wordte.
 Ende de Egyptenaers selve / nae de ghetuppenisse van Plinius,
 vermeten haer dat sy de Schilder-konst ettelicke duyzent jaer-
 ren vroegher ghehadt hebben / dan de Grieken. Maer alhoe-
 wel (sepdt Karel van Mander) de Grieken eerstlichtig gepoogt
 hebben d'eere der eerster Vindinghe hun eyghen te maecten /
 soo is

† Ghebooren
A. 1483.

Ex Aristotele & Theo-
 phraso Phi-
 mus lib 7.
 cap. 56.
 † Polydor.
 Virgil. De
 Invent. lib. 2
 cap. 24.

soo ist mijns achtens niet anders dan een ander sijn Croon te willen nemen. Ende houder daer voor dat Guges int Lydien/ in Egypten lande woonende / den eersten gheweest is / die de Teyken-konst boordghebraght ende ghebaerde heeft / omtrekkende den pourseijl van sijn eyghen schaduwte met een kole int her hier teghen eenen witten muer; ende dat Polygnotus de Schilder van Athenen / de konst wel eerst moght vermeerderd hebben / hullende het inwendighe met verwen : gelyck hy alstijt verder (nae ghesoonte van soo levende geesten) ghesocht ende ghebonden heeft. Van ghelijcken meyne ick dattet alhier toe- ghegaen is : ende als ick die overdenck / danck my dat onser LAVRENS KOSTER de Lydische Guges is / en Jan Fuyss Polygnotus. Doorwaer een ongheluck heeft de Haerlemmers ende Egyptenaers overballeen : een eersucht die van Ments ende die van Athenen oft Griecten ghedreven. Ende daerom ist / dat ick in mijne Poëtische Door-reden-segghe :

*Dus is ons onderkloecht, dus is de Konst ghenomen,
En hier in d' asch geraeckt. Dus is het omgekomen.
Men eerd de Minnemoer, de Moer men niet en kend,
En onse Druckery geraeckt soo aen het endt.*

Soo wanneer die van Ments ende haere Faboxiten slechts het Canticum, oft het N. T. niet de Figueren van het O. T. bergeleken/als een Euangeli-boeck, herbatende de voornaemste Hystorien van het Leben ende Dood onser aller Heylands ende Salig-maekers Jesu Christi/ mietsgaders de Temtationes Daemonis, alle hier-vooren vernield/ quaemen te aenschouwen: sul- len terstont / in haer ghemoede bande waerhepdt overtuyghd wesende/ moeten bekennen/ dat de oprechte Druck-Inckte be- staende int termentijn/ olve/ ende roock/ doe ghebonden is ghe- weest. Doch dese boecken en sijn van gheen bergaderde ende dy-een-ghesette letteren : maer de woorden / reghels ende beer- sen / jae gheheele pagien sijn t'samen op houten tafelen ghe- nes- den. Ghelijck als wy nu tot meermaelen ghehoort ende ghesien hebben. *Que res ut adfinitatem aliquam cum arte typographica hodierna habet, ita multum adhuc à perfectione artis remota est. Neque negabunt*

*Prima ma-
na artis re-
dimenta.*

P. Bertius,
ubi supra,
in Descrip-
tione Mo-
guniacci,
pag. 614.

Moguntini, quin ea saltem laus Harlemensibus nostris debeatur. **Maer** om den Duytschen soo wel in't een als in't ander den mond te stoppen / sal van noode wesen datmen haer alleenlick Den Spieghel onser Behoudenisse voor oogen houde: daer men t' effens den Inckte heeft met de gegoten letteren. Ende Nents selve en vermeede haer niet anders / dan de letteren in't Coper gheslaghen. Nochte den Duytschen en wordt niet hoogers nae ghegheben / dan dat sy eerst ghebduckt hebben met letteren van copere matricen in tin off loode afghegoten. † Mariangelus Accursius: Iohan-

† Siet hier.
wooren pag.
49.

† Supra pag.
68.

† Apud Ire.
nicū Germ.
Exeges. l. 2.
6. 47.

nes Faust, civis Moguntinus, primus excogitavit imprimendi artem typis creis. &c. Impressus est Donatus & Confessionalia primum omnium a. C. Celtes ad Rhenum de Maguncia, Qua prima impressas tradidit ere notas. Et † idem alibi (puto in Odis) de eadem urbe: Qua sculpsit sonitū Germ. lidos ere characteres, Et versis docuit scribere literis. I. Spiege ius ad Rich. Bartolini Austriada, Fato quodam Germanica ingenia ceteris praestant in ere tractando. Docet insyniter divina illa Impressoria ars, Argentorati primum anno Christi 1440 inventa. &c. I. Naiclerus Generatione XLIX. Circiter annum Domini 1440 Ars Impressoria excudendorum librorum stanneis typis apud Moguntiam primum coepit. Huldicus Mutius Chron. Germ. lib. xxviii. Hoc tempore Bombarde à Germanis sunt inventa, breviquē post etiam Ars illa libros stanneis typis imprimendi inventa. D. Erasmus in Annotationibus ad Hieronymum, Epist. ix. Egregium illud ac penè divinum inventum, stanneis typis excudendi libros, Mogontia natum affirmant. Andreas Althamerus ad Germaniam C. Taciti: Divinum illud excudendorum librorum stanneis formulis inventum Moguntiaci coepit a. 1440. Seb. Munsterus Cosmographia lib. iii. Inventa est Ars illa stanneis typis imprimendi tempore serè nostro. Petrus Ramus in Scholiis suis Mathematicis, initio lib. ii. Ciceronis Officia prima omnium typis aeneis impressa sunt a. 1466. Ioannes Koelhoff de Lubeck, Coloniensis typographus, ad calcem libri à se editi a. 1447. literis aeneis impicta, traanag. Antonius Koberger, Nurebergensis typographus, opera à se edita dicit effigiata feliciter, a. 1482. inclytis instrumentis famosissq. characteribus, idq. impressoria arte, a. 1486. quamponderoso labore, virgilantiā, ac fatigatione solertissimè metallicis literis elaborata, eod. a. 1486.

Ontalliche meer andere Druickers / soo in Duytschland als elders

ders/geben het selfde te kennen: seggende dat haer Boecken sijn
*artificiosè elementata, operosè, consummata, perpulchrâ quadam adinven-
 tione imprimendi seu characterizandi.* Dit magh ick eenigins loden:
 maer gans niet/ dat de eere bande Dindinge Mentz toegeschre-
 ven werdt. Twelck niet en soude geschiedt sijn/ waere De Spiegel
 van die luyde ingesien. Die naecktelick het bedroch ondeckt/ als
 wy overbloedelick bewesen hebben. Nu dewyl ick mercke datter
 eenige begeerig sijn om te weten hoe het letter-gietē in sijn werck
 gaet: sal ick oock dat stuck den lustigen en weergierigen corte-
 lick mede deelen. Eerstelick steekt ofte snidmen sulcken letter
 alsnē wilt op het puntken van een priem oft lanc stuckē staels.
 En dat hiernen t'Doensoen. Dit afgellagen sijnde en ghedruckt Poinçon.
 in't koper/ op de wijse als men eenigh Merck oft Signet in wasse
 prent/ oft op tin en silver staet/ maect de Matrice. Welcke
 men dan doet in een instrument van veel stucken by een ghe-
 bracht en t'samen ghevoegt / om de stoffe bequaemelick te gie-
 ten. Doende alsnu in't instrument de Matrice van een A, ende
 als dan van een B, &c. als dat der voeghen alle de letteren ghe-
 lijk werden/ die van een afgeute sijn/ alsoomen segt. Siet doch
 de beschryvinghe van dit wonderbaerlick Instrument by de
 wijt-vermaerde Christophle Plantin in sijn "Dialogues François,
 by-nae aen't eynde van't Boeck.

Hoe kan ick verzwighen ende naelaeten al-hier by-nae een
 ongheloofslike saeck te verhaelen: dat op de Druckerij bande
 voornoemde Plantijn tot Antwerpen by de hondert versche-
 den soxten van letteren ende characteren gebonden werden. Een
 yntermaten verwonderlike saeck. Daer hebby twee Spyaeck-
 sche/ thien Hebreeusche/ neghen Grieksche/ seben-en-beertigh
 Latynsche / ende de rest voort van andere volckeren ende talen:
 boven de Musick-noten van alle gesang ende melodije: boven
 de Figuren op coperen platen ende in hout ghesneden: boven
 de Capitaal-letteren vol wercky ende foliacien/ t'ey in hout ghe-
 steken/ oft van letter-stoff gegoten. Boven de Bloemen/ Hooft-
 mercken/ Wyingaerd- rancckens/ Stricken: alle pourtracturen
 ende Figuren / diemen booz ende in de boecken set / tot luyster
 ende aensienlickheydt van't werck. Door dese middel is de waer-
 here

" A Anvers
 de l'Impri-
 merie de
 Chr. Pl. a.
 1567.

here ende sinnelicke Christophle Plantin van klepne ende geringe
 staet in corten tijdt tot groote rijkdom ghekomen. Sijne erfge-
 namen door aenloekinghe vande lachende Fortuyne/ ende door
 hutoelicken niet sin-ricke ende aensienlicke luden/ hebben de
 Druckerje/ in twee gheedeeld sijnde/ ten weder syden onder-
 werpen/ onder 't opsicht van sijne Neven Balchazar ende Iohan
 Morentoiff: die daghelicks wyteematen schoone boecken ende
 groote wercken door hare sunbere ende correcte Druck-Perffen
 in 't licht brenghen. By dewelcke de hondert verscheyden sorten
 van letteren metten aenkleven van dien/ hier-boven by ons aen-
 gheroerd/ ghebonden werden. De geleerde Ravelingen, Neven
 upt een andere Dochter van Plantyn/ hebben binnen weynig
 jaeren de vermaerde Druckerje tot Leyden verlaten/ ende sijn
 upt de boeck-neringhe ghescheyden.

Verdienstelick behoorden hier ghedacht te wesen de blijghe
 Elzeviers, die niet geen minder couragie dan de Plantijnsche/ ofte
 eenighe andere kloecke Druckers/ dit stuck oock beneffens het
 Boeck-verkooopen by de hand ghenomen hebben/ ende hoor
 spoedelick wytbaeren. Als mede tot Leyden onlangs Jan Maire
 gheluckelick opgeresen is/ soo dat in hem een vermaerd Dru-
 ker te verwachten staet. Van dit werck en lydt alsulcke langhe
 beschryvinghe nochte loff-verbijdinghen niet. Anders en was
 oock de hoog geleerde ende wonderbaere Heere Professor Tho-
 mas Erpenius niet te vergheten/ van weghen sijn Orientaelsche
 Druckerje/ en onrype dood. Maer wy trachten naer het eynde.
 Van hoe vermoepd dat mijn Penne is/ ende hoe nootwendig
 ick mynen tijdt elders maect besteden/ dunckt my niet ongher-
 raedsaem dese weynigh regulen van't Ghelacke van onsen
 LAVRENS, hier noch by te voeghen: aenghesien het Iunius al-
 soo oock gheoordeeld heeft dienstigh te wesen: op dat een pge-
 lick verstaen in ogt dat dese Konst in een terlick ende boortref-
 selick Ghelacke ghebonden is gheweest. Soo moetmen wees-
 ten dat ick bevinde dat onse LAVRENS Schepen is geweest/
 ende alhier Vriegen seghelde/ in 't jaer 1431. Ende aengandte
 de oudcheyde van't Gellacke der KOSTERS: ick bevinde dat
 ter voog

TYPOGRAPHIA HARLEMI PRIMVM INVENTA

Circa Annum 1440. In de laere - leens

Lathredam
inver.

Currit penna licet, tantum vix scribitur anno,
Quantum uno reddant praeta Batava die:
Addidit inperlis aliquid Germania tantis:
Hollandus capit. Theulo peregit opus.

velde
sculp.

P. Scriverius?

ter voor het jaer 1300, eene Willem Koster met sijn huysvrouwe Geertruyd is gheweest: Die te samen eenen Soon verweckt hebben/ met name Jacob Koster, die te wijbe hadde Joffrou Sophia/ beyde overleden/ sy ^{no.} 1355, ende hy ^{no.} 1359. Ende dese Kosters hebben het Convent van Egmoud veel goeds gemaect ende besprooken. Belangende den oorspronck van de Naem: die komt/ als Iunius wel seyt/ van het vee en eerlickt Nuyt: ende hier moent verstaen/ dat de kosterge der kercken de Edelhuden en de voor-treffelickste van t Land/ (als dese kosters waren) by ouds alreys beseten hebben. En is oock een gifte der Gaven van Hollandt geweest: die t selve aen de Steden gemeenlicken gaven. Vande welcke het doen te leen ontfanghen werde: Twelck ick hier vermaene/ op dat niemandt door misverstand/ en menne dat de Winder vande Konst een Persoon is gheweest van lage en gheringe staet. Dat oock selfs de Wooninge mette Dreins/ by hem beseten/wederspreect/ en genoeagsaem anders te kennen gheeft. Dit Huys/ staende in t midden van Haerlem aen t Marchtveld/ is tegenwoordigh verandert/ gesmalveeld/ en aen drie verscheyden Meesters ghebragt. Van alsulck een groot begrip ist geweest. Twelck als ick insie en overlegge/ dunct my (onder correctie) dannen de Konste van soo Edele afkomst in meerder estime en waerdigheyt behoort te houden: meerder te achten/ meerder te yperen/ ende in gelicke/ soo niet in d eerste graet te stellen met de andere Dige Konsten. Men leest dat de Schilder-Konst vanden aenvang af in sulcker eere is geweest/ dat met desen sich niet dan wel-gebooren Edelen en hemoepden: Doch het is daer nae soo verre gekomen/ dat eenige eerlicke huden hun mede daer toe hebben begeben: met verbode en eenwig Edict/ dat men gheene slaeden oft ondyne knechten t eenigher tyden de Konst moght leeren. *Ideo (inquit Plinius) neque in hac, neque torontice, ullius qui servierit, opera celebrantur.* Och! of die ghelycke! Wet oock hier nu plaets hadde: en tot dese soo edele Konst geen brodders en dosijn-werckers toegelaten en werde. Och! of ghedacht werde/ dat alle vermaerde en onvermaerde Druckers door gantsch Christenwylch verspreyde/ leden en spruyt waeren van onse HAERLEMSCHEN LAVRE-BOOM! Onder de

Habes ex
Kalendario
Egmondano
M.S.

Blijkende
uyt oude
Handve-
ken.

Plinius lib.
35. cap. 10.

Q

Lijste der
gener. die de
Druckerye
Haerlem toe
schryven.
† Siec p. 99.

† Siec p. 98.

lombje en schaduw van dien rustende / sal ick hier eyndigen / en
'twerck beduyten met de Aentepckenninghe ofte Lijste der Au-
teure die de Boeckdruckerije die van Haerlem in Hollandt toe-
eyghenen. Anonymus Germanus, auctor Chronici Coloniensis, die
door hondert en vijftig jaeren geleest heeft. † *Wie wail (seyd hy)*
die Kunst is vonden tso Wenzl / op die Wijse alt day nu gemeynlic gē-
bruygt wirt / so is dore die eerste vonden vonden in Hollant byss den
Sonatsy, die daer selffs vūr den tzeit (a. 1440.) gedrukt sij. Marian-
gelus Accursius, Italus: † *Impressus est hic Donatus, &c. primum omnium*
a. 1450. Admonitus certe fuit Joannes Faust, civis Moguntinus, qui pri-
mus excogitavit artem typis areis, ex Donato Hollandia prius impresso in
tabula incisa. Ioannes Zurenus Consul Hartlemensis, libro singulari
eiq; rei proprie dicato. Ludovicus Guicciardinus Italus, in *Belgiogra-*
phia. Gerardus de Indijs Belga, in *Speculo Orbis-terrarum, ad Tabu-*
lam Hollandia. Hadrianus Iunius Bataviae suae cap. xvii, in *Harlemo.*
Quirinus Talcus Consul, apud eundem. Nicolaus Galius Iudimagi-
ster Hartlemensis, *ibidē.* Theodorus Cornhercius Amsterodamensis, in
Præfatione ad Officia Ciceronis. Natalis Comes, Italus, *Historiæ uni-*
versæ sui temporis lib. xxiv. Memorabilis, inquit, esse potest urbs Harle-
rum ob divinum propè inventum imprimendorum librorum. &c. Gutenber-
gus famulus mortuo domino, ubi Moguntiacum adijset, artē ad meliorem
rationem perduxit: atque inde didita est fama, quod ejus urbis fuit inven-
tum. Aubertus Miræus Belga, in *Chronico,* quod Sigeberto Gembla-
censi adiecit, ad annum 1440. Adrianus Romanus in *Theatro urbium.*
Heribertus Rosweydeus Vltrajectinus, *inde Generale Kerkelicke Historie*
uyt Baronio en anderen getrocken, op t jaer 1440. Iam Franchois le Petit, in
zijn Nederlandsche Republycke, ende Chronycke. Petrus Montanus Belga,
& Reynerus Vitellius Zirizæus, in *Additionibus ad Guicciardinum.*
Alij infiniti, ut P. Bertium præteream in *contractis Orbis tabulis, &*
in Commentarijs rerum Germanicarum, ubi de Maguntiaco. Matthias
Quadus Germanus, in *Epitome Geographicâ, lib. iii. cap. xxxviii.*
Harlemo, inquit, expertissimorum quorumque testimonio Typographica
artis inventio debetur. Ajunt enim ejus inventorem antè perfectam artem
morte preventum, ejusq; deinde servum Maguntiacum profectum;
ubi continuo exercitio ad perfectionem ars perducta est; ut hacatrix sen-
nitrix, illa artis mater sit. Sed omnium brevissime atque optime Vbbo

Emmius Friſius, in Chronologia. **Den welcken ick rade datmen
doet-aen volge/ om Ments niet t'enemael van haer eere te be-
rooben/ende wyt haer Ryck te verſtooren.**

Verſoeninghe met die Gay Ments.

AL ſegghen wy dat ons de Druck-Konſt is benomen,
En datſy is tot Ments door Gnytenberg ghekomen,
• Off door een ſlinckſe Fuyſt: en belgt u niet ſoo ſeer,
Oud-roemig Tenonſ volck. Dit dydt dan noch tot eer.
Off ſchoon de Schilder-Konſt door t' Euchir aen de Griecken-
Gbeweſen is, en daer verſpreydt heeft haere wiecken:
Off datſ' oorspronckelick van t' Polygnotus daeldt:
Noch heeft een ander Grieck dit andersins verhaeldt.
Als een Heracloot, wyt Maceten ghereſen,
Oytmemend' in de Konſt en trots begon te weſen;
Heeft een * Athener tloff van Zeuxis dus verbreydt:
Dat hy wyt Griecken-land de Konſt had wegh gheleydt;
Dat hyſe met hem droeg, dat hyſ' hun had ontſtaen.
Dit dachtmen t' sijner eer: en 'twas oock niet verholen.
Doch niet-te-min ſoo bleef de Moeder vande Konſt,
Die t lang te vooren was. Dit hield' men daer voor jonſt.
Ments, hout gy t oock daer voor; ſoo ſijn wy haest te ſcheyden;
En ick ſal danck van u tot arbeyds loon verheyden.
Ick lyde, darmen u, als Zeuxis, d' eer toe ſchryft,
Wanneer ſlechts d' eerste Vond by t moedig Haerlem blyft.

† Intra Ari-
stotele, apud
Plin. lib. 7.
cap. 56.
‡ Intra Theo-
phrastum,
ibid.

* Apolloda-
rus Athe-
nensis pictor.
De quo Plin.
l. 35. c. 9. re-
ferens obiter
hoc Zeuxi-
dis Hera-
cleota, sum-
mi pictoris,
elegium.

Sedulò scribebam P. Scriverius

Harlemi xiv Kal. Octob. c10 Io c xxyiii.

**Al hebben wy t op Fuyſt off Gnytenberg gheladen,
Leest evenwel toch Ments, ick bids u, dese bladen.
Wat ſchroldt gy op het werck? ey, noemt het aen voor lief:
De Waerheydt, als gy weet, die heeft een ſchoone brief**

Q

TYPO-

TYPOGRAPHIA HARLEMENSIS,

Palladium, præsidium & tutela Musarum
atque omnis doctrinæ.

Auctore P. Scriverio.

Cum pius ardentem Aeneas linqueret arces,
Laomedontæas dissimulavit opes;
Sacra Laresq; Phrygum potius, Vestamq; potentem
Abstulit injectâ, pignora cara, manu;
Iliacis erepta rogis, queis maxima Roma
Surgeret, Imperij Roma Deumq; locus.
Hic ubi servavit, flammâ populante, Metellus,
Vulcanumq; Sacris jussit abire suis:
Virginibus viso multum trepidantibus igne,
Summa viro Pallas cura, laborq; fuit:
Imperij fatale decus, quodq; imputer astris.
Quod tibi si pereat, Roma; repente cades.
Hoc salvo, salvi cives, & cætera salva.
Tanti pervigiles est coluisse focos;
Semper & arcanum tanti occultasse pudorem.
Visa dea: at magno visa Metelle tibi.
Palladio nostram verè assimilabimus artem;
Et sanè dix Pallados instar erat.
Inlibata oculis, nulliq; aspecta virorum,
Cœperat hic tacitâ religione coli,
Pallas; in abstruso pignus memorabile tecto.
Estque, quod appelles, hic, penetrabile sacrum.
Non tamen hoc Signum Troiæ deduxit ad urbem
Dardanus; Iliacus nec tulit inde pater.
Delapsum cœlo (nam tantum numen in ipso est)
Credimus, & magnâ parte latere sui.
Hinc Musis vitæ longævæ euditur usus,
Phœboq; æternus conciliatur honos.
Æ D I V O sternente viam, sic itur ad astra:
Vivitur hoc pacto, cætera mortis erunt.

¶ *Metellus*
Pœnifex, De
quo Diony-
sius Halicar-
nassens, Pli-
nius, & alij.

¶ *De qui vir-*
gendo oculos
amiserit, ce-
ste Scholia-
ste antiquo
ad 2 The-
baid. Statij,
Quamquâ
Plinius ali-
ter.

Hos veri CUSTODIS erat servare Penates:

Adfuit Autolycei sed scelerata manus.

Vidimus Harlemo transferti pignora Vestæ.

Atque Magontiacis Sacra reposita cadis.

Delubrum vacuum, nudumq; altare reliquit

Perfidus, ablatis omnibus ante-bonis.

* Palladis extinctos si quis mirabitur ignes,

Ignoscat : lachrymis spargitur ara meis.

† Palladium
in dolio se-
ria ve re-
condi solere,
docet Plutar-
chus in Co-
millo, & Læ-
prium in
Eligabale.
* Propert.
lib. 4. el. 4.

Boeckdruckerij, Haerlems Heyligdom, ende sicht.

W Anneer Enceas is uyt Troyens brand geweken,
So heeft hy niet een hand aen al sijn goed gesteken,
Maer nam sijn Goodjes mee, die nam hy by de hand,
En vryde Vestæes beeld voor 't onheyl van den brand,
En bracht e binnen Room, de plaetze vande Goden,
De plaetze van het Rijk, van wetten, en geboden.
Alwaer Metellus hen bewaerde voor de vlam,
Als daer Vulcanus ook die kerk verwoesten quanz,
En als de schrick vant uwer de geestelyke Nomers
En al de Maegdekens van Vestæ had verwonnen,
En heur een groote vrees en dood op 'tlyf gejaegd:
Bysonder heeft die man voor Pallas sich gewaegd,
En voor dat Heyligdom en Heym'nis sorg gedragen,
De eer en 't heyl van 't Rijk. Waer Pallas neergeslagen,
So waert met Romen uyt; so lang sy Pallas had,
Koud haer niet qualyk gaen, wocht burgers, nochie Stad.
So wast de pijn waerd, so was 'er aenzelegen,
Gestadig Vestæes dienst met heylig uwer te plegen,
En houdeu die Goddin verborgen voor het licht,
Metellus sagte doe, maer 't koste sijn gesicht.
Te recht mag case Konst dit Heym'nis sijn geleken,
Want die als Pallas is: wie hadse oyt bekeken,
Als Laurens Koster die van niemand had geleerd,
En als die hier by ons gediend was, en geeerd?
Het Roomsche Heyligdom verstakmen diep gescholen.
Ons Heyligdom was ook verborgen, en verholen.

Maer Dardanus heeft dit tot Troyen niet gebracht,
Aneas heeft daer mee ook Romen niet bedacht.

Dit Heyligdom dat is van boven afgekomen,

En haere waerdigheyd word niet genoeg vernomen.

Dit maect geleerde luy hyn naem en aensien groot,

Dit goest geleerde luy het leven na den doot.

Ons Kester band den weg, die voerd ons op na boven:

Dus leefden als men is in 't swarte graf geschoven.

Dit diende dan bewaerd, dit Heyligdom voor al.

Maer eer verget en 't gyt, die ons dien schat ontfal!

Dus sagmen 't Heyligdom van onse Stad onschaken,

En daer van binnen Menz een pronck en tempel maken.

Die dief, dien Pallas hier vertrout was, en 't outaer,

Nam at wat datter was, en vugre so met haer.

Verwondert gy u d.m. en vraegt gy wy in desen,

Waer onse Druckery, ons Pallas vuer, mag wesen,

En hoe 't is uygeblust? Ik bid u, vraegt my niet,

Ik stort op haer outaer myn tranen van verdriet.

Menigte ende zieraed der Boeckey.

HOratius die wil, op dat een Boek mag leven,
Dat sulck x lang sy bewaerd, en niet haest wytgegeven,
En pryst ook sulken oog, en hand, die yder blad
Wel wacker oversiet, door krabbeld, en beklad:

Op dat het wel bebloekt en wel erkand mag wesen,

En sijn Auteur daer door wel billyck sy ghepresen,

Daer 't anders meesten-tijd heel weynig hangt, of kleefdt,

Ja dickwils niets en dengt, en niets om 't lijf en heeft.

Maer als men dan sijn werk in 't licht plagt wyt te storen,

Als 't eenmaell lang ghenoech bewaerd was, en besloten,

En 't gansch volkomelyck den Schryver was gheluckt,

En alles rijckelyck en rijp'lyck wytgedruckt:

So konden niettemin niet veel die boeken kopen,

En vrucht en nuttigheyd wyt sulke scrijften hopen:

Alleen een baek of twee was veeler lust, en schat,

De boeken golden veel voor die niet veel en had.

Ex alio e-
jusdem Au-
toris La-
tino Car-
mine con-
versum à
S.A.

Nu gaet het anders toe door onse vond van drucken,

Nu sietmen het ghewas der boeken maer ghelucken,

Nu komense ghereed ter hand van alleman,

De Schryvers kryghen ook daer meerder eere van.

Ook word van t groot ghetal veel nuttigheyd vernomen,

Ook kanmense seer licht voor weynig ghelds bekomen,

De boeken die men eerst om veele daelders kocht,

Die sijn nae, door den druck, op kleynen prijs ghetrogt.

En die de boeken veyle, sal t aen gheen winst ghebreken,

Die dikwils dapper gheld daer mede op kan steken.

En die gheen boeken had, of maer een boek, of twee,

Die heeft nu overvloed, die heeft een volle see.

In sulke groote keur van alderleye boeken :

Ja heefster schier te veel, en propt en vult de boeken

Van sijn kantoer daer mee : en noch soo is de lust

Van veelen niet versaed, van veelen niet gheblust.

De boeken worden ook veel meerder, als voor desen,

Hier door met meerder lust in meer Zieraed ghelesen.

Wat eertyds duyfter was, of soder wat ghebrak,

Of soder anders iets gheen goed Latijn en sprak.

Dat werde naderhand in t drucken weg-ghenomen.

Siet sulke eere kan hier van den boeken komen!

Wat swijg ik van t ghetal? eerst was een kas met tien,

Of minder boeken noch, en dat noch wel, versien.

Nu is de wereld vol van sulke letter-giften.

Nu is de wereld vol van boeken, ende schriften.

Nu (Leser) seg my toech, is yemand wel soo blind,

Die onse Stad hier door ook noch niet eerd, en mind?

Vande Druck pexse, ende Inck.

D*us op de Druckery, tot Haerlem eerst gheyonden,*

Tot Menz in t licht ghebraght, de Boecke-Perffen stoupen

En dus soo ging de Spil : de Steen dus wyt en in,

Waer op de Vormen leyt van lood ghemengt met tin,

En ander harde stoff. Dus wordt in haest ghegheven

Meer schrifts van eene man, dan and' re hondert schreyen

P. SCRIVERII LAVRE-CRANS.

In sulcken corten tijdt. Soo vlugg' en is gheen Pen,
 Gheen Clercken hand soo snel, die t hier by halen ken.
 De Jacke van roock ghemaecte (jae roock, en ander dinghen)
 Op't wit papier ghebrayt, doet niet dan lof-sang singhen.
 Gheleerde luy! wel hoe? wordt dit van u verwacht?
 Ontstaet u naem nyt roock? Wie had dit oyt ghedacht?
 Is dit u arbejds loon? hiet dit het eeuwig leven,
 Dat u het kloecke breyn en wise boecken gheven?
 Nu se ick d' ydelhejd en al de Wereld in.
 Als wyshejd en verstandt selfs roock neemt voor ghewin.

Voor de Steyn van het Dups/ alwaer Laurens Koster woorde (tegenwoordig Mr. Cornelis Dobbins/ Rechts-gheleerden / toebehoorende) staet dit opschrift met gulde letteren/ ter eeuwigher gedachtenisse ende eeren: in't midden van Haerlem aen't Marchshelde eygerecht/

MEMORIE SACRVM.
 TYPOGRAPHIA,
 ARS ARTIVM OMNIVM
 CONSERVATRIX,
 HIC PRIMVM INVENTA.
 M. CCCC XXIII.

Inscriptio Saxi,
 De quo Seratius lib. i. cap. v.

MOGVNTIA AB ANTIQVO NEQVAM.

Consent des Auteurs.

10.1428

10.1628

De Witt de D. V. Cherp / Geleerdhejds LVst en Le Ven /
 Tot Haer Lem aen den dagh door La Vrens is grge Ven;
 D. V. Chert daer so Mane / D. V. Chert ig Vnt Liesp / sticht / en Leerd.
 D. V. Chert dat de Stad behaercht / de Che Vtcher niet begerdt.
 Nota: D. W. X. en tellen niet, als in't Roomsche geset onbekend sijnde.

FINIS